

TA'LIM FIDOYILARI

RESPUBLIKA ILMIIY-USLUBIY JURNALI

2022

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

SOCIAL SCIENCES AND
HUMANITIES

EXACT SCIENCES

NATURAL SCIENCES

ECONOMICS

ART AND CULTURE

MEDICAL SCIENCES

TECHNICAL SCIENCES

VOLUME 1

ISSN: 2130-2180

+998 97 277 78 01

WWW.REANDPUB.UZ

INFO@REANDPUB.UZ

**«TA'LIM FIDOYILARI»
ILMIY-USLUBIY JURNALI**

BARCHA SOHALAR BO'YICHA

8-SON, 1-JILD AVGUST 2022 1-QISM

EDITOR IN CHIEF

ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH

PREPARING FOR PUBLISHING

HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

BOSH MUHARRIR

ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH

NASHRGA TAYYORLOVCHI

HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

TAHRIR KENGASH A'ZOLARI

ABIDOV IBROXIMJON

Namangan muxandislik-texnologiya instituti Kimyo kafedrasida dotsenti

SHODMONKULOV ZOXIR ABDURAXIMOVICH

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat institutining «Mashinashunoslik va servis xizmati» kafedrasida katta o'qituvchisi

SHARIPOVA SAODAT TURSUNBAEVNA

Toshkent farmatsevtika institutining "Dori vositalarining sanoat texnologiyasi" kafedrasida dotsent v/b

RAXIMOVA OYGUL RAXIM QIZI

Toshkent farmatsevtika institutining «Dori vositalarining sanoat texnologiyasi» kafedrasida dotsenti

RADJABOV NASIR NASIMOVICH

O'R Jamoat xavfsizligi universiteti Tillarni o'rganish kafedrasida professori

AXMEDOV OYBEK SAPORBAEVICH

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti ingliz tilini o'qitish metodikasi kafedrasida professori, filologiya fanlari doktori

XODJAYEVA NODIRAXON ABDURASHIDOVNA

SamDU, Iqtisodiyot fakulteti, iqtisodiy nazariya kafedrasida dotsent

ABDUVALITOV NURJAN BURANOVICH

"Qozoq tili va adabiyoti" kafedrasida katta o'qituvchi

ABDUVALITOV YERGASH BURANEVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti qozoq tili va adabiyoti kafedrasida mudiri

KOSHANOVA BIBIGUL TURGANBAEVNA

Toshkent kimyo-texnologiya instituti noorganik moddalar kimyoviy texnologiyasi kafedrasida katta o'qituvchisi

ILHOMOV ZIYOVUTDIN ADXAMOVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fanlari nomzodi (dotsent)

MULLAEV DILSHOD AXMATOVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Biologiya kafedrasida dotsent v.b

AZIMOV IBRAGIMJON TOSHPULATOVICH

Toshkent davlat pedagogika universiteti «Biologiya» kafedrasida mudiri

SAIDOVA MARHABO HABIBULLO QIZI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Iqtisodiy xavfsizlik kafedrasida katta o'qituvchisi

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ТЕЗКОР БЎЛИНМАЛАРИНИНГ ИНТЕРНЕТ ТАРМОҚЛАРИ ОРҚАЛИ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИ ФОШ ЭТИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА МУВОФИҚЛАШТИРИШ

Хайдаров Миродилжон Мамиржонович
Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Магистратураси “Ташкилий-тактик бошқарув”
йўналиши тингловчиси,*

Дунёда давлатларнинг ахборот тизимлари ва ресурсларига, халқаро ташкилотлар ва компанияларнинг маълумотлар базасига, молия институтларининг ахборот-коммуникация технологияларига ҳамда инсон ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказаётган энг хавфли қилмишлардан бири интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятлар ҳисобланади. Хусусан, интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларни таҳлил қилувчи халқаро Cybersecurity Ventures ташкилоти экспертларининг фикрича, «дунё бўйлаб ҳар 14 сонияда битта киберхужум содир этилмоқда, унинг натижасида Жаҳон иқтисодий форумининг прогнозига кўра, 2022 йилда 8 триллион доллар миқдорида дунё давлатлари зарар кўриши мумкин»¹.

Шунинг учун ҳам бугунги кунда, ушбу хавфнинг олдини олиш, унга қарши курашиш ва унинг келиб чиқиш сабабларини бартараф қилиш учун интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларга қарши курашишнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда киберхавфсизликни таъминлашнинг комплекс асосларини яратиш жиноят ҳуқуқи соҳаси учун муҳим аҳамият касб этмоқда. Жаҳонда интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларнинг бошқа жиноятларга қараганда янада кенг қамровли хусусиятга эга эканлиги, уларнинг бир мамлакат ҳудудидан туриб, иккинчи мамлакат ҳудудида ҳам содир этилиши мумкинлиги, трансчегаравий жиноят ҳисобланиши, кибержиноятчилар учун иқтисодий томондан уни амалга ошириш самарали ва вақт нуқтаи назаридан

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси.

¹ <https://www.tadviser.ru>.

тезкор аҳамиятга эга эканлиги, бир лаҳзада жуда кўп миқдорда моддий-маънавий зарарни келтириб чиқариши мумкинлиги ва ушбу соҳада ташкилий-ҳуқуқий механизмлар борасида тизимли муаммоларнинг мавжудлиги инobatга олиниб, киберхавфсизликни таъминлаш бўйича илмий тадқиқот ишлари амалга оширилмоқда. Ҳозирги кунда барча дунё давлатлари учун миллий ва халқаро жиноий-ҳуқуқий муносабатларда интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларга нисбатан жавобгарликни белгиловчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш, киберхавфсизликка оид халқаро нормаларнинг миллий қонунчилик билан ўзаро уйғунлаштириш, давлатларнинг интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларга оид жиноят қонунчилигини ўзаро бирхиллаштириш орқали ушбу жиноятларга қарши ялпи курашиш механизмини яратиш ва киберхавфсизликни таъминлаш бўйича халқаро ҳамкорлик ва шерикчилик алоқаларини йўлга қўйиш ва киберхавфсизликни таъминлашнинг самарали илмий-назарий ва амалий ечимини топиш ҳамда илмий таҳлил қилиш устувор вазифа ҳисобланмоқда.

Республикамизда қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларида кенг қамровли дастурий тадбирлар изчил амалга оширилмоқда. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида «жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш ва либераллаштириш, алоҳида жиноий қилмишларни декриминаллаштириш, жиноий жазолар ва уларни ижро этиш тартибини инсонпарварлаштириш; жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасидаги фаолиятни мувофиқлаштиришнинг самарадорлигини ошириш; диний экстремизм ва терроризмга, уюшган жиноятчиликнинг бошқа шаклларига қарши курашиш бўйича ташкилий-амалий чораларни кучайтириш» каби муҳим вазифалар белгиланган. Бу эса, интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларнинг келиб чиқиш сабаблари ва омилларини ўрганиш, интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларни

юримдик тахлил қилиш ва бу қабим ижтимоий хавфли қилмишларнинг олдини олиш бўйича зарур илмий тадқиқот ўтқазиш зарурлигидан далолат беради².

Ўзбекистон Республикасида Интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларга қарши курашиш ва киберхавфсизликни таъминлашга оид масалалар комплекс шаклда етарли даражада ўрганилмаган, фақатгина унинг айрим жиҳатлари ўрганилганлигини таъкидлаш лозим. Чунончи, И.Р.Бегишев киберфирибгарлик жиноятларини, Ҳ.Р.Очилов ўзгалар мулкини компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилганлик учун жавобгарлик чораларини, Ш.Ғойибназаров, И.И.Аминов, М.М.Мирхаётов кибертерроризм ва кибертерроризмни молиялаштириш жиноятларини, А.А.Исманова киберэкстремизм жиноятларини, И.М.Норбўтаев жамоат тартибига қарши қаратилган жиноятларни, Н.Ражабова ахборот-коммуникация технологиялари орқали ўзини ўзи ўлдириш даражасига етқазиш ва (ёки) ўзини ўзи ўлдиришга ундаш жиноятларини, А.К.Расулев ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва кримнологик чораларини такомиллаштириш йўлларини, У.Ф.Хасанов компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш жиноятларини, А.Хаджаев, Н.Юсупова компьютер жиноятларига қарши курашиш йўлларини, Д.Р.Иргашев, М.А.Рахматуллаев блокчейннинг маълумотлар хавфсизлигини ошириши ҳолатини тадқиқ этганлар.

Шунингдек, рус олимларидан К.Н.Евдокимов Россия компьютер жиноятчилигини, Т.Л.Тропина компьютер саботажи жиноятларини, Р.И.Дремлюга Интернет орқали содир этиладиган жиноятларни, В.В.Хилюта киберталончилик жиноятларини, Е.В.Тищенко компьютер жинояти ёки Интернет жиноятчилиги учун жиноий жавобгарлик хусусиятларини, В.О.Голубёв трансмиллий компьютер жиноятчилигига қарши курашиш муаммоларини, С.И.Ушаков компьютер ахбороти соҳасидаги жиноятларнинг амалий ва назарий қоидаларини, Е.Щербак ва Н.Щербак

² // lex.uz –Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

компьютер жиноятчилигини квалификация қилиш хусусиятларини, А.А.Данельян хавфсиз кибермаконни яратишнинг халқаро ҳуқуқий жиҳатларини ўрганишган.

Интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларга қарши курашиш ва киберхавфсизликни таъминлаш соҳасида комплекс тадқиқотлар М. Маклюэн (Канада), Т.Стоуньер (Буюк Британия), Й. Масуда (Япония), R.Naeni, F.Schreier, V.Weekes, T.H.Winkler (Германия) ва бошқалар томонидан амалга оширилган.

Шунингек, Nationales Cyber-Abwehrzentrum-NCAZ (Германия), Australian Cyber Security Center-ACSC (Австралия), National Cyber Security Centre (Ирландия), National Cybersecurity Center-NCSC (Буюк Британия), Национальный координационный центр по компьютерным инцидентам-НКЦКИ (Россия), National Cybersecurity Center-NCSC (АҚШ) марказларида, Ўзбекистонда эса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 14-сентябрдаги «Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4452-сон қарори билан ташкил қилинган «Киберхавфсизлик маркази» давлат унитар корхонаси томонидан ҳам киберхавфсизлик масалалари ўрганилади³.

Интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларга таъриф бериш бевосита ахборот-коммуникация технологияларининг ривожига билан боғлиқ экани, ушбу тушунча технологиянинг ривожига қараб, «глобал тармоқ жиноятчилиги», «компьютер жиноятчилиги», «компьютер билан боғлиқ жиноят», «компьютер орқали жиноят содир этиш», «электрон жиноятчилик» ва «юқори технологиялар жиноятчилиги», «виртуал жиноятчилик» каби тушунчалар мавжуд.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.09.2019-йилдаги «Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4452-сон қарори.

Бирок, Жиноят кодексининг 167-169, 278-1-278-7 -моддаларида назарда тутилган жиноятнинг воситаси ёки предмети бўлган компьютер тизимлари ёки компьютер техникаси тушунчаси бугунги кунда ўзининг техник имкониятлари туфайли тўлиқ интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятларни қамраб ололмаслиги, хусусан, мобил илова орқали амалга оширилган фирибгарлик жиноятларида мобил илова ўзининг техник имкониятидан келиб чиқиб, компьютер тизими ёки тармоғига кирмаслиги сабабли, жиноят қонунчилигимизни қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятлар объектига нисбатан содир этилишига қараб, шахснинг ҳаёти, соғлиғи, ахлоқи, ҳуқуқ ва манфаатларига қарши қаратилган, ижтимоий-сиёсий, иқтисодиёт соҳасидаги, ахборот-коммуникация технологияларига қарши қаратилган кибержиноятларга бўлинади.

Интернет тармоқлари орқали содир этилган жиноятлар амалга ошириш усулига кўра, иккита катта гуруҳга бўлинади, яъни кибертехнологиялардан фойдаланиб содир этиладиган кибержиноятлар ва кибертехнологияларга қарши қаратилган кибержиноятлар. Буни аниқроқ тушунтирадиган бўлсак, кибержиноятлар ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган кибержиноятларга ва ахборот-коммуникация технологияларига нисбатан содир этиладиган жиноятларга бўлинади. Жиноят кодексининг 103-моддасининг иккинчи қисми «г»-банди, 103-1-моддасининг иккинчи қисми «в»-банди, 167-моддасининг учинчи қисми «г»-банди, 168-моддасининг иккинчи қисми «в»-банди, 169-моддасининг учинчи қисми «б»-банди, 188-1, 244-1, 244-5 ва 278-моддаларида назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмишлар ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб, Жиноят кодексининг 278-1-278-7-моддаларида назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмишлар ахборот-коммуникация технологияларига нисбатан содир этилган кибержиноятлар саналади.

Бугунги кунда интернет тармоқлари орқали содир этиладиган жиноятчиликда муайян шахснинг ёки объектнинг географик жойлашган нуқтаси тўғрисида хабар тарқатиш, шахсий маълумотлар базасини бузиб кириш каби хизматлар оммалашган. Хаккерлар бу каби маълумотларни интернет ва ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари томонидан турли электрон ресурсларга уларнинг фойдаланиш шартларини ўқимасдан туриб киришлари эвазига олишмоқда.

Яъни, биз ижтимоий тармоқда дуч келадиган «Неча йил яшайсиз?», «АҚШ президенти сиз ҳақингизда нима дейди?» «Қайси Голливуд актёрига ўхшайсиз» каби хизматлар аслида фишинг бўлиб, сиз улардан фойдаланиш чоғида уларнинг шартига рози бўласиз ва ўзингиз тўғрингиздаги маълумотларни уларга ҳадя қилган бўласиз. Бу маълумотлар эса махфий равишда ташкил этилган йирик «қора ахборот бозорлари»да катта маблағга сотилади.

Бугун тадбиркорлик соҳаси ривожланаётган, олди-сотди муносабатлари рақамли тизимларга кўчаётган бир пайтда ахборот хавфсизлигини таъминлаш масаласининг аҳамияти ҳам ошиб бормоқда. Verizon Data Breach Report таҳлилида ёзилишича, барча кибер хуружларнинг 71 фоизи камида 100 нафар ходим ишлайдиган катта компанияларга уюштирилади. Бу хужумлар муваффақиятли якун топса, «жабрланувчи» муассаса камида 36 000 АҚШ доллари зарар кўради.

Мутахассисларнинг фикрича, агар ҳар бир интернет фойдаланувчиси ва хизмат кўрсатувчилар кибер оламда ҳам ҳаётдаги каби эҳтиёткорликни унутмасалар, аксарият кибер жиноятларнинг олди олинган бўлар эди.

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ ЖАМОАТ ХАВСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДАГИ ҲАМКОРЛИГИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Пайзиқулов Лазиз Пайзиқул ўғли
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Магистратураси “Ташкилий-тактик бошқарув”
йўналиши тингловчиси,*

Мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизимида олиб борилаётган ислохотлар натижасида ички ишлар органларининг ташкилий-методик, моддий-техник ва кадрларга оид ҳуқуқий асослари ҳамда уларни бошқаришнинг ўзига хос тизими шаклланди. Бунинг натижасида ҳозирги вақтда кўча ва жамоат жойларида ички ишлар органларининг соҳавий хизматлари, давлат органлари ва муассасалари ҳамда жамоатчилик институтлари билан ўзаро узвий ҳамкорликда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш борасида самарали ишлар амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, жаҳонда кучайиб бораётган турли хавф-хатар ва зиддиятлар, эл-юрт тинчлиги ва осойишталигига таҳдидлар, пандемия, табиий ва техноген офатлар масъул давлат тузилмаларига ўз фаолиятини “Барча саъй-ҳаракатлар инсон кадри учун” деган устувор ғоя асосида янада такомиллаштириш вазифасини юкламоқда⁴.

Бугунги кунда соҳада замонавий иш услубларини, аҳолига хизмат кўрсатиш масалаларини, ҳамкорлик механизмларини, рақамли технологияларни жорий этиш даражасини ва шахсий таркиб билан маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш чораларини кучайтириш бу борадаги тизимли ишларнинг муҳим йўналишларидан бири бўлди. Шунингдек, ҳудудларда жиноятчилик аҳволдан келиб чиқиб, ҳар бир туман, шаҳар ва маҳаллаларни тоифаларга ажратиш ҳамда ҳокимликлар, секторлар ва

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик бошқарув” мутахассислиги тингловчиси.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-27-сон 2021 йил 29 ноябрь фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.12.2021 й., 06/21/27/1116-сон

жамоатчилик билан ҳамкорликда “жиноят ўчоқлари”ни бартараф этиш учун барча зарур куч ва воситаларни жалб қилиш белгиланди⁵.

Маълумки, ҳар қандай давлат органи бошқа тузилмалар билан ҳамкорликни ташкил қилмасдан туриб, ички имкониятлари доирасида ўз фаолиятининг самарадорлигини таъминлай олмайди. Жумладан, ички ишлар органлари ҳам ўз зиммасига юклатилган вазифаларни амалга оширишда таркибий тизимга кирувчи тармоқ хизматлари, бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари, давлат ва жамоат ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлик қилади⁶.

Ички ишлар органларининг ўзаро ҳамкорлиги қонун ҳужжатларида мустаҳкамланган бўлиб, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, ички ишлар органлари ўз фаолиятини очиқ ва шаффоф тарзда, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, бошқа ташкилотлар ва фуқаролар, шунингдек оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда амалга ошириши лозим⁷.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонуни бу борада муҳим ҳуқуқий асос бўлиб ҳисобланади. Ушбу қонун асосида қабул қилинган қонун ости ҳужжатларда яъни Президентимизнинг фармон, қарор ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарори ҳамда идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва қўшма қарорларда ички ишлар органлари ўзаро ҳамкорлигининг ташкилий асослари белгиланган. Хусусан, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг яхлит тизимини шакллантириш, ички ишлар органларининг энг қуйи бўғинидан республика даражасигача самарали фаолиятини йўлга қўйиш ва замонавий иш услубларини жорий этиш орқали мамлакатимизда ҳуқуқ-тартибот ва қонунийликни мустаҳкамлаш, аҳолининг

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сонли фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.03.2021 й., 06/21/6196/0240-сон.

⁶ Зиёдуллаев М.З. Милиция таянч пунктларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини бошқаришни такомиллаштириш. Юрид. фан. номзоди. Дис.-Т., 2008. – Б. 114.

⁷ Ўзбекистон Республикасининг ички ишлар органлари тўғрисидаги қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, – 2017. – № 37. – 978-м.

тинчилиги ва осойишталигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 март “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон фармони қабул қилинди.

Фармонга биноан ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини ташкил этишнинг мутлақо янги механизмлари сифатида қуйидагилар белгиланди:

биринчидан, ички ишлар органларининг таянч пунктлари негизида маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари босқичма-босқич ташкил этилиши белгиланди. Унга мувофиқ, маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани ҳудуддаги жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишнинг асосий қўйи бўғини ҳисобланиб, унинг негизида ички ишлар органларининг тегишли соҳавий хизматлари, Миллий гвардия ва бошқа давлат органларининг мувофиқлаштирилган фаолиятини ҳамда жамоат хавфсизлигини таъминлаш ишларини тизимли ташкил этиш ва мувофиқлаштириш вазифаси профилактика инспекторига юклатилди;

иккинчидан, ушбу Фармон билан ички ишлар органлари тизимини янада такомиллаштириш бўйича “йўл харитаси” тасдиқланди. Унга мувофиқ қуйидагиларни назарда тутувчи жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш белгиланди: Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш; патруль-пост ва йўл-патруль хизматлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва пробация хизматлари бўлинмаларининг ўзаро ҳамкорликда ишлаши бўйича янги механизмларни белгилаш; Миллий гвардия бўлинмаларининг жамоат тартибини сақлаш тизимидаги ваколатлари ва шахсий жавобгарлигини белгилаш; пробация назоратидаги шахсларнинг ҳуқуқ-атворини кунлик назорат қилишда профилактика инспекторлари билан ҳамкорлик

механизмларини жорий этган ҳолда пробация бўлинмаларининг фаолияти самарадорлигини ошириш.

Жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўйича ўрнатилаётган янги механизмларнинг самарали амалга оширилишини таъминлашда ички ишлар органларининг роли ва масъулиятини янада ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрель “Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5050-сон қарори қабул қилинди.

Қарорга мувофиқ, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш борасидаги фаолиятини самарали ташкил этиш мақсадида қуйидагиларни назарда тутувчи янги бошқарув тизими жорий этилди: *биринчидан*, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида жамоат хавфсизлигини таъминлаш ушбу ҳудудлардаги ички ишлар ва бошқа ваколатли органларнинг мавжуд куч ва воситаларини ягона «пойтахт минтақаси» тамойили асосида сафарбар қилган ҳолда ҳамкорликда амалга оширилиши белгиланди; *иккинчидан*, жамоат тартибини оммавий бузиш билан боғлиқ ҳолатлар юзага келганда пойтахтдаги барча ички ишлар органлари фаолиятини, шунингдек, жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўйича ваколатли давлат органлари ва жамоат тузилмалари куч ва воситаларининг ягона тезкор бошқаруви Тошкент шаҳар Ички ишлар бош бошқармаси зиммасига, умумий бошқаруви ички ишлар вазири зиммасига юклатилди.

Ягона «пойтахт минтақаси» тамойили асосида ишларни самарали ташкил этиш мақсадида Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ички ишлар бош бошқармалари бошлиқларининг ҳамраислигида Жамоат хавфсизлигини таъминлаш масалалари бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш ташкил этилди. Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти Миллий гвардия бошқармаларининг бошлиқлари мазкур Кенгаш раисининг ўринбосарлари ҳисобланди. Кенгаш йиғилишлари ҳар ойда камида бир маротаба ўтказилиши ҳамда унда пойтахт минтақасида криминоген ва ижтимоий вазиятни таҳлил қилиш натижасида аниқланган муаммоларни ўзаро ҳамкорликда ҳал этиш бўйича манзилли чоралар аниқланиши белгиланди.

Шу билан бирга, Тошкент шаҳар Ички ишлар бош бошқармаси хузурида Ягона тезкор бошқарув маркази ташкил этилиб, унга қуйидагилар асосий вазифалари этиб белгиланди: *биринчидан*, пойтахт ҳудудида криминоген ва ижтимоий вазиятни узлуксиз мониторинг қилиш, жамоат хавфсизлигини таъминлашга жалб этилган ички ишлар органлари, Миллий гвардия, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги ва Тошкент шаҳар ҳокимлигининг тегишли куч ва воситаларини бошқариш; *иккинчидан*, жинойтлар, ҳодисалар ва фавқулодда ҳолатлар ҳақидаги хабарларга тезкорлик билан муносабат билдириш, жамоат тартибини оммавий бузиш билан боғлиқ ҳолатлар юзага келганда ваколатли идораларнинг ҳаракатларини марказлашган ҳолда мувофиқлаштириш.

Шунингдек, мамлакатимизда жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини янада ривожлантириш ҳамда ушбу соҳадаги давлат сиёсатининг истиқболли йўналишларини белгилаш мақсадида, яна бир муҳим ҳужжат, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрь “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-27-сон фармони қабул қилинди. Мазкур Фармон асосида “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепцияси” ва “2022 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш стратегияси” каби муҳим ҳужжатлар тасдиқланиб, унда ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасида ҳамкорликни ташкил этиш билан боғлиқ бир қатор чора-тадбирлар белгиланди.

Ҳуқуқшунос олим И. Исмаилов ўз тадқиқотларида бу борадаги ҳамкорликни қуйидаги тўрт йўналишга: а) ички идоравий ҳамкорлик; б) идоралараро ҳамкорлик; в) жамоатчилик билан ҳамкорлик; г) халқаро ҳамкорликка ажратади⁸. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ўзаро ҳамкорлиги кенг қамровли алоқаларни ўз ичига олади ва органларнинг *ташқи ҳамкорлик* йўналиши ҳисобланади.

⁸ Исмаилов И. Терроризмга қарши кураш // Қонун ҳимоясида. – 2004. – № 7. – Б. 30–31.

Барча шароитларда ҳам ҳамкорлик қўшма тадбирларни режалаштириш ва ўтказиш, маълумотларни айирбошлаш, жамоат тартибини муҳофаза қилиш масалалари юзасидан таклифлар тайёрлаш ва тегишли ташкилотларга тақдим этиш йўли билан амалга оширилади⁹.

Ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ўзаро ҳамкорлигини турли шакллари мавжуд бўлиб, уларни шартли равишда иккига: *ўзаро ахборот алмашиш* ҳамда фаолиятга доир муайян чоратадбирларни ҳамкорликда режалаштириш, амалга ошириш, натижаларини умумлаштириш, муайян вазифаларни ҳал қилишда ўзаро ёрдам бериш ва қўллаб-қувватлашда намоён бўладиган *амалий ҳамкорликка* ажратиш мумкин.

Жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасида ички ишлар органларининг ўртасидаги ўзаро ахборот алмашиш ҳамкорликнинг кенг тарқалган шаклидир. Ички ишлар органларининг ходимлари айнан ахборотни йиғиш, таҳлил қилиш ва уни алмашиш асосида ишлаб чиққан хулосага кўра ҳуқуқбузар ёки ҳуқуқбузарликка мойил бўлган шахслар билан муносабатда бўлиши, уларнинг тақдирларини белгилаши боис айрим олимлар томонидан ахборот олиш ва унга ишлов беришни ички ишлар органлари фаолиятининг асосий технологияларидан бири дея таъкидланади¹⁰.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг таҳлилида кўриш мумкинки, ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ўзаро ҳамкорлигининг *принциплари* қуйидагиларда намоён бўлади:

- Конституция ва қонун устуворлиги;
- олдиндан ишлаб чиқилган ва келишилган режа асосида ўтказилиши;
- қуйи органларнинг юқори органларга бўйсунishi;
- белгиланган ваколат доирасидан четга чиқмаслик;
- ҳар қандай масалаларнинг уюшқоқлик ва тезкорлик билан ҳал этилиши.

Назаримизда, ҳозирги кунда ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ўзаро ҳамкорлиги: *биринчидан*,

⁹ Ички ишлар органларининг маъмурий фаолияти. Проф. У. Таджихановнинг умумий таҳрири остида. – Т., 1996. – Б. 144.

¹⁰ Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели; Пер. с англ. – СПб., 2003. – С. 465.

биргаликда йўриқномалар ўтказишда; *иккинчидан*, ҳуқуқбузар ва жиноят содир этишга мойил бўлган шахслар ҳақида ахборотларни ўзаро алмашишда; *учинчидан*, ҳуқуқбузарликлар жумладан, жиноятларнинг содир этилиш сабаби ва шароитларини аниқлаш ҳамда бартараф этишда; *тўртинчидан*, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир тадбирларни ҳамкорликда амалга оширишда; *бешинчидан*, илғор тажрибаларни ўзаро алмашишда намоён бўлмоқда.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ўзаро ҳамкорлини самарали ташкил этилиши, *биринчидан*, ушбу ҳамкорликнинг ҳуқуқий тартибга солинганлигига; *иккинчидан*, ўзаро ҳамкорликнинг асосий йўналишлари, усул ва шакллари, куч ва воситаларининг аниқ белгилаб олинганлиги, шунингдек ҳамкорликнинг функционал ваколатлар доираси билан аниқ чегараланганлигига; *учинчидан*, ҳамкорликнинг муҳим шарти бўлган ахборот муҳитининг яратилганлигига; *тўртинчидан*, ҳамкорликнинг биргаликда режалаштирилиши, режаларнинг амалдаги ижроси самарали таъминланиши ва иш натижаларининг биргаликда таҳлил қилиб борилишига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ўзаро ҳамкорлигининг *ўзига хос жиҳатлари* сифатида куйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- биргаликдаги фаолиятнинг субъект, объект ва предмети, умумий мақсад, вазифа ва йўналишларининг мавжудлиги;
- ҳамжиҳатлик, ўзаро ёрдам кўрсатиш ва ўзаро қўллаб-қувватлашга асосланганлиги;
- ижобий натижаларга эришиш учун интилиш;
- ҳамкорликнинг мукамал (оптимал), ҳар икки томон учун мақбул шакл ва усуллари кўлланиши;
- ахборот таъминоти ва таҳлилга эгаллиги;

– иштирокчиларнинг ҳамкорликни ташкил этиш учун масъуллиги ва биргаликдаги фаолиятнинг баҳолаб борилишида кўринади.

Юқоридаги фикр ва мулоҳазалардан келиб чиқиб, хулоса сифатида куйидагиларни таъкидлаш лозим:

биринчидан, ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ўзаро ҳамкорлигининг ҳуқуқий ва ташкилий-тактик асосларини такомиллаштириш жамоат тартиби ва фуқаролар хавфсизлигига қарши қаратилган ғайриижтимоий ҳаттиҳаракатларни аниқлаш, уларнинг олдини олиш ва бартараф этиш бўйича чора-тадбирлар мунтазам ташкил этиш;

иккинчидан, тизимда сифатли хизматни ташкил қилиш мақсадида соҳа ходимларини малакасини ошириш уларда Ватанпарварлик ҳиссини шакллантириш борасида, ҳар бир ҳудуддаги муҳитни, шунингдек, ҳуқуқбузарликлар содир этилишига таъсир этувчи ижтимоий, инфратузилма ва бошқа муаммоларни ўрганиш ҳамда бартараф этиш, ҳудудлардаги ички ишлар ва бошқа ваколатли органларнинг мавжуд куч ва воситаларини, криминоген ва ижтимоий вазиятни узлуксиз мониторинг қилиш, умумий ўрта таълим муассасаларида ҳамда вояга етмаганлар орасида қонун бузилишларга мурасасиз муносабатда бўлиш ҳиссини шакллантириш;

учинчидан, жамоат хавфсизлигини таъминлаш йўналишидаги ишларни “Халқ манфаатларига хизмат қилиш” тамойили асосида ташкил этишнинг мутлақо янги механизм ва тартиблари жорий этилиб, давлат органларининг жамоатчилик тузилмалари билан ўзаро мақсадли ҳамкорлиги йўлга қўйиш орқали ижобий натижага эришиш;

тўртинчидан, жаҳонда кучайиб бораётган турли хавф-хатар ва зиддиятлар, эл-юрт тинчлиги ва осойишталигига таҳдидлар, пандемия, табиий ва техноген офатлар масъул давлат тузилмаларига ўз фаолиятини “барча саъй-ҳаракатлар инсон қадрини учун” деган устувор ғоя асосида янада такомиллаштиришга оид билим ва кўникмаларини ошириш юзасидан амалий ўқув машғулотларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

IQBOL MIRZO SHE'RIYATIDA DUNYO OBRAZI

Yoqubboyeva Shoxista To'raxon qizi

Andijon davlat universiteti filologiya fakulteti 4-bosqich talabasi

Telefon: +998994060312

Email: shoxistayoqubboyeva@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri Iqbol Mirzo she'riyatida qo'llanilgan dunyo obrazining nimalarga o'xshatilgani va unga berilgan ta'riflar haqida fikrlar yuritiladi. She'rlaridan dunyo obrazi o'xshatilgan misralardan keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: emotsional-ekspressivlik, metafora, o'xshatish, jonlantirish, sifatlash.

O'zbek she'riyatida qalam tebratayotgan ijodkorlar o'ziga xos uslubi, badiiy tasvir vositalarining qo'llanilishi bilan alohida ajralib turadi. Ijodkor qo'llagan metaforalar, sifatlash va jonlantirish kabi vositalar she'rning emotsional-ekspressivligini oshiradi va she'rning kitobxonga tushunilishini yanada osonlashtiradi. O'zbekiston xalq shoiri Iqbol Mirzo she'riyatining mazmuni o'zining go'zal ifodasi, hech kimnikiga o'xshamagan tashbehlari, yangi shakl va mazmunga ega bo'lgan timsollari bilan alohida ahamiyatga ega hisoblanadi.

Ushbu maqolada shoir Iqbol Mirzo she'riyatida qo'llanilgan "dunyo" obrazining nimalarga o'xshatilgani va unga berilgan ta'riflar haqida fikr yuritimiz. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da dunyo so'zining "jahon, olam, butun borliq; koinot olam" kabi 10 ga yaqin ma'nolari borligi qayd etilgan.

Iqbol Mirzoning "Sizni kuylayman" she'riy to'plamidan joy olgan "Dunyo" she'rini tahlil qiladigan bo'lsak, dunyo obrazi "*chechan kampir*", "*qishloqi chol*", "*keksa olim*", "*nigohini yo'qotgan tolib*", "*sochlarini parda etgan qiz*", "*yashin tushib, yonayotgan sham*", "*o'z yurtida adashgan sayyoh*", "*dunyodan yuz o'girgan darvish*" kabilarga o'xshatilgan. Shoir misralarida bu o'xshatishlarni keltirish orqali o'z davri kitobxonini uchun

yashirin bo'lgan haqiqatlarni yuzaga chiqaradi va berilgan o'xshatishlar orqali she'rning ma'nosini tushunish yanada osonlashadi.

Shoir she'riyatini tahlil qiladigan bo'lsak, dunyo obrazining metaforik ma'noda qo'llangan o'rinlarini ham ko'rishimiz mumkin:

Ey bilib turgan dunyo, ey kulib turgan dunyo,

Shamollardan qamishdek bukilib turgan dunyo.

Ko'nglida yuki borga yukinib turgan dunyo,

Dunyo, mening alamim kimmiki, bilgim kelar (“Bilgim kelar” she'ri).

Maqolaning kirish qismida dunyo so'zining izohli lug'atdagi ma'nosini keltirib o'tdik. Ya'ni borliq va koinot so'zlari uning asosiy ma'nolari hisoblanadi. Har kim dunyoni o'zicha tasavvur qiladi: xursand bo'lgan paytda koinot har bir insonning ko'ziga chiroyli ko'rinib ketadi va dunyoda undan baxtliroq odam yo'qdek tuyuladi yoki xafa bo'lgan paytda esa aksincha bo'ladi. She'rdagi qahramon dunyoga savol tarzida murojaat qilgan bo'lib, uning alami kimdan ekanligini dunyodan so'rab bilmoqchi. Shuning uchun ham she'rning birinchi, ikkinchi va uchinchi misralarida dunyo timsoliga tashbehlar orqali murojaat qilgan.

Huvillagan dunyo, huvillagan qalb,

Na quvonch, na rayhon, na g'am, na yalpiz...

Qip-qizil qumlarni kechdim yuz yillab,

O'zim bilan o'zim yashadim yolg'iz (“Uyg'onish” she'ri).

Berilgan ushbu misralarda dunyo va qalb “huvillagan” bo'lgani uchun bu dunyo va qalbgga na quvonch, na rayhon va boshqalar sig'adi. Odam birorta noxush vaziyatga tushib qoladigan bo'lsa, uning ko'ngliga qil ham sig'maydi, ya'ni hech kim bilan gaplashgisi kelmaydi va hech narsa unga yoqmay qoladi. Xuddi shunga o'xshash holatlar yuqoridagi misralarda dunyo obrazi misolida ifodalangan.

Tirnoqlaring tillodan,

Barmoqlaring halvodan.

Man tamshanib o'tarman

Achchig'i tez dunyodan (“Oshiq bola” she’ri).

G'irrom dunyo aldoviga uchgan manam,

Bu dunyo deb, u dunyodan kechgan manam.

Shaytonlarning qo'lidan may ichgan manam,

Shoirlar bosh chanog'idan kosasi bor (“G'irrom dunyo” she’ri).

Dunyo deganlari g'avg'oli dunyo,

Aldoqchi va g'irrom savdoli dunyo.

Muhtojga berolmas, borni ko'rolmas,

Navoiy aytgandek, “yag'moli dunyo”.

Teran ildizingdan adashtirmasin,

O'zbekim, o'zingdan adashtirmasin! (“Diyorim” she’ri)

Yuqorida berilgan “G'irrom dunyo” va “Diyorim” she’rlarida dunyo so'ziga “g'irrom” tashbehi qo'llanilgan. G'irrom va aldoqchi dunyo birikmalari o'z ma'nosida emas, balki ko'chma ma'noda qo'llangan bo'lib, bu so'zlar orqali qahramonning o'ziga yaqin bo'lgan “do'stlari”ni anglashimiz mumkin. Boylik, mansab va puli borligida yonida bo'lib, omad yuz o'girganda esa yonida bo'lmagan yaqin insonlari tushuniladi. Har qanday vaziyatda uni qo'llab-quvvatlamagan va yordam bermagan insonlaridan ko'ngli qoladi va ularga ishonmaydi. Shunga nisbatan dunyo va undagi odamlarga aldoqchi va g'irrom so'zlari qo'llanilgan.

Xulosa qilib aytganda, Iqbol Mirzo she'riyatida qo'llanilgan har bir obraz va o'xshatishlar o'zining ta'sir ko'lamini va kitobxonga estetik ta'sir qilishi bilan e'tiborga loyiqdir. Yuqorida biz shoir she'rlarida qo'llanilgan dunyo obrazi va uning o'xshatishlari,

unga berilgan ta'riflarni ko'rib chiqdik. Dunyo sir-sinoatlarga, kashf etilmagan va kutilmagan turli voqea-hodisalarga boydir. Unda yaxshi-yomon odamlar ham, ezgu va yovuz kuchlar ham, baxt va qayg'u ham hukmronlik qiladi. Bu dunyo sinovli dunyo hisoblanadi. Odamzod yashashi davomida baxtsizlikka, omadga va muvaffaqiyatsizliklarga duch keladi. Xuddi shu narsalarni hisobga olgan holda dunyo obrazi yuqoridagi misralarda har xil usullarda ifodalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.O'zbek tilining izohli lug'ati. Birinchi jild. – Toshkent. 2006.
- 2.Iqbol Mirzo. Sizni kuylayman. – Toshkent. 2007.
- 3.Iqbol Mirzo. Seni bugun ko'rmasam bo'lmas. – Toshkent. 2005.
- 4.Iqbol Mirzo. Agar jannat ko'kda bo'lsa... - Toshkent. 2010.

ТЕРРОРИЗМ ВА ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШГА САЛБИЙ ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Алишер МУРОДОВ

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

магистратура тингловчиси

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада терроризм ва диний экстремизмни вужудга келтирувчи асосий омиллар сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, иқтисодий, диний ва маънавий асосда вужудга келиши атрофлича ёритилган. Шундан келиб чиқиб, терроризм ва диний экстремизмнинг олдини олишга салбий таъсир этувчи омиллар тўғрисида сўз юритилган ҳамда уларни бартараф этиш юзасидан вазифалар таснифланган.

Калит сўзлар: терроризм, диний экстремизм, терроризм ва диний экстремизмнинг олдини олиш, таъсир этувчи омиллар.

Алишер МУРОДОВ

Магистрант Академии МВД

Республики Узбекистан

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Научный анализ понятия и сущности терроризма

Аннотация: В данной статье всесторонне отражены основные факторы, провоцирующие терроризм и религиозный экстремизм в его возникновении на политической, социально-экономической, экономической, религиозной и духовной основе. Соответственно, были классифицированы задачи по устранению негативных факторов, влияющих на предотвращение терроризма и религиозного экстремизма.

Ключевые слова: терроризм, религиозный экстремизм, предотвращение терроризма и религиозного экстремизма, влияющие факторы.

Alisher MURODOV

Master's student of the Academy of the Ministry of

Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Scientific analysis of the concept and essence of terrorism

Abstract: This article comprehensively reflects the main factors provoking terrorism and religious extremism in its emergence on a political, socio-economic, economic, religious and spiritual basis. Accordingly, tasks were classified to eliminate negative factors affecting the prevention of terrorism and religious extremism.

Keywords: terrorism, religious extremism, prevention of terrorism and religious extremism, influencing factors.

Бугунги кунда мамлакатимизда юритилаётган давлат сиёсатининг асл моҳияти ва пировард мақсади – халқимизнинг дарду ташвишлари, ҳаётий муаммо ва эҳтиёжларидан доимо хабардор бўлиб, унинг моддий фаровонлигини ошириш, муносиб турмуш даражаси ва сифатини таъминлаш, тинч ҳаётини ҳимоя қилишдир.

Энг муҳими – халқимиз ўз ҳаётидан ва давлатидан рози бўлиб яшашини таъминлаш бугун барчамизнинг бош вазифамиздир [1, б. 312-313].

Олдимизга қўйган улкан марраларга эришиш учун давлатимиз ва жамиятимизнинг барча куч ва имкониятлари сафарбар этилмоқда. Айниқса, давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштириш, қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, миллий иқтисодиётимизни ривожлантириш ва либераллаштириш, ижтимоий соҳани янада ривожлантириш, хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини мустаҳкамлаш, самарали ташқи сиёсат олиб боришдек устувор йўналишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда [2].

Бу эса, ўз навбатида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, хусусан ички ишлар органларининг жамиятнинг терроризмдан хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, унинг омилларини доимий ўрганиб боришни ва унинг натижаларидан фойдаланиб, терроризм ва диний экстремизмга қарши курашишни такомиллаштириб боришни тақозо этмоқда.

Терроризмни ва экстремизмни вужудга келтирувчи асосий омилларини сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, иқтисодий, диний ва маънавий каби турларга бўлиш мумкин.

Унга қарши курашиш стратегик сиёсатининг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланди:

- камбағалликка қарши курашиш дунё иқтисодиёти ўсишининг кафолати ҳисобланади;
- барқарорлик ва хавфсизликни алоҳида давлатлар, минтақалар ва бутун дунёда ўрнатиш ва уни таъминлаш;
- бағрикенглик шакллантириш ва тоқатсизликка қарши курашиш;
- терроризмга қарши курашиш халқаро ҳаракатларни кучайтириш [3].

Марказий Осиё минтақаси ва Ўзбекистонда терроризмнинг намоён бўлишида *ташқи* ва *ички* омиллар муҳим аҳамият касб этиб, унинг ташқи асосий омиллари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- 1) XX асрнинг 70-йилларида «ислом омили»нинг кучайиши;
- 2) Ўзбекистон чегаралари билан туташ бўлган Афғонистонда узоқ давом этаётган диний тусдаги қуролли тўқнашувларнинг мавжудлиги;
- 3) Ўзбекистонда мавжуд бўлган диний мутаассиб кучларнинг хорижий клерикал (жангари диний оқимлар) ташкилотлар томонидан ғоявий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватланганлиги;
- 4) инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш шиори остида айрим халқаро ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ташкилотларнинг Ўзбекистондаги айрим диний ташкилотлар фаолиятини қўллаб-қувватлаганлиги;
- 5) мустақилликдан кейин рўй берган ғоявий жараёнларнинг диний мафкуравий таҳдидларга шароит яратганлиги;
- 6) сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва экологик муаммоларнинг тўпланиб қолганлиги минтақанинг коллектив хавфсизлиги тизимига кирмаганлиги;
- 7) Шарқ ва Ғарб манфаатларининг Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистонда тўқнаш келганлиги ва бошқалар.

Шунингдек, терроризм ва диний экстремизмнинг ички омиллари сифатида:

1. Ижтимоий-иқтисодий омиллар:

- а) бозор муносабатларини ривожлантириш жараёнида аҳолининг турмуш, ижтимоий ҳимояланганлик даражаларининг пастлиги ҳамда жамиятдаги ижтимоий-мулкӣ табақаланиш;

б) мустақилликнинг дастлабки йилларида жамият ижтимоий барқарорлигининг асоси ҳисобланган ўрта синфнинг шаклланмаганлиги;

в) ишсизликнинг вужудга келиши, қишлоқ жойларида аҳолининг зич жойлашганлиги ва бошқалар.

2. Маънавий-ахлоқий омиллар:

а) шўролар давридаги атеистик сиёсат оқибатлари;

б) диндорлик даражасини намойиш этишга бўлган иштиёқ (миссионерлик)ни намойиш этишга бўлган интилишлар;

в) маънавий соҳадаги чалғитиш, бир тизимдаги қадриятларнинг йўқолиши ва янгиларининг шаклланмаганлиги;

г) тижоратлашув, пулга эътиқод, шахсий манфаатнинг кучайиши;

д) аёлларнинг жамиятда тутган ўрни тўғрисидаги тасаввурнинг патриархал томонга ўзгариши;

е) ёшлар ташкилотларининг етарли даражада фаолият юрита олмаганлиги.

Марказий Осиё минтақаси, жумладан, Ўзбекистонда бундай таҳдиднинг юзага келишига қуйидагилар сабаб бўлганлигини айтиш мумкин:

– “қайта қуриш” даврида нафақат сиёсий ва иқтисодий инқироз, мафкуравий парокандалик ҳам юзага келган эди. Совет империяси барбод бўлгач эса, мафкуравий бўшлиқ ўзининг хатарли оқибатларини намоеън қилганлиги;

– эътиборли диний уламолар ўрнини мутаассиб кайфиятдаги кишилар эгаллашга интилиб ва улар томонидан ислом асослари бузиб талқин қилина бошланганлиги;

– аҳолининг ислом динига бўлган қизиқишидан фойдаланиб, халқаро экстремистик марказлар томонидан минтақада диний мутаассиблик руҳидаги адабиётларни тарқатиш кенгайганлиги;

– мамлакатимизда дин ниқоби остида фаолият олиб борувчи, аслида, айрим давлатларнинг ғаразли геосиёсий ва геостратегик интилишлари натижаси ўлароқ шаклланган, кўпорувчилик мақсадини кўзлаган турли оқим ва йўналишларга мансуб хорижий даъватчилар ўз ғояларини олиб кира бошлаганлиги;

– минтақа давлатлари чегараларининг мустаҳкам эмаслиги турли экстремистик кучларга наркотрафик, қурол-яроғларнинг ноқонуний савдоси орқали молиявий имкониятларини мустаҳкамлаб олишга ва минтақа бўйлаб эркин ҳаракат қилишга замин яратилганлиги ва бошқалар.

Терроризм ва экстремизмга қарши курашишга қаратилган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишнинг методик ва тактик моҳиятини криминалистика ташкил этганлиги сабабли, бу борадаги самарадорликка эришишнинг ягона йўли, унинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан самарадорлигини таъминлашдан иборатдир.

Мавжуд маълумотлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, терроризм ва диний экстремизмга қарши курашишга салбий таъсир кўрсатувчи объектив ва субъектив омиллар таъсир кўрсатиб, бу борадаги ички ишлар органлари фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий, иқтисодий, психологик ва ижтимоий жиҳатдан ҳимояланганлиги билан бевосита боғлиқдир.

Жумладан, терроризм ва диний экстремизмга қарши курашишга салбий таъсир этувчи сабаблардан бири, уни аниқлаш, олдини олиш, фош этиш ва бартараф этиш босқичларида объектив маълумотларни олиш билан боғлиқдир. Бу жараёнда олинган маълумотларнинг жиноят ҳодисасига алоқаси бор ёки йўқлигини аниқлаш лозим [4, б. 56].

Терроризм ва экстремизм ҳодисаси бошқа жиноятлардан фарқли равишда жамият ҳаётининг барча соҳалари билан узвий боғлиқлиги сабабли, унга қарши курашиш, хусусан олдини олишда ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари томонидан олинаётган ахборот ва маълумотлар ҳажми ҳам жуда катта бўлади. Шу сабабли, мазкур ахборот оқимидан тезкор аҳамият касб этадиган маълумотларни тўғри ажратиб олиш ва зарур тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Бу борадаги самарали илмий тавсиялар ишлаб чиқишда, ўз навбатида амалий тажрибаларга асосланиб, назария ва амалиётнинг бирлиги терроризм ва диний экстремизмга қарши курашиш жараёнига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Терроризм ва диний экстремизмга қарши курашиш ички ишлар органлари тезкор бўлинмаларининг бошқа соҳавий хизматларидан доимий равишда турли мазмундаги маълумотларнинг келиб тушиши мақсадга мувофиқдир.

Ўз ўрнида, тезкор бўлинмалар бундай маълумотларни йиғиши, таҳлил қилиши ва ундан фойдаланишда ташкилий, методик ва замонавий техник базасига эга бўлиши лозим. Шунингдек, терроризмга қарши курашишга ваколатли бўлган давлат органлари билан доимий ҳамкорлик ташкил этилиши ва такомиллаштирилиши шарт. Бу жараёнда мураккаб вазифаларни турли имкониятларга эга органларни жалб

қилиш, чора-тадбирларни режалаштириш, мувофиқлаштириш ва ягона маълумотлар базасини яратиш ҳамда доимий таҳлилий фаолиятни ташкиллаштиришда муайян қийинчиликларга дуч келинади.

Шу билан бирга, диний-экстремистик ва террорчилик тузилмалари ҳамда улар ўртасидаги алоқаларнинг яширинганлиги, жиноий ҳаракатларга пухта тайёргарлик, қатъийлик, кескинлик, моҳирлик, жиноят содир этишда тезкорлик, аксарият ҳолларда тезкор ва тергов органларига қуролли қаршилик кўрсатиш, сиёсий ва коррупциялашган алоқалар натижасида турли маълумотларнинг ошкор бўлиши ва тарқалиб кетиши, жиноятчилардан жабрланувчи ва гувоҳларнинг зарурий ҳимоялаш чора-тадбирларининг йўқлиги кабилар террорчилик фаолиятини тергов қилиш ва тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишга алоҳида таъсир кўрсатмоқда [5, б. 180-181].

Таъкидлаш керакки, ички ишлар органлари фаолиятида сурункали тарзда йўл қўйилаётган қатор камчиликлар сифатида, жойларда тезкор-қидирув ишларини амалга оширишда ходимлар амалий иш тажрибаси етишмаётганлиги, тергов ва тезкор тузилмалар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик жуда паст даражаллиги ва кадрлар билан ишлаш масаласидаги муаммолар билан бевосита боғлиқдир.

Масаланинг яна бир жиҳатини алоҳида қайд этиш зарурки, жиноят ишларини фақатгина тергов қилиш ва жиноятчиларни айблаш билан чекланиб қолмасдан, жиноятларнинг келиб чиқиш сабаблари ва шарт-шароитлари, омилларини чуқур таҳлил асосида ўрганиш лозим [1, б. 313-319].

Шундай қилиб, терроризмнинг олдини олишга салбий таъсир кўрсатувчи қуйидаги объектив омилларни кўрсатиш мумкин:

– ташкилий (бошқарув) соҳадаги, яъни терроризм ва экстремизмнинг сабаб ва шароитларини ўрганиш, унинг олдини олишга хизмат қилувчи ахборотни доимий таҳлил қилиш ва зарур тезкор-қидирув тадбирларини самарали ташкил этишга қаратилган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишдаги муаммолар;

– тезкорликда ички ишлар ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ахборот тизимидан «онлайн» фойдаланишнинг имконияти мавжуд эмаслиги;

– интернет тармоғи воситасида содир этилаётган террорчилик фаолиятининг олдини олиш имкониятлари чекланганлиги;

– ички ишлар органларининг тергов ва тезкор ҳамда бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва жамоат ташкилотлари билан ҳамкорликнинг паст даражадалиги ва бошқалар.

Субъектив омилларга:

– ички ишлар органлари ходимларининг терроризм ва диний экстремизмга қарши курашиш бўйича касбий билим ва маҳорати етарли эмаслиги;

– тезкор ходимларнинг замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш кўникмалари пастлиги;

– терроризм ва диний экстремизмга қарши курашиш қаратилган билимларини янгилаш ва такомиллаштиришга мустақил ҳолда ўрганмасликлари ҳамда малакасини ошириш ёки қайта тайёрлаш ўқув машғулотларига мунтазам жалб этилмаслиги билан боғлиқ сабабларни келтириш мумкин.

Шу сабабли, терроризмнинг олдини олишда тезкор ходимларининг касбий билимларини оширишга қаратилган тизимли равишда уларни ўқитиш орқали ҳаракатлар бирлиги ва тезкор-қидирув тадбирлари самарадорлиги ошишига хизмат қилади. Ушбу омилларни объектив ва субъектив мазмунига кўра кўриб чиқиш ва уларни аниқлаштириш орқали терроризмнинг олдини олиш самарадорлигини оширишга қаратилган.

Юқоридагиларга асосланиб айтиш мумкинки, терроризм ва диний экстремизмга қарши курашишни ташкил этишга салбий таъсир кўрсатувчи барча омилларни доимий ўрганиш орқали уларни бартараф этишга қаратилган аниқ чоратадбирларни амалга ошириш мақсадида унинг ташкилий-ҳуқуқий, техник, ижтимоий жиҳатларини такомиллаштириш лозим.

Айниқса, замон талабларига мос тизимларни ички ишлар органлари фаолиятига тадбиқ этиш, ахборот-коммуникация технологиялари имкониятларидан фойдаланиб жинойтларни олдини олиш, Интернет тармоғида тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширишнинг шакллари ва ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш муҳимдир.

Адабиётлар рўйхати; Библиографические ссылки; References:

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.:Ўзбекистон. 2017, – 592 б.

[2. Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенатининг 20-ялпи мажлисидаги нутқидан \[Электрон манба\] // URL: https://kun.uz/news/2019/06/22/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-senatining-20-yalpi-majlisidagi-nutqi](https://kun.uz/news/2019/06/22/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-senatining-20-yalpi-majlisidagi-nutqi)

3. Убайдуллаев К.Н. Современное состояние международного терроризма: проблемы и решения // Трансмиллий таҳдид сифатидаги терроризмга қарши кураш: Ўзбекистон ва жаҳон тажрибаси: Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т., 2015. – 102-103 б.

4. Сафонов И.И. Организация раскрытия и расследования терроризма: Монография – М., 2004. – 154 с.

5. Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма. – М.: «Щит», 1999. – 216 с.

ТЕРРОРИЗМ ТУШУНЧАСИ ВА МОҲИЯТИНИНГ ИЛМИЙ ТАҲЛИЛИ

Алишер МУРОДОВ

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

магистратура тингловчиси

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада терроризм ҳодисасининг моҳияти ёритилган бўлиб, “терроризм” тушунчаси юзасидан олимлар ва мутахассисларнинг фикрлари ва қарашлари, шунингдек миллий ва хорижий қонунчиликда келтирилган таърифлар қиёсий ва тизимли таҳлил қилинган. Терроризмнинг тарихан шаклланган ва замонавий хусусиятлари ўрганилиб, муаллифлик таърифи ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: террор, терроризм, террористик фаолият, қонунчилик, жавобгарлик.

Алишер МУРОДОВ

Магистрант Академии МВД

Республики Узбекистан

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Научный анализ понятия и сущности терроризма

Аннотация: В данной статье освещается сущность феномена терроризма, сравнительно и систематически анализируются мнения и взгляды ученых и экспертов на понятие “терроризм”, а также определения, представленные в национальном и зарубежном законодательстве. Изучены исторически сложившиеся и современные аспекты терроризма, разработано авторское описание.

Ключевые слова: террор, терроризм, террористическая деятельность, законодательство, ответственность.

Alisher MURODOV

Master's student of the Academy of the Ministry of

Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Scientific analysis of the concept and essence of terrorism

Abstract: This article highlights the essence of the phenomenon of terrorism, comparatively and systematically analyzes the opinions and views of scientists and experts on the concept of “terrorism”, as well as definitions presented in national and foreign legislation. The historical and modern aspects of terrorism are studied, the author's description is developed.

Keywords: terror, terrorism, terrorist activity, legislation, responsibility.

XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, терроризм бутунлай янги сифат даражасини касб этди ҳамда ўзида сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий ҳолатларни мужассамлаштирганлиги билан аҳамиятлидир. Бу эса, унга қарши курашиш хусусан, ички ишлар органлари томонидан терроризм ва уни келтириб чиқараётган экстремизмнинг диний кўринишларига қарши курашиш ҳам ўзгаришига сабаб бўлган.

Жумладан, 60-йилларнинг охирига келиб, терроризм тахдиди кескин тус олди. 1970-1985-йилларда Европада 3000 яқин, Лотин америкасида – 1573 та, Яқин Шарқда – 1330 та, Шимолий Америкада – 448 та террорчилик ҳаракатлари содир этилган. 1986 йилдан шу кунга қадар дунё минтақаларида содир этилаётган террорчилик ҳаракатлари 50 фоиздан 60 фоизга ошди. Шу билан бирга, террорчилик ҳаракатлари сони кундан-кунга ошиб бориши, унинг шафқатсиз кўринишлари кучайиб бораётганлиги ҳамда унинг объектлари одамлар бўлаётганлиги билан аҳамиятлидир [1].

Агар бундан бир неча юз йиллар олдин террорчилар ер шарининг турли жойларида алоҳида-алоҳида бир-биридан батамом ажралган ҳолда ҳаракат қилган бўлсалар, бугун улар ўз фаолиятини минтақавий даражада мувофиқлаштиришга интиломқдалар. Яъни, бугунги кунда илдизлари инсониятнинг бир неча асрлик

тарихига бориб тақаладиган қадимги терроризм (протерроризм), мазкур тарихнинг иккинчи даври ҳисобланадиган классик (мумтоз) терроризм ва унинг замирида шаклланган анъанавий терроризм босқичидан фарқли ўлароқ, бутунлай янгича бўлган замонавий терроризм оммавий хусусият касб эта бошлади [2].

АҚШ давлат департаменти маълумотларига кўра, ҳозирда дунёда ҳар йили 650 дан ортиқ бундай ходисалар содир этилмоқда. Бу ҳар куни дунёнинг у ёки бу бурчагида кимларнидир кўрқувга солиш орқали муайян мақсадларга эришишни кўзлаган камида иккита кўпоровчилик амалга оширилмоқда, дегани [3].

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёев: «Айниқса, халқаро терроризм, экстремизм, наркотрафик, диний қарама-қаршилик, ноқонуний миграция, одам савдоси, экологик муаммолар, айрим минтақаларда иқтисодий ночорлик, ишсизлик, қашшоқлик кучайиб бораётгани бутун инсониятни қаттиқ хавотирга солмоқда. Ана шундай ўта мураккаб ва қалтис шароитда қандай йўл тутиш, қандай қилиб тинчлик ва осойишталикни сақлаш, барқарор ривожланишни таъминлаш мумкин, деган савол барчамизни жиддий ўйлантириши зарур», – деб таъкидлаган [4, б. 473].

Илмий манбаларда терроризмга турлича таъриф келтирилган. Жумладан, терроризм – сиёсий рақибларни, муҳолифларни йўқотиш ёки кўрқитиш, аҳоли ўртасида ваҳима ва тартибсизликларни келтириб чиқариш мақсадидаги зўравонлик ҳаракатлари (таъқиб қилиш, бузиш, гаровга олиш, қотиллик, портлатиш ва бошқалар)дир [5].

“Фалсафа” қомусий луғатида эса ушбу ижтимоий ҳодиса “Терроризм, террорчилик – зўрлик ва жаҳолат мафқураси; террор билан амалга ошириладиган сиёсий ҳаракат. Терроризм бир неча асрлар олдин шаклланган, географик жиҳатдан барча минтақа ва мамлакатларда учраши мумкин бўлган мураккаб феномендир” [6], деб таърифланган. Бошқа бир луғатда: “Терроризм (лотинча “terror” – кўрқув, даҳшат) маълум ёвуз мақсадлар йўлида, куч ишлатиб, одамларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зўравонлик усули. Кўрқитиш ва даҳшатга солиш орқали ўз ҳукмини ўтказишга уриниш террорчиликка хосдир” [7, б. 273-274], деб таъриф берилган.

Шунингдек, Франция Фанлар Академияси томонидан XVIII асрда чоп этилган луғатда терроризмни “кўрқитиш тизими” деб таърифлайди. Бошқа гуруҳ олимлар терроризмни “ҳаракат орқали тарғибот” деб атайдилар. Айрим манбаларда эса терроризмга «кўрқитиш сиёсати» дея нисбат берилади. Қўриниб турибдики, террор ва кўрқув – эгизак тушунчалардир. Инсонларни кўрқитишдан мақсад эса жамиятда

ваҳима ва саросима, парокандалик ва беқарорлик келтириб чиқаришдир. Демак, аҳолида зўравонлик олдида ҳимоясизлик ҳиссини туғдириш терроризмнинг асосий хусусиятидир [8].

Юқоридаги таърифлардан кўришиб турибдики, мазкур ижтимоий-сиёсий ҳодисага хос энг муҳим хусусиятлар: кўрқитиш, даҳшатга солиш, куч ишлатиш, зўравонлик, йўқ қилиш кабилардир. Жиноят ҳуқуқи нуқтаи назардан ҳам терроризм таърифида шунга ўхшаш хусусиятларни кузатиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 155-моддасида назарда тутилишича, портлатишлар, ўт қўйишлар ёки одамларнинг ҳалок бўлиши, катта мулкӣ зарар келтириш ёхуд ижтимоий хавфли оқибатларга олиб келиш хавфини туғдирувчи бошқа ҳаракатлар содир этишдан иборат бўлган ва жамоатчилик хавфсизлигига қарши қаратилган жиноят. Мазкур ҳаракатларнинг жамоат хавфсизлигини бузиш, аҳолини кўрқитиш ёхуд ҳокимият органларининг қарор қабул қилишига таъсир ўтказиш мақсадида амалга оширилганлиги, шунингдек, ана шу мақсадларда амалга оширилиши хавфи мавжудлиги ушбу терроризмнинг муҳим жиҳатларини ташкил қилади [9].

Терроризм, авваламбор, сиёсий-ҳуқуқӣ, тарихий, ижтимоий-психологик ва бошқа жиҳатларга ҳамда жуда мураккаб кўриниш ва шаклларга эга бўлган, миллий, минтақавий ва халқаро (глобал) хавфсизлик учун борган сайин жиддий хавф туғдириб келаётган ижтимоий-сиёсий ҳодисадир. Бироқ, ҳуқуқда ва умуман олганда, халқаро муносабатлар тизимида ушбу ҳодиса борасида мувофиқлашган ёндашувнинг мавжуд эмаслиги бугунги кунда давлатлар қонунчилигида ҳам терроризмга берилган ягона таърифнинг йўқлигидан далолат беради.

Марказий Осиё минтақаси давлатлари қонунчилигида терроризмнинг турлича талқин қилиниши бунга яққол мисол бўла олади.

Хусусан, Қирғизистон Республикасининг 2006 йилдаги “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги қонунида, терроризм – портлатиш, ўт қўйиш ёки бошқа, инсонлар ҳалок бўлиши таҳдидини ҳосил қилувчи ҳаракатлар, кўп миқдорда зарар етказиш ёхуд жамият учун хавфли бўлган бошқа оқибатларни келтириб чиқариш, мавжуд давлат ҳокимиятини заифлаштириш ёки қўпоровчилик мақсадида аҳолини кўрқитиш, ёхуд давлат ҳокимиятини, халқаро, тижорат, жамоат ва бошқа ташкилотларни террорчилар ёки террорчилик ташкилотлари учун фойдали бўлган у ёки бу ҳаракатни содир этиш ёки содир этишдан қайтариш учун мажбурлаш ёки кўрқитиш ҳамда шу мақсадларда кўрсатилган ҳаракатларни амалга ошириш орқали таҳдид қилиш сифатида белгилаб қўйилган [10].

Туркменистон Республикасининг 2017 йилдаги “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги қонунига кўра, терроризм – ҳокимиятни қўлга олиш ва мамлакат конституциявий тузумини куч ишлатиш орқали ўзгартиришни мақсад қилиб олган ҳаракат тактикаси ва сиёсати, жамият хавфсизлигини бузиш, аҳолини кўрқитиш, тартибсизлик вазиятини вужудга келтириш ёки ҳокимият органларига террорчилар учун фойдали бўлган қарорлар қабул қилиши учун таъсир ўтказиш ёки уларнинг ғайриқонуний мулкӣ ва (ёки) бошқа манфаатларини қондиришдир [11].

Юқорида кўрсатиб ўтилганлардан фарқли ўлароқ, Қозоғистон Республикасининг 1999 йилдаги “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги қонунда, терроризм – давлат хавфсизлигини қўпориш учун амалга оширилган, ҳуқуққа хилоф, жиноий жазоланадиган хатти-ҳаракат, давлат органлари томонидан қарор қабул қилишга таъсир ўтказиш ва бошқа террорчилик мақсадларига қуйидаги йўллар билан эришиш:

- давлатнинг стратегик, ҳаётӣ муҳим объектларини ва коммуникацияларини, аҳоли ҳаётини таъминлаш тизимини, мол-мулк ва бошқа моддий объектларни йўқ қилиш (шикаст етказиш) ёки йўқ қилиш (шикаст етказиш) билан кўрқитиш;

- давлат ҳокимиятидаги ёки бошқа сиёсий фаолиятини тўхтатиш учун ёхуд шундай фаолияти учун қасд олиш мақсадида давлат ёки жамоат арбобининг ҳаётига тажовуз қилиш;

- чет давлат вакилига ёки халқаро ҳимоядан фойдаланувчи халқаро ташкилот ходимига, хизмат биноларига ёхуд халқаро ҳимоядан фойдаланувчи шахснинг транспорт воситаларига ҳужум қилиш;

- жисмоний шахсларга нисбатан зўрлик ишлатиш ёки зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилиш;

- шахсни қўлга олиш ва гаров сифатида ушлаб туриш ва Қозоғистон Республикаси Жиноят кодексида ҳамда терроризмга қарши курашга йўналтирилган халқаро ҳуқуқӣ актларда кўрсатилган «террорчилик» тушунчасига тўғри келувчи бошқа ҳаракатлар, деб белгилаб қўйилган [12].

Ўзбекистон Республикасининг 2000 йилдаги “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги қонунда сиёсий, диний, мафкуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун шахснинг ҳаётӣ, соғлиғига хавф туғдирувчи, мол-мулк ва бошқа моддий объектларнинг йўқ қилиниши (шикастланиши) хавфини келтириб чиқарувчи ҳамда давлатни, халқаро ташкилотни, жисмоний ёки юридик шахсни бирон-бир ҳаракат содир этишга ёки содир этишдан тийилишга мажбур қилишга, халқаро

муносабатларни мураккаблаштиришга, давлатнинг суверенитети, худудий яхлитлигини бузишга, хавфсизлигига путур етказишга, қуроли мижролар келтириб чиқаришни кўзлаб ифвогарликлар қилишга, аҳолини кўрқитишга, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида жавобгарлик назарда тутилган зўрлик, зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш ёки бошқа жиноий қилмишлар “терроризм” сифатида таърифланади.

Шу билан бирга, айрим ҳуқуқшунос олимлар терроризм ҳодисасининг турли белги ва хусусиятлари ҳамда намоён бўлиш жиҳатларидан келиб чиқиб таъриф бермоқда.

Худди шундай ҳолатни хорижий тадқиқотчилар илмий ишларида ҳам кузатишимиз мумкин. Масалан, Россиялик тадқиқотчи Р.Амирокова терроризмни «зўрлик қилиш ёки зўрлик ишлатиш таҳдиди билан аниқ талабларни қўйиш ҳаракатлари бўлиб, унда зўрлик фуқаролар ва уларнинг турли объектларига йўналтирилган, мақсадлар эса сиёсий ёки бошқа характерда бўлиши мумкин», деб тавсифлайди [13].

Шунингдек, В. Кикоть ўз илмий ишида Исроил давлати бош вазири Б.Нетаньяхунинг “терроризм – бу жамиятга қарши сиёсий жиноят. Бу ҳар бир фуқаро ва миллат хавфсизлигига “ўлим ва тартибсизлик” билан таҳдид солувчи уруш ҳолати” деган таърифи билан бирга, Л.Моджоряннинг “терроризм – алоҳида шахслар, ташкилотлар ёки давлат ташкилотлари томонидан маълум бир сиёсий мақсадларга эришиш учун давлат ва сиёсий арбобларни йўқ қилиш, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга йўналтирилган зўрлик ишлатиш ҳаракатлари” [14, б. 118] деган таърифини мисол тариқасида келтиради.

Рус тадқиқотчилари Ю.Гаврилин ва Л.Смирновлар ўз таснифларида, қўлланиладиган усуллардан келиб чиққан ҳолда жисмоний ва психологик, объектига кўра селектив ва жамиятга қарши оммавий ёки кўр-кўрона терроризм турларини кўрсатадилар [15, б. 20]. Ю.Францифоров эса, кўрсатиб ўтилганлардан фарқли ўлароқ, терроризмни олдига қўйган мақсадидан келиб чиққан ҳолда сиёсий, иқтисодий, миллий ва функционал турларга таснифласа [16], тадқиқотчи В. Кикоть минтақавий хусусиятларига қараб Ғарбий Европа, Шарқий Европа, Яқин Шарқ, Осиё, Африка ва Америка терроризми сифатида таснифлайди [14, б. 118].

Ҳуқуқшунос олим М.А.Ражабованинг фикрига кўра, террорчиликни фарқлашда ўзига хос хусусият қилмишнинг жамоатчилик, кўпчилик халойиқ олдида амалга оширилишида ифодаланади. Одатда, кўпчилик жиноятларда ошкора содир этиш зарурий белги ҳисобланмайди. Аммо террорчилар ўзларининг жиноий ҳаракатларини

албатта, халқ олдида очиқ-ойдин содир этиб, ўз талабларини ошкора намоён қиладилар [17].

Бундан ташқари, М.А.Ражабова ўз илмий ишида Ўзбекистон Республикаси қонунчилигидаги терроризм жиноятига берилган таърифни таҳлил қилиб, терроризмнинг бошқа жиноятлардан фарқловчи портлатиш, ўт кўйиш ёки бошқа хавфли усуллар билан содир этилиши Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг янги таҳрирдаги 155-моддаси ишлаб чиқилганда тушириб қолдирилганлигини кўрсатади ва терроризмни аниқ ифодаловчи бу белгилари қонун моддасида акс эттирилиши керак, деган таклифни билдирган.

Аксарият сиёсатшунослар, жамиятшунослар, ҳуқуқшунослар, психологлар, давлат ва жамоат арбобларининг ушбу муаммога оид қатор тадқиқотларида, билдирган фикр-мулоҳазаларида тафовутлар бўлсада, бир масалада яқдилдирлар, яъни ҳеч қандай сабаб терроризмнинг жиноий моҳиятини оқламайди ва инкор қила олмайди.

Бизнинг назаримизда, терроризм ҳодисасига турлича ёндашувлар асосида берилган таърифлардан келиб чиқиб, ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари томонидан унинг олдини олиш тактикасини самарали ташкил этиш ва амалга ошириш мақсадида ушбу ҳодисага тезкор-қидирув нуқтаи назаридан қуйидагича таърифни бериш мумкин: *“терроризм – сиёсий, диний, мафкуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун қўрқитиш ёки ваҳимага солиш орқали, хавфсизликка таҳдид соладиган трансмиллий, уюшган жиноий тузилмалар, хорижий давлатларнинг махсус хизматлари томонидан хуфёна ташкиллаштирилладиган, ижтимоий хавфи юқори бўлган восита ва усуллар, шунингдек замонавий ахборот-коммуникация ва бошқа технологиялардан фойдаланган ҳолда амалга ошириладиган ҳуқуққа хилоф хатти-ҳаракатдир”*.

Юқоридагилардан терроризмнинг мураккаб ҳодиса эканлигини ва бугунги кунда ушбу тушунчани тўлиқ қамраб олувчи таърифлар ишлаб чиқилмаганлигини хулоса қилишимиз мумкин.

Адабиётлар рўйхати; Библиографические ссылки; References:

1. Убайдуллаев К.Н. Современное состояние международного терроризма: проблемы и решения. // Трансмиллий таҳдид сифатидаги терроризмга қарши кураш:

Ўзбекистон ва жаҳон тажрибаси: Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т., 2015. – 99 б.

2. Рахимов Д.Ф. Современные конструкции определения терроризма: международно-правовые аспекты. – Т., 2004. – 20 с.

3. Қамбаров Қ.С., Матёзов Ш.О. Диний экстремизм ва терроризм: тушунчаси ва таҳдиди. // Трансмиллий таҳдид сифатидаги терроризмга қарши кураш: Ўзбекистон ва жаҳон тажрибаси: Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т., 2015. – 159 б.

4. Ш. Мирзиёев Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-том. – Т., 2018. – 592 б.

5. Ўзбек миллий энциклопедияси. Т.8. – Т., 2004. – 336 б. [Электрон манба] //

URL:

https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20T%20harfi.pdf

6. Фалсафа: Қомусий луғат. – Т. 2004. – 398 б. [Электрон манба] // URL: [https://n.ziyouz.com/books/lugatlar/Falsafa%20\(qomusiy%20lug'at\).pdf](https://n.ziyouz.com/books/lugatlar/Falsafa%20(qomusiy%20lug'at).pdf)

7. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалари луғати. “Академия” нашриёти, Тошкент, 2007 й. – 352 б.

8. Ҳожиёв Н.М. Терроризмнинг келиб чиқиши ва тарихий илдишлари // Терроризм ва экстремизмга қарши курашда тезкор-қидирув аппаратлар фаолиятини такомиллаштириш: муаммо ва ечимлари: Илмий мақолалар тўплами. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 61 б.

9. Таджиханов У. Умумий таҳририда. Юридик энциклопедия. – Т.: Шарк нашриёти, 2001. – 356 б.

10. Закон Кыргызской Республики “О противодействии терроризму” № 178 от 8 ноября 2006 года [Электрон манба] // URL: <https://www.cisatc.org/1289/135/155/282/7917>

11. Закон Туркменистана “О противодействии терроризму” 25 ноября 2017 года [Электрон манба] // URL: <https://turkmenistan.gov.tm/index.php/ru/post/30197/zakon-turkmenistana-o-protivodeistvii-terrorizmu>

12. Закон Республики Казахстан “О противодействии терроризму” № 416 от 13 июля 1999 года [Электрон манба] // URL: <https://www.cisatc.org/1289/135/155/281/7914>

13. Амирокова Р. Политический терроризм один из уровней политического экстремизма: номзодлик диссертацияси. – Черкеск, 2006. – С. 145.

14. Терроризм: борьба и проблемы противодействия. Учебное пособие / Елизаров И.Е., Казанцев С.Я., Кикоть В.Я., Кофман Б.И., и др.; Под ред.: Кикоть В.Я., Эриашвили Н.Д. - М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 592 с.

15. Гаврилин Ю.В., Смирнов Л.В. Современный терроризм: сущность, типология, проблемы противодействия. Учебное пособие. – М.: ЮИ МВД России, Книжный мир, 2003.– 66 с.

16. Францифоров Ю. Терроризм – преступление против общественной безопасности // История государства и права. –Москва, 2000. –№ 1. – 43 б.

17. Ражабова М.А. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг жинойий-ҳуқуқий муаммолари: Юрид. фан. д-ри ... дис. – Т., 2002. – 156 б.

Алишер МУРОДОВ

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

магистратура тингловчиси

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Терроризмни олдини олиш тактикаси тушунчасининг илмий таҳлили

Аннотация: Ушбу мақолада терроризмни олдини олиш тактикасининг моҳияти ёритилган бўлиб, олимлар ва мутахассисларнинг фикрлари ва қарашлари, шунингдек миллий ва хорижий қонунчиликда келтирилган таърифлар қиёсий ва тизимли таҳлил қилинган. Терроризмни олдини олиш тактикаси бўйича муаллифлик таърифи ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: тактика, терроризм, террористик фаолият, терроризмни олдини олиш.

Алишер МУРОДОВ

Магистрант Академии МВД

Республики Узбекистан

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Научный анализ концепции тактики предотвращения терроризма

Аннотация: В данной статье освещается сущность тактики предотвращения терроризма, мнения и мнения ученых и экспертов, а также определения, представленные в национальном и зарубежном законодательстве, носят сравнительный и систематический характер. Разработано авторское определение тактики предотвращения терроризма.

Ключевые слова: тактика, терроризм, террористическая деятельность, предотвращение терроризма.

Alisher MURODOV

Master's student of the Academy of the Ministry of

Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

E-mail: alishermurodov857@gmail.com

Scientific analysis of the concept of terrorism prevention tactics

Abstract: This article highlights the essence of terrorism prevention tactics, opinions and opinions of scientists and experts, as well as definitions presented in national and foreign legislation, are comparative and systematic. The author's definition of terrorism prevention tactics has been developed.

Keywords: tactics, terrorism, terrorist activity, prevention of terrorism.

Ички ишлар органлари тезкор бўлинмаларининг асосий вазифаси сифатида, жиноятларнинг олдини олиш белгиланган бўлиб, ушбу вазифани бажаришда жиноятларнинг содир этиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш учун комплекс тезкор-қидирув тадбирларини амалга оширишни тақозо этади. Шу ўринда, терроризмнинг олдини олишга қаратилган комплекс тезкор-қидирув тадбирларни амалга оширишда муайян тактика талаб этилади.

Терроризмнинг олдини олиш тактик хусусиятлари, яъни ушбу ижтимоий хавфи юқори бўлган жиноятнинг трансмиллий уюшган жиноий тузилмалар, шунингдек айрим давлатларнинг махсус хизматлари томонидан хуфёна тарзда содир этилишини инобатга олиб, унинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, чуқур таҳлил қилиш асосида террорчилик ташкилотлари фаолиятига чек қўйиш, уларнинг террорчилик режаларини йўқ қилиш ҳамда террорчиларни қўлга олишни самарали ташкил этиш билан боғлиқдир.

Илмий адабиётларда тактика тушунчасига турли ёндашувлар мавжуд. Тактика (мазкур ибора XVIII асрда французча “tactique” сўзидан шаклланган бўлиб, ўз навбатида лотинча “tactica” сўзидан келиб чиқиб, «қўшинларни шакллантириш билан боғлиқ») мавжуд қўшинлар ва кучларни жойлаштириш қобилияти ҳисобланади [1]. Тезкор-қидирув фаолияти назариясининг умумий қабул қилинган концепциясига мувофиқ, томонлар бир-бирига қаршилик кўрсатган жойда тактика қўлланилади [2].

Айрим тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, тезкор-қидирув тактикаси ўз ичига тезкор текширув (ишлов), тезкор комбинация ва бошқа назарий категорияларни қамраб олганлиги таъкидлашса, бошқалари уни алоҳида турдаги жиноятларни фош этишга қаратилган тавсиялар тизими деб атайдилар.

Жумладан, А.Г. Маркушин тактикани тезкор-қидирув тактикасининг умумий қоидалари ҳамда хусусий тактикага ажратишни таклиф қилган. Унинг фикрига кўра, биринчи тури тезкор-қидирув тадбирлари ташкиллаштириш ва амалга ошириш қонуниятларини, иккинчи тури эса, жиноятларнинг турлари бўйича уларнинг олдини олиш ва алоҳида тоифадаги жиноятчиларнинг қидируви бўйича илмий-амалий тавсиялари билан фарқланади [3, б. 287].

Шунингдек, Д.В. Гребельскийнинг фикрига кўра, «тезкор-қидирув тактикаси – ўзгарувчан ва вазиятга тез мослашувчан динамик режанинг категорияси бўлиб, илмий асосланган башорат асосида, тезкор-қидирув вазифаларини бажаришнинг шароит ва мақсадлари ўзгариш эҳтимоли бўлганда ички ишлар органлари томонидан бошқа вариантдаги хатти-ҳаракатларни бажаришга тайёр бўлишини таъминлаш ҳисобланади» [4].

Шу билан бирга, В.Г. Самойлов тезкор-қидирув тактикасини бир томондан, илмий қоидалар тизими ва унга асосланган тавсиялар ҳамда иккинчи томондан амалий фаолият сифатида ўрганиб, тактикани шакллантиришда тезкор ходимларнинг шахсий тажрибаси, унинг мантиғи, ички ҳис-туйғулари ва тезкор вазиятни баҳолай олиши катта роль уйнашини таъкидлайди [5].

Умуман олганда, бу соҳадаги олимлар томонидан «тезкор-қидирув тактикаси» тушунчасига берилган таърифларда, айрим ўхшашлик ва тафовутлар шунингдек умумий ёндашувлар мавжуд. Яъни, тезкор-қидирув тактикаси – бу тезкор ходимлар томонидан жиноятларнинг олдини олиш ва уларни фош этиш бўйича айрим турдаги тадбирларни ташкиллаштириш ҳамда ўтказишга қаратилган ҳаракатлардир. Аммо, тадқиқотчининг фикрига кўра, мазкур тушунчаларда тезкор ходимлар томонидан жиноятларнинг олдини олиш ёки фош этишга қаратилган ҳаракатларнинг қонунийлиги, шунингдек илмий асосланган комплекс тезкор-қидирув тадбирлари каби асосий элементлари мавжуд эмас.

Мавжуд тушунчаларнинг таҳлили ва жиноятчиликка қарши курашишда тезкор-қидирув тактикаси амалиёти нуқтаи назаридан муаллиф томонидан «тезкор-қидирув тактикаси»га қуйидагича таъриф шакллантирилди: *«тезкор-қидирув тактикаси – тезкор маълумотларни тўплаш ва унинг таҳлили асосида жиноятчиликка қарши курашишда тезкор-тактик вазифаларни бажариш*

мақсадида қонун ва қонуности норматив ҳужжатларга мувофиқ ҳамда илмий исботланган комплекс тезкор-қидирув тадбирлари йиғиндисидир».

Шундай қилиб айтиш мумкинки, юқорида тактикага берилган тушунчалар таҳлили ушбу йўналишдаги фаолиятнинг самарадорлигини ошириш, назарий ва амалий жиҳатларини такомиллаштириш мақсадида, терроризмнинг олдини олиш тактикаси тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин: *«Терроризмнинг олдини олиш тактикаси – терроризмни тайёрлашда иштирок этаётган шахсларни ва уюшган жиноий тузилмаларни, радикал экстремизмни тарғиб қилувчи ва ёлловчиларни, ўқ-дорилар ишлаб чиқарувчиларни, шунингдек қурол ва ўқ-дорилар етказиб бериш каналлари ҳамда унинг молиявий манбаларини аниқлаш ҳамда террорчилар томонидан ёлланган шахсларни терроризмни содир этишдан қайтариш, унинг олдини олишга қаратилган тезкор маълумотларни тўплаш ва унинг таҳлили асосида қонун ҳамда қонуности норматив ҳужжатларга мувофиқ ҳамда илмий исботланган комплекс тезкор-қидирув тадбирлари йиғиндисидир».*

Терроризмнинг олдини олиш тактикасига бундай шаклдаги таърифнинг берилиши, ички ишлар органлари тезкор ходимлари томонидан террорчиларнинг мантиғини билишда, турли шароитларда ўзларини қандай тутишларини олдиндан англашда, террорчиларнинг кучли ва кучсиз томонларига баҳо беришда, тезкор имкониятлардан фойдаланишнинг аниқ тактикасини, уни қўллаш вақтини танлашда ва жиноятчиларнинг қаршилик кўрсатиш эҳтимолининг аниқ вариантларини белгилашда ҳамда ушбу қарама-қаршиликнинг аниқ усул ва воситаларини қўллашда намоён бўлади.

Юқоридагиларга асосланиб айтиш мумкинки, терроризм ўзини қаерда ва қандай намоён этиши, унга қандай таъриф берилаётганидан қатъи назар, моҳиятида зўравонлик ва куч ишлатишга асосланган турли мақсадлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Жамиятда ўзгаришлар кечаётган даврда муайян диний қарашларнинг юксак эмоционал туйғулар орқали инсон психологиясига кўрсатаётган таъсири натижасида бундай салбий ҳодисалар содир бўлиб, уларни бир ҳилда тушунмаслик оқибатида унга қарши курашишга ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Шу сабабли, терроризм ҳодисасини доимий тадқиқ этиш, унинг моҳиятини англаш, унинг амалиётда намоён бўлиш шакллариини ўрганиш асосида бу борадаги чора-тадбирларни такомиллаштириш муҳим ҳисобланиб, ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари томонидан терроризмнинг олдини олиш тактикасини илмий

асосланган таклиф ва тавсиялар ҳамда илғор тажрибалар асосда тўғри танлашлари ҳамда бу жараёни самарали ташкиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар рўйхати; Библиографические ссылки; References:

1. Тактика [Электрон манба] // [https://ru.wikipedia.org/wiki/Тактика_\(значения\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Тактика_(значения))
2. Лукашов В.А. Некоторые аспекты оперативно-розыскной тактики. – М., 1978, № 99. – С. 52.
3. Маркушин А.Г. Оперативно-розыскная деятельность: учебник и практикум для бакалавриата и специалитета / А. Г. Маркушин. – 5-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 342 с.
4. Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М., 1973. – С. 25.
5. Самойлов В.Г. Оперативно-розыскная тактика органов внутренних дел. – М., 1984. – С. 7-15.

UMUMTA'LIM MAKTABLARINING BOSHLANG'ICH SINFLARIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI

*Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumani 41-
umumta'lim maktabi o'qituvchilari
Turdiboyeva Dilnavoz va Dusanboyeva Zirohat*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida ona tili va o'qish fanlarini tashkil etish texnologiyalari va dars jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanishning samarali jihatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, metod, o'quv jarayoni, ona tili, o'qish, yozuv, harf, tovush, didaktik o'yin.

Umumiy o'rta ta'limning bir bosqichi bo'lgan boshlang'ich ta'lim 1-4-sinflarni o'z ichiga oladi. Milliy dasturlarimizda ta'kidlanganidek, bu bosqichda ta'limning yangicha tizimini va mazmunini shakllantirish uchun quyidagilar zarur:

- o'quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuvni joriy etish;
- ta'lim berishning ilg'or pedagogik texnologiyalarini, zamonaviy o'quv-uslubiy majmualarini yaratish va o'quv-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta'minlash.

Mashhur rus olimi K.D.Ushinskiy boshlang'ich maktab o'quv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet hisoblagan. "Ajoyib o'qituvchi bo'lgan ona tili bolaga ko'p narsani o'rgatadi. Bola ikki-uch yil ichida shunchalik ko'p narsa o'rganadiki, ko'p narsa bilib oladiki, 20 yil qunt bilan metodik jihatdan juda to'g'ri o'qiganda ham uning yarmicha o'rgana olmaydi. Ona tilining ulug' pedagogligi ham ana shundadir", - deydi u.

Bu davrning asosiy vazifasi o'quvchilarni maktab, sinf, tartib-intizom qoidalari va o'quv qurollari bilan tanishtirish, nutq o'stirishga oid mashqlar o'tkazib, fonematik eshitishni oshirishdan iboratdir. Mazkur davrning o'zi ham quyidagi 2 bosqichga bo'linadi:

a) harf o'rganilmaydigan bosqich (1 hafta).

b) unli tovush va harf o'rganiladigan bosqich (1 hafta). Birinchi bosqichda o'quvchilarga og'zaki va yozma nutq, gap, so'z, bo'g'in va tovushlar, nutqning gaplardan, gaplarning so'zlardan tuzilishi, so'zlarning bo'g'inlarga bo'linishi, bo'g'inlarning tovushlardan tashkil topishi haqida ma'lumot beriladi, tovushlarning unli va undosh tovushlarga ajratilishi o'rgatiladi, ulardan amaliy foydalana bilish ko'nikmalari hosil qilinadi. Bu jarayonda maxsus

nusxalar asosida o'quvchilarning bog'lanishli nutqi ustida ishlanadi. Ularga "Alifbe"da berilgan rasmlar asosida hikoyalar tuzdiriladi. Maktab kutubxonasidagi kitoblardan foydalanib o'zlari bilgan she'r, ertak, hikoya, tez aytish, maqol, topishmoq, xalq ashulalari, alla, qo'shiqlar, latifalardan aytiriladi.

Bundan tashqari ta'lim jarayonida yaxshi samara berishi mumkin bo'lgan metodlardan yana biri tayanch so'zlar asosida gap tuzdirishdir. "Alifbe" kitobi sahifalaridagi so'zlarning talaffuzi, ularning o'qilishi va ma'nolari ustida ishlash kabi mashg'ulotlar uyushtiriladi. Bu tarzda ishlar har bir darsda mavzularga bog'liq ravishda izchil davom ettirib borilishi dars samaradorligini oshiradi. Bu bosqichdagi yozuv darslarida o'quvchilar yozuv daftari va yozuv chiziqlari bilan tanishtirilib, harf elementlarini yozishga o'rgatiladi, ularda namunaga qarab grafik xatolarini aniqlash, o'z-o'zini tekshirish, harf oralarining tengligiga rioya qilish, chamalab yozish kabi ko'nikmalar hosil qilinadi. Ikkinchi bosqichda esa unli tovush va harflar o'rgatiladi. Bunda quyidagi uch xususiyatni o'quvchilar tomonidan amaliy ravishda puxta egallashlariga erishish lozim:

1. talaffuzda (og'izda) to'siqqa uchramaslik;
2. cho'zib aytilishini nazorat qilish;
3. faqat ovozdan tashkil topishi.

Shuningdek, bu bosqichda o'quvchilarni tovush bilan harfni farqlashga o'rgatish ko'zda tutiladi. Ushbu bosqichdanoq tovush va harf o'rtasidagi chegaraga qat'iy rioya qilinadi. Bolalarga tovush haqidagi ma'lumotlar kitob ochtirilmay beriladi. Tovushni ifodalovchi harf ko'rsatilgach, harf ustida ishlanadi. Tovush va harfga oid o'ziga xos xususiyatlar, ya'ni, tovushlarni talaffuz qilamiz, eshitamiz, harflarni yozamiz, ko'ramiz va o'qiymiz. Bu tushunchalar bolalarga ularning o'zlashtirishlarini hisobga olgan holda sekin-asta tushuntirila boriladi. Alifbo davrini o'rganiladigan tovush-harfning va o'quv materialining murakkablik darajasiga ko'ra 3 bosqichga ajratish mumkin:

1. unli tovush-harflar, ovozdor, sirg'aluvchi undoshlar, o-na, a-na, il, in, bi-lan tuzilishidagi so'zlar o'rganiladigan bosqich.
2. artikulyatsiyasi qiyin bo'lgan r, k, v, kabi undoshlar va yo'l-bars, do'st, rasm kabi tuzilishdagi so'zlar o'rganiladigan bosqich.
3. o'rganilganlar takrorlanib, harf birikmalari ng, sh, ch, ikki tovushni ifodalaydigan j, tutuq belgisi (') va jo'ja, jurnal, jirafa, tong, so'ng, bodring, choynak, shudring va shu kabi so'zlarni o'qishga o'rgatiladigan bosqich. Fonetik ishlar sohasida jarangli va jarangsiz undoshlarni taqqoslashga, ularning so'z ma'nosini farqlashdagi holatini aniqlashga oid mashqlar o'tkaziladi. Masalan, (ziyrak-siyrak, dil-til kabi). Artikulyatsiyasi qiyin bo'lgan undoshlarning masalan, tong, rang, keng, lab-tish undoshi v, qorishiq undosh ch, jarangli portlovchi j (go'ja) va jarangli sirg'aluvchi j (jurnal) kabilarni o'rganishda tovush

artikulatsiyasiga oid ishlar qiyinlashadi. Asosiy davrning oxirlarida jarangsiz jufti talaffuz qilinadigan undoshli so'zlar masalan, ko'rib-ko'rip, qaytdik-qayttik, aytib-aytip, ketayotib-ketayotip, tortib-tortip, terib-terip, olib-olip, obod-obot, borishdi-borishti, jumladan, qisqa talaffuz qilinadigan i unlisi bor so'zlar masalan, bilan-blan, sira-sra, talaffuzda tushib qoladigan undoshli so'zlar: baland-balan, do'st-do's), Toshkent-Toshken, farzand-farzan, daraxt-darax kabilarni yozilgandek o'qish imloni o'rganishga tayyorlaydi. Bular avval orfografik, so'ng orfoepik o'qitiladi. Yuqoridagi kabi so'zlarni o'qish bilan bo'g'inlab o'qish malakasi takomillashadi. O'quvchilar talaffuzi va yozilishida farqlanadigan so'zlarni ham to'g'ri o'qishga o'rganadilar. Alifbo davrining oxirida o'quvchilar quyidagi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur:

1. hamma tovushlarni tanishi va har qanday holatda to'g'ri talaffuz qilishi;
2. so'zning bo'g'in-tovush, tovush-harf tahlilini bilishi, so'zdagi tovushlarning izchil tartibini aniqlay olishi, kerakli tovushni so'z va bo'g'inga ajrata olishi;
3. kesma harf va bo'g'inlardan so'z tuza olishi va o'qishi;
4. 2-3 va 4 bo'g'inli so'zlarni yaxlit, adabiy-orfoepik talaffuz bilan o'qishi;
5. gaplarni ohangiga rioya qilib o'qishi;
6. o'zi o'qigan matnning mazmunini tushunib, ongli o'qishi;
7. o'qigan matn mazmunini savollar asosida soddagina qilib qayta hikoyalab berishi;
8. o'qigan matnga sarlavha topa olishi;
9. to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qish malakalariga ega bo'lishi.

Alifbo davri yozuv darslarining vazifasi kichik va bosh yozma harflarni to'g'ri shakllantirish, harflarni to'g'ri ulash, alifbeda o'qigan bo'g'in, so'z va gaplarni namunaga qarab yozish, harf, bo'g'in, so'z, gap diktantlarni yozish ko'nikmasini shakllantirish, izohli, saylanma, ko'rish rasm diktant kabi ta'limiy diktant turlarini yoza olishlariga erishish, umuman, grafik malakani shakllantirishdir. Savod o'rgatish jarayonining oxirida bir darsda, agar darsning 2/3 qismi o'qitilsa, 20 tagacha so'z yoza olishlari talab qilinadi. Hozirgi kunda boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, savodxonlik darajalari, shaxsiy tabiatiga ko'ra didaktik o'yinlar orqali, evristik suhbatlar loyihalashtirish asosidagi metodlar keng qo'llanilmoqda. Agar o'qitish jarayonida har bir o'quvchi o'zining o'zlashtirish imkoniyati darajasida topshiriqlar olib ishlaganida u yuqori sifat va samaradorlikni ta'minlagan bo'lar edi. Didaktik o'yinli metodlar o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarsih va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bular o'quvchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, ma'naviy, ma'rifiy,

psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, bunyodkorlik, mehnat, kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu metod o'quvchini ichki imkoniyatlarini ishga tushirishga, o'ylashga, erkin fikr yuritishga, muloqotga, ijodkorlikka yetaklaydi. Ayniqsa, unda atrof-muhit, hayotni bilishga qiziqish ortadi, uchragan qiyinchilik, to'siqlarni, qanday yengish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Ta'lim-tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularni turli yo'nalishlardagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan, didaktik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, rolli, ishchanlik, va boshqa yo'nalishdagi turlarga ajratiladi. Ular o'quvchilardagi tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sanash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, nutq o'stirish, til o'rganish, yangi bilimlar olish faoliyatlarini rivojlantiradi.

Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ajratiladi. Didaktik o'yin turlarini tanlashda, quyidagi mezonlarga rioya qilish yaxshi natijalar beradi:

- ishtirokchilarning tarkibi bo'yicha, ya'ni o'g'il bolalar, qiz bolalar yoki aralash guruhlar uchun o'yinlar;
- ishtirokchilarning soni bo'yicha - yakka, juftlikda, kichik guruh, katta guruh, sinfjamoasi, sinflararo jamoasi va ommaviy tarzda o'yinlar;
- o'yin jarayoni bo'yicha - fikrlash, o'ylash, topag'onlik, harakatlar asoslangan, musobaqa va boshqalarga yo'naltirilgan;
- vaqt me'yori bo'yicha - dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi, o'yi maqsadiga erishguncha, g oliblar aniqlanguncha davom etadigan o'yinlar. Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, ta'lim jarayonida uyushtiriladigan didaktik o'yinlar o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishda asosiy vosita sanaladi. Unga dam olish yoki vaqt o'tkazish vositasi emas, balki ta'lim beruvchi faoliyat sifatida qarash lozim.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, boshlang'ich ta'limning 1-4 sinflari bola hayotida muhim davrni tashkil qilib, o'quvchining keyingi davrdagi o'qish jarayoniga bo'lgan tasavvurida eng ahamiyatli davrdir. Dars mashg'ulotlari vaqtida har bir o'qituvchi o'z o'quvchisini dars jarayonida faollashtira olsa, bolaning o'qish, o'zlashtirish, bilim, ko'nikma, malakalarni egallash darajasi yuqori ko'rsatkichlarni tashkil etadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Avliyakov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. -T., 2001.
2. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. -T.: O'qituvchi, 2014.
3. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik.texnologiyalar.-T.,1999.
4. Saydaxmedov N., Ochilov A. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyixasi.-T., 2015

O`QITISHNI O`RGATISHDA BADIY ASARLARNING ROLI VA ULAR USTIDA ISHLASH JARAYONI

Annotatsiya: Bu maqola bugungi kunimizda ta`lim sohasidagi eng muhim masaala hisoblangan o`qitishni o`rgatishda badiiy asarlarning roli va ular ustida ishlash jarayoni mavzusiga bag`ishlanib, maqolada o`qish darslarini samarali tashkillashda badiiy asarlar, ularning turlari va tahlil qilish usullaridan foydalanishning ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so`zlar: *badiiy asar, hikoya, she'r, ertak, masal, maqol, topishmoqlar, hikoya syujeti, nutq, iboralar, idrok, yod olish.*

Boshlang'ich sinflarda badiiy asar turlaridan hikoya, she'r, ertak, masal, maqol va topishmoqlar amaliy ravishda o`rganiladi. Bulardan tashqari amaliy ilmiy-ommabop maqolalar ham o`qitiladi. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, stilistik janrlari jihatidan o`ziga xos hususiyatlarga ega bo`lib, o`quvchilarga ta'siri ham har hil bo`ladi. Shunga ko`ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o`qishda o`qituvchi unga mos usul va jarayonlar tanlashni talab etadi. Hikoya – kichik hajmli badiiy asar bo`lib unda kishi hayotidagi ma'lum bir voqea, hayotning muhim tomonlari umumlashtirilib tasvirlanadi. «Hikoya ko`pincha kishi hayotida bo`lgan bir epizodni tasvir etadi. Uning mazmuni ertakdagidan ortiqroq hayotiydir». Hikoya mazmunan boshlang'ich sinf o`quvchilari uchun mos janr hisoblanadi. Kichik o`quvchilarni qahramonning hatti-harakati, tashqi ko`rinishi, portret tasviri, voqea-hodisalar haqidagi hikoyalar ko`proq qiziqtiradi. Shuning uchun bolalarni badiiy asar turi bo`lgan hikoya bilan tanishtirish uning syujetini tushuntirishga bog`lab olib boriladi.

Boshlang'ich sinflarda hikoyani o`qishga bag`ishlangan izohli o`qish darslarida o`qilgan hikoya mazmunini ochish, lug`at ustida ishlash, o`qilgan matnni qayta hikoyalash asosiy ish turlaridan hisoblanadi. Hikoya mazmunini odatda savollar asosiyda tahlil qilinadi. Bunday savollar qatnashuvchi shahsning hatti-harakati va karakterini tahlil qilishga qaratilgan bo`ladi. Hikoya mazmunini tahlil qilish hamda faktlar, hulosalarni taqqoslash, voqea-hodisalar, hatti-harakat o`rtasidagi bog`lanishlarni aniqlash va umumlashtirish uchun foydalaniladi. Hikoyani o`qish darsida o`quvchilar ma'nosini tushunmaydigan so`z va iboralar ma'nosini tushuntirish ham muhim, aks holda ular hikoya mazmunini tushuna olmaydilar. So`z ma'nosini tushuntirishga ko`p vaqt sarflanmay, asar mazmunini tushunishda eng zarur bo`lgan so`zni qisqa izoh berish bilan tushuntiriladi. Hikoyani o`qishda hikoya mazmunini tahlil qilish va shu asosiyda o`quvchilar nutqini o`stirish markaziy o`rin egallaydi. Hikoya o`qilgach, o`quvchilar o`ylashi, o`z mulohazalarini aytish uchun tayyorlanishga vaqt berish talab etiladi. O`qilgan asar yuzasidan beriladigan dastlabki savollardan maqsad hikoya bolalarga yoqqan, yoqmaganligi, undagi qaysi qahramonning karakteri bolaga ta'sir etgani, bolalar kim yoki

nima haqida hikoya qilib berishni istashni bilishdan iborat. Shundan keyingina hikoya syujeti, voqeaning yo'nalishini ochishga sharoitni, personajlar harakterini tushunishga nihoyat, asarning asosiy hajmini bilib olishga yordam beradigan savollardan foydalaniladi.

Badiiy asarni tahlil qilishda syujetni to'liq tushuntirishga berilib ketib, qatnashuvchilarga tavsifnoma, asar ko'rilishi va tilini tahlil qilish kabi ish turlari e'tiboridan chetda qolmasligi lozim. Savollarni odatda, o'qituvchi beradi, ammo asar mazmuni, qatnashuvchi shahslarning hulq-atvorini ochish yo'zasidan o'quvchilarga ham savol to'zdirish juda foydali. Bu usul bolalarga juda yokadi va ishni jonlantiradi, asar mazmunini yahshi tushunish, o'z fikrini izchil bayon qilish malakasini egallash, mazmun va voqealar orasidagi bog'lanishni to'liq esda saqlab qolishda o'quvchilarga yordam beradi. Hikoyani o'quvchilar yahshi o'zlashtirishlari, unda ilgari surilgan g'oyani bilib olishlari uchun matn bilan ishlash jarayonida tanlab o'qish, ma'lum topshiriq bilan qayta o'qish savollariga javob berish, hikoya qismiga o'zlari savol tuzishi, so'z bilan va grafik rasm chizish, reja tuzish, qayta hikoyalashning barcha turlaridan, ifodali o'qishga tayyorlanish kabi ish turlaridan foydalaniladi.

Boshlang'ich sinflarda hayvonlar haqidagi ertaklar ko'proq o'qitiladi. "Hayvonlarning tortishuvi", "Echki bolalari va bo'ri", "Inoq hayvonlar", "It bilan tulki", "Ikki ochko'z ayiqcha" kabi ertaklar aniq hayotiy hikoyalar tarzida o'qitiladi va tahlil qilinadi. Matn bilan ishlashda ham tanlab o'qish savollarga javob berish, o'quvchilarning o'zlari savol to'zib, javob berishlari, so'z bilan va grafika rasm chizish, reja tuzish, qayta hikoyalash, ertak aytish kabi ish turlaridan foydalaniladi. Bu ertaklarda hayvonlarning odatlari tahlil qilinadi, ammo ularni kishilar harakteriga taqqoslash tavsiya etilmaydi. Maktab tajribasidan ma'lumki, kichik yoshdagi o'quvchilar ertakdagi hayvonlar gapirmasligini, tulki va turna bir-biriga mehmonga bormasligini yahshi biladilar, ammo ertaklar dunyosini hayotiy hikoya kabi qabul qiladi. Ertakni o'qib tahlil qilganda, barcha ishlar uning mazmunini yahshi idrok etishga syujet rivojini, qatnashuvchi personajlarning hatti-harakati, o'zaro munosabatlarini to'g'ri tasavvur etishga yo'naltiriladi. Ertak ustida ishlashning ohirgi bosqichida, "Ertakdan sizga juda yoqqan joyini o'qing, Nima uchun yoqqanini ayting, hayotingizda mana shu ertakdagiga o'hshash voqealar bo'lganligiq kabi savol-topshiriqlar yordamida o'quvchilarning ertak hulosasini tushunishlariga erishiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari hayvonlar haqidagi ertaklardan tashhari "Yilbobo", "Yolg'onchi cho'pon", "Kecha, bugun va erta haqidagi ertak" kabi ertaklarni ham o'qiydilar. Ertak ustida ishlashda bolalarni ertak o'qishgagina emas, balki uni aytib berishga o'rgatish ham muhimdir, ertak aytish og'zaki nutqni o'stiradi, bolalar nutqini yangi so'z va iboralar bilan boyitadi. Ona tiliga muhabbatni tarbiyalaydi.

Ertakni o'qish darsning qurilishi quyidagicha bo'lishi mumkin:

1) o'quvchilarni ertakni idrok etishga tayyorlaydi;

- 2) ertakni ifodali o'qish, yod aytib berishi;
- 3) ertakni o'quvchilar qanchalik idrok etganliklarini aniqlash maqsadida qisqacha suhbat o'tkazish;
- 4) ertakni qismlarga bo'lib o'qish va tahlil qilish, tasviriy vositalar, sinonim so'zlarni topish, ayrim so'zlarni ma'nolarini tushunish;
- 5) ertakni aytib berishga tayyorlanish;
- 6) ertakni aytib berishga tayyorlanish, ichda o'qish;
- 7) umumlashtiruvchi suhbat;
- 8) ma'lum vazifa bilan ertakni qayta o'qish;
- 9) vazifani tekshirish va yakunlash;
- 10) uyda boshqalarni ham qiziqtiradigan qilib ertakni o'qib berishga tayyorlanish.

Boshlang'ich sinflarda masalni o'rganishda bolalarni masalni ifodali o'qishga va uning mazmunini qisqa, ba'zan bir necha so'z bilan aytib berishga ayrim qatnashuvchilarning harakterli hususiyatlarini aytib, o'zaro qiyoslashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Masal ahloqiy mazmuni kinoyaviy obrazlar orqali aks ettiradigan badiiy asardir. U ko'proq she'riy tarzda yoziladi. Masalda inson harakteriga hos hususiyat kinoyaviy obrazlar hayvonlar, jonivorlar va o'simliklar dunyosiga ko'chiriladi. Masalning kirish qismida, ba'zan ohirida qissadan hissa, ya'ni ibratli hulosa chihariladi. Bu o'quvchilarni ahloqiy tomondan tarbiyalashga katta imkon beradi. Masalda fikrning qisqa, lo'nda, chiroyli va ifodali tasvirlanishi tilining o'tkirligi va halqchiligi o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stirishda muhim material hisoblanadi. Masal kichik hajmli, ammo boy mazmunli, tugun, kulminatsion nuqta va echimi bo'lgan kichik pesani eslatadi. U biror voqea-hodisani qisqa va mazmunli tasvirlashda ajoyib namuna bo'la oladi.

Masalning allegorik mazmuniga to'htalmasdan, bosh personaj obrazini tahlil qilishga kirishiladi. I sinfda bolalar masalni hayvonlar haqidagi ertakka o'hshash kulgili hikoya kabi qabul qilsalar, II sinfdan boshlab ular masaldagi hayvonlarning hatti-harakati, o'zaro munosabatlari ba'zan kishilar ham uchrashini masal ahloqiy bilim beradigan hikoya ekanini, ko'proq she'riy tarzda bo'lishini, unda kishilardagi ayrim kamchiliklar tasvirlanishini bilib ola boshlaydilar. Masal tili ustida ishlaganda, o'quvchilar nutqini boyitish uchun unda ishlatilgan obrazli iboralar, badiiy vositalar o'quvchilarga mustaqil toptiriladi. O'quvchilar o'qituvchi bergan gap yoki iborani masaldagi ibora bilan almashtiradilar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, nutq tafakkur bilan bog'liq, shuning uchun u tafakkur bilan uzviy bog'liq holda o'stiriladi. Darsda o'qilgan asarni o'quvchilar ongli

tushunishi, asosiy mazmunini, g'oyasini anglab etishi uchun analiz, sintez, taqqoslash umumlashtirish kabi logik ishlar qo'llaniladi. O'qilgan asarni tahlil qilishda har hil ish usullaridan foydalaniladi. Bolalar hikoyadagi asosiy qatnashuvchi shaxslarni aytadilar, o'qituvchi rahbarligida asarning rejasini tuzadilar. Darslarni shu tarzda olib borish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qish salohiyatini oshirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva Q., S Rohmonbekova 2 sinfda o'qish darslari. T., "O'qituvchi" 2004 y., 24-30-42-46-b
2. Tuxtamirzaev N. Nutiq o'stirishda muloqatning roli." Til va Adabiyot ta'limi" jurnali 1991 yil, 9- son 23 – 25 betlar
3. Qo'chqorov K. O'quvchilarning nutq malakasini oshirishda yakkama-yakka ishlash. "Maktabda o'zbek tili va adabiyot o'qitish masalalari." Ilmiy-metodik to'plam. Toshkent, 1993 yil, 19-25 betlar.
4. . O'qish kitobi, 4-sinf uchun darslik. T.: «O'qituvchi» 1998 y, 30-bet.. A'zamov S. Maktab grammatikasi va ilmiy grammatikasi hususida.
5. "Til va adabiyot" jurnali, 1992 yil, 2-son, 32-33 betlar.

O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILARNI NUTQINI O'STIRISH USULLARI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Toshkent shahar Shayxontohur tumani

180 A- maktab

Boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi

Saribayeva Muattar Karimberdiyevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinfda o'qish darslarini samarali tashkillashda muhim bo'lgan jihatlar namunalar asosida yoritilgan. Shuningdek, o'qish darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq salohiyatini rivojlantirishda qo'llanuvchi metodlar va asosiy talablar aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: *O'qish metodika, to'g'ri talaffuz, O'qish malakasi, tafakkur, tasavvur, Ongli o'qish, ko'nikma, O'qish texnikasi, o'qish sifati.*

O'qish inson hayotida muhim ahamiyatga ega. O'qish orqali inson borliq, jamiyat haqida bilimga ega bo'ladi, o'qishni bilmagan odamning ko'zi ojiz kishidan farqi yo'q. boshlang'ich sinfda o'qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatishning yo'l – yo'riqlarini o'qish metodikasi ishlab chiqadi. O'qish metodikasining kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, xususiy metodika sohasidagi yutuqlar borliq fanlar yutugi asosida shakllanib boradi. Masalan, eski maktablarda quruq yod olish metodida o'rganilgan bo'lsa, hozirgi maktablarda o'qish izohli o'qish metodida olib boriladi. Yod olish metodida matndagi so'zlarga izoh berishga, mazmunini tushuntirishga, oqilganini qayta hikoyalashga, umuman olganda, o'qishning ongli bo'lishiga mutlaqo e'tibor berilmagan. Ularda ko'proq to'g'ri talaffuzga, qiroat bilan o'qishga, katta e'tibor berilgan. Shuning uchun, hozir maktablarda o'qish izohli o'qish olib borilyapti. O'qish darslarida o'quvchilar tabiat, jamiyat, unda yashovchi, kishilar hayoti, ularning o'tmishi, hozirgi yashash tarzi, mashhur kishilari haqida, vatanning tabiati: ob-

havosi, boyliklari, hayvonot dunyosi va boshqalar haqidagi bilimlarni egallaydilar. Sinfda o'qish darslari quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'qish malakasini takomillashtirish. O'quvchilarda yaxshi, to'g'ri o'qish sifatlari: to'g'ri tez, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish.
2. Bolalarda kitobga muhabbat uyg'otish, kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimni olishga o'rgatish, ya'ni kitob bilan ishlashni biladigan, chuqur fikrlovchi, sermulohaza kitobxonalarini yetishtirish.
3. O'quvchilarni tevarak – atrof, borliq haqidagi bilimlarni kengaytirish, ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirish.
4. O'quvchilarni axloqiy, estetik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash.
5. O'quvchilarning nutqini va tafakkurini o'stirish.
6. Adabiy tasavvur elementlarini shakllantirish.

Bu vazifalarni bajarishning aniq yo'li, yaxshi o'qish malakalarining sifatlari va ularni takomillashtirish yo'llaridir. Yaxshi o'qish malakalarining sifatlariga to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qish kiradi va ular o'qish darslarida o'zaro bog'liq holda takomillashtiriladi, bu to'rt o'qish sifati bir – biri bilan uzviy bog'liq. Ongli o'qish yaxshi o'qish malakalarining asosiysi hisoblanadi, chunki o'quvchi tez qisqa – o'qiganini anglamasa, bunday o'qish talabga javob bermaydi, o'qiganinitushunmaslikka olib keladi. To'g'ri o'qish ongli o'qishga xizmat qiladi. Tez, to'g'ri, ongli o'qish ifodali o'qishning asosi hisoblanadi. Yaxshi o'qish sifatlarini egallash maktabda barcha predmetlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishning sharti hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari to'g'ri talaffuz bilan matn ma'nosini puxta sintez qilishda qiynaladilar. O'qish ko'nikmalarini takomillashtirish uchun asar ustida ishlashni o'qitish bilan birga amalga oshirish zarur. O'qish jarayonida xatolar turli sabablarga ko'ra chiqadi:

1. So'zni talaffuz qilish bilan uning ma'nosini tushunish o'rtasida puxta talaffuz qilishga harakat qiladi. va ma'nosini e'tibordan chetda qoldiradi.

2. So'zlar ko'p bo'ginli (murakkab bo'g'in tuzilishidagi so'zlarni o'qishda), ya'ni sozning tovush tarkibi murakkabligi uchun tez o'qiymen deb xatoga yo'l qo'yadilar.

3. To'g'ri o'qish yorug'likka, matn shriftiga, bolaning ko'ruv sezgisiga ham bog'liq.

Ongli o'qish 2 xil ma'noda qo'llaniladi:

- O'qish texnikasi,
- O'qish sifati.

Asar qurilishini tushunish ongli o'qishdir. O'quvchining ongli o'zlashtirib o'qigani, uning ifodali o'qiganidan, asar yuzasidan berilgan savollarga javobidan aniqlaniladi. Ongli o'qish bilan ifodali o'qish biri – ikkinchisini taqazo etadi. Ifodali o'qish. Asranni uning g'oyasiga, yozuvchining niyatiga mos ravishda o'qish, asar jozibasini ifodalab, ravon, aniq, to'g'ri o'qish ifodali o'qish deyiladi. Ifodali o'qish adabiyotni aniq va ko'rgazmali o'qitishning dastlabki va asosiy formasidir. O'qituvchi, ifodali o'qish orqali asar mazmunini va emotsionalligini o'quvchilarga ko'rgazmali ravishda yetkazadi. Intonatsiya – urg'u, temp, ritm, to'xtam, ovozning baland – pastligining yig'indisi. Bular og'zaki nutq elementlaridir. Bu orqali qahramonlarning turli kayfiyatlari, ichki kechinmalri ifoda etiladi. Ifodali o'qishni egallashning asosiy shartlari:

1. Nafasni to'g'ri olish va to'g'ri sarflash.
2. Tovushlarni aniq talaffuz qilish, burro gapirish.
3. Adabiy talaffuz normalarini egallash.

Bular ifodali nutqqa ham taaluqli. Ifodali o'qish shartlaridan yana biri ovozning baland – pastligi, yoqimliliigi, tinish o'rnini asar mazmuniga mos holda o'zgartira olishlik. O'qish darslari o'quvchilar fikrini va nutqini o'stirish, hamda o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantiruvchi xususiyatlar bilan boshqa o'quv predmetlari orasida alohida o'rin tutadi. O'qish darslari jarayonida o'quvchilarning o'qish malakalari nakomillashib, to'g'ri, ongli vaifodali o'qish, badiiy asar g'oyasini tushunish qobiliyatlari o'sib boradi. "O'qish kitobi"dagi turli janrlarga xos bo'lgan badiiy asarlarni o'qish va ular ustida ishlash

orqali o'quvchilarning borliq, voqelik haqidagi tasavvur – tushunchalari kengayadi. 1-sinfda o'quvchilar ongli, turli va bir me'yorda bo'g'inlab o'qish malakasini egallaydilar. Ayrim nutq tovushlarining talaffuzidagi qiyinchiliklar bartaraf etiladi.

O'quvchilar o'qigan matnlarning mazmunini o'qituvchining yordamchi savollari asosida hamda kichik hajmdagi matn mazmunini unga ishlangan rasmdan foydalanib, so'zlab berishga o'rganib boradilar. 2-sinfda o'quvchilarda so'zni butunicha o'qish malakalari shakllanadi va ongli, to'g'ri, ifodali o'qishga intilish yaqqol seziladi. O'qish tezligi ortadi. Ayrim matnlarni ovoz chiqarmay mustaqil o'qiy boshlaydilar. O'qituvchi rahbarligida o'qilgan matndagi asosiy fikrni aniqlaydilar, undagi ayrim voqea – hodisalarni so'z bilan tasvirlashga o'rganadilar. O'qish va matnni savollar asosida hikoyalashda o'quvchilar nutqining to'g'ri va aniq bo'lishiga, nutqda so'zlardan o'rinli foydalanishlarga e'tibor beriladi. 3-sinfda o'quvchilar so'zlarni butunicha o'qish malakalarini to'la egallab, ongli va ifodali o'qishga ko'proq e'tibor beradilar. O'qilgan matn mazmunini mulohaza qilish, voqealar yo'nalishini aniqlash qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bu sinfda o'qilgan asarning badiiy – tasviriy xususiyatlari ustida ishlash davom ettiriladi. 3 – sinf o'quvchilariga o'zaro fikr olishuv jarayonida xalq maqollari va obrazli ifodalardan o'rinli foydalanish, adabiy talaffuz normalariga rioya qilishga o'rgatiladi. 4 – sinfda o'quvchilar matndagi so'zlarni butunicha ma'nosiga tushunib to'g'ri o'qish malakalarini to'la egallaydilar.

O'qiganlari mazmunini qayta hikoyalash, matnni qismlarga bo'lish va soda reja tuzish vazifalarini bajara oladilar. O'qish va gapirish jarayonida o'quvchilarning abadiy normalariga rioya qilishlari talab qilinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yuqorida belgilangan talablar asosida o'z ishlarini natijasini nazorat qilib borishi kerak. O'qish darslarida darsning asosiy qismini o'quvchilarning o'qishiga ajratish lozim. O'quvchilar turli xildagi aniq topshiriqlar asosida bir necha marta o'qitiladi va o'qish mas'uliyatlari orttiriladi. Boshlang'ich o'qish malakalarini (to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qishni takomillashtirish) bolalarni o'qigan asarlarining adabiy – estetik xususiyatlarini chuqur idrok etish, ularni tasvirklangan voqea – hodisalar mag'zini chaqish, muayyan xulosalar

chiqarishga tayyorlash; Bolalarda yuksak axloqiy sifatlarni va nafosat tuyg'usini tarbiyalash; O'quvchilarni matn ustida ishlash o'rgatish; O'quvchilarning atrof – muhit haqidagi bilimlarini boyitish. Bu vazifalar dasturda berilgan badiiy, ilmiy – ommabop asarlar, jumladan, xalq og'zaki ijodi namunalari asosida amalga oshiriladi. Har bir sinf o'qish dasturi quyidagi bilimlarni o'z ichiga oladi; DTS talabiga ko'ra 1 – sinf o'quvchilari matn ustida ishlash jarayonida quyidagicha ishlarni amalga oshiradilar:

1. O'qilgan matnda nima haqida fikr yuritilayotganligi to'g'risida suhbat o'tkaziladi.
2. O'qilgan adabiy asar namunasining umumiy mazmuni aniqlanadi.
3. O'qilganda ishtirok etuvchi shaxslarning xatti – harakatlariga elementlar ravishda baho berishga o'rgatilib boriladi.
4. O'qilgan badiiy asar namunasining tili o'rganiladi.

O'qilganda ishtirok etuvchi qahramonlarning xatti – harakatini, ularni bir – biriga taqqoslash yuzasidan mashq qildiriladi. Matn ustida ishlashning eng ko'p qo'llaniladigan usullaridan biri o'quvchilarning ichida o'qishidir. U yoki bu adabiy asar namunasi yoki ilmiy – ommabop maqolalar o'quvchilarga ichida o'qish uchun topshirishda o'qituvchi matnni o'qitishdan ko'zlangan maqsadga qarab quyidagi topshiriqlarni berishi mumkin.

O'qish, berilgan matn mazmuni bilan tanishish va o'quvchining fikri, nutqi har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha Yangi tahrirdagi o'quv dasturi // «Boshlang'ich ta'lim». Jurnal. Toshkent, 2005. - № 5.
2. .A. Zunnunov va boshqalar. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent «O'qituvchi», 1992.
3. A.G'ulomov. ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. Toshkent. «O'qituvchi», 1992.

4. .B.Ma'qulova, T.Adashboyev. Kitobim – oftobim (1-sinf uchun sinfdan tashqari o'qish kitobi). Toshkent.: «O'qituvchi», 1999.
5. .B.Ma'qulova, S.Sa'diyeva. Sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari (1-sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma). Toshkent. «O'qituvchi», 1997. 1

O`QITISHNI O`RGATISHDA BADIY ASARLARNING ROLI VA ULAR USTIDA ISHLASH JARAYONI

Surxondaryo viloyati Muzrabot tumani

15-umumiy o`rta ta`lim maktabi

Boshlang`ich ta`lim o`qituvchisi

Kenjayeva Barno Abdig`aniyevna

Annotatsiya: Bu maqola bugungi kunimizda ta`lim sohasidagi eng muhim masala hisoblangan o`qitishni o`rgatishda badiiy asarlarning roli va ular ustida ishlash jarayoni mavzusiga bag`ishlanib, maqolada o`qish darslarini samarali tashkillashda badiiy asarlar, ularning turlari va tahlil qilish usullaridan foydalanishning ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so`zlar: *badiiy asar, hikoya, she'r, ertak, masal, maqol, topishmoqlar, hikoya syujeti, nutq, iboralar, idrok, yod olish.*

Boshlang`ich sinflarda badiiy asar turlaridan hikoya, she'r, ertak, masal, maqol va topishmoqlar amaliy ravishda o`rganiladi. Bulardan tashqari amaliy ilmiy-ommabop maqolalar ham o`qitiladi. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, stilistik janrlari jihatidan o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`lib, o`quvchilarga ta'siri ham har xil bo`ladi. Shunga ko`ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o`qishda o`qituvchi unga mos usul va jarayonlar tanlashni talab etadi.

Hikoya – kichik hajmli badiiy asar bo`lib unda kishi hayotidagi ma'lum bir voqea, hayotning muhim tomonlari umumlashtirilib tasvirlanadi. «Hikoya ko`pincha kishi hayotida bo`lgan bir epizodni tasvir etadi. Uning mazmuni ertakdagidan ortiqroq hayotiydir». Hikoya mazmunan boshlang`ich sinf o`quvchilari uchun mos janr hisoblanadi. Kichik o`quvchilarni qahramonning xatti-harakati, tashqi ko`rinishi, portret tasviri, voqea-hodisalar haqidagi hikoyalar ko`proq qiziqtiradi. Shuning uchun bolalarni badiiy asar turi bo`lgan hikoya bilan tanishtirish uning syujetini tushuntirishga bog`lab olib boriladi.

Boshlang`ich sinflarda hikoyani o`qishga bag`ishlangan izohli o`qish darslarida o`qilgan hikoya mazmunini ochish, lug`at ustida ishlash, o`qilgan matnni qayta hikoyalash asosiy ish turlaridan hisoblanadi. Hikoya mazmunini odatda savollar asosida tahlil qilinadi. Bunday savollar qatnashuvchi shaxsning xatti-harakati va xarakterini tahlil qilishga qaratilgan bo`ladi. Hikoya mazmunini tahlil qilish hamda faktlar, xulosalarni

taqqoslash, voqea-hodisalar, xatti-harakat o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash va umumlashtirish uchun foydalaniladi. Hikoyani o'qish darsida o'quvchilar ma'nosini tushunmaydigan so'z va iboralar ma'nosini tushuntirish ham muhim, aks holda ular hikoya mazmunini tushuna olmaydilar. So'z ma'nosini tushuntirishga ko'p vaqt sarflanmay, asar mazmunini tushunishda eng zarur bo'lgan so'zni qisqa izoh berish bilan tushuntiriladi. Hikoyani o'qishda hikoya mazmunini tahlil qilish va shu asosida o'quvchilar nutqini o'stirish markaziy o'rin egallaydi. Hikoya o'qilgach, o'quvchilar o'ylashi, o'z mulohazalarini aytish uchun tayyorlanishga vaqt berish talab etiladi. O'qilgan asar yuzasidan beriladigan dastlabki savollardan maqsad hikoya bolalarga yoqqan, yoqmaganligi, undagi qaysi qahramonning xarakteri bolaga ta'sir etgani, bolalar kim yoki nima haqida hikoya qilib berishni istashni bilishdan iborat. Shundan keyingina hikoya syujeti, voqeaning yo'nalishini ochishga sharoitni, personajlar xarakterini tushunishga nihoyat, asarning asosiy hajmini bilib olishga yordam beradigan savollardan foydalaniladi.

Badiiy asarni tahlil qilishda syujetni to'liq tushuntirishga berilib ketib, qatnashuvchilarga tavsifnoma, asar ko'rilishi va tilini tahlil qilish kabi ish turlari e'tiboridan chetda qolmasligi lozim. Savollarni odatda, o'qituvchi beradi, ammo asar mazmuni, qatnashuvchi shaxslarning xulq-atvorini ochish yuzasidan o'quvchilarga ham savol tuzdirish juda foydali. Bu usul bolalarga juda yoqadi va ishni jonlantiradi, asar mazmunini yaxshi tushunish, o'z fikrini izchil bayon qilish malakasini egallash, mazmun va voqealar orasidagi bog'lanishni to'liq esda saqlab qolishda o'quvchilarga yordam beradi. Hikoyani o'quvchilar yaxshi o'zlashtirishlari, unda ilgari surilgan g'oyani bilib olishlari uchun matn bilan ishlash jarayonida tanlab o'qish, ma'lum topshiriq bilan qayta o'qish savollariga javob berish, hikoya qismiga o'zlari savol tuzishi, so'z bilan va grafik rasm chizish, reja tuzish, qayta hikoyalashning barcha turlaridan, ifodali o'qishga tayyorlanish kabi ish turlaridan foydalaniladi.

Boshlang'ich sinflarda hayvonlar haqidagi ertaklar ko'proq o'qitiladi. "Hayvonlarning tortishuvi", "Echki bolalari va bo'ri", "Inoq hayvonlar", "It bilan tulki", "Ikki ochko'z ayiqcha" kabi ertaklar aniq hayotiy hikoyalar tarzida o'qitiladi va tahlil qilinadi. Matn bilan ishlashda ham tanlab o'qish savollarga javob berish, o'quvchilarning o'zlari savol tuzib, javob berishlari, so'z bilan va grafika rasm chizish, reja tuzish, qayta hikoyalash, ertak aytish kabi ish turlaridan foydalaniladi. Bu ertaklarda hayvonlarning odatlari tahlil qilinadi, ammo ularni kishilar xarakteriga taqqoslash tavsiya etilmaydi. Maktab tajribasidan ma'lumki, kichik yoshdagi o'quvchilar ertakdagi hayvonlar gapirmasligini, tulki va turna bir-biriga mehmonga bormasligini yaxshi biladilar, ammo ertaklar dunyosini hayotiy hikoya kabi qabul qiladi. Ertakni o'qib tahlil qilganda, barcha ishlar uning mazmunini yaxshi idrok etishga syujet rivojini, qatnashuvchi personajlarning xatti-harakati, o'zaro munosabatlarini to'g'ri tasavvur etishga yo'naltiriladi. Ertak ustida ishlashning oxirgi bosqichida, "Ertakdan sizga juda yoqqan joyini o'qing, Nima uchun

yoqqanini ayting, hayotingizda mana shu ertakdagiga o'xshash voqealar bo'lganligi kabi savol-topshiriqlar yordamida o'quvchilarning ertak xulosasini tushunishlariga erishiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari hayvonlar haqidagi ertaklardan tashqari "Yilbobo", "Yolg'onchi cho'pon", "Kecha, bugun va erta haqidagi ertak" kabi ertaklarni ham o'qiydilar. Ertak ustida ishlashda bolalarni ertak o'qishgagina emas, balki uni aytib berishga o'rgatish ham muhimdir. Ertak aytish og'zaki nutqni o'stiradi, bolalar nutqini yangi so'z va iboralar bilan boyitadi. Ona tiliga muhabbatni tarbiyalaydi.

Ertakni o'qish darsning qurilishi quyidagicha bo'lishi mumkin:

- 1) o'quvchilarni ertakni idrok etishga tayyorlaydi;
- 2) ertakni ifodali o'qish, yod aytib berishi;
- 3) ertakni o'quvchilar qanchalik idrok etganliklarini aniqlash maqsadida qisqacha suhbat o'tkazish;
- 4) ertakni qismlarga bo'lib o'qish va tahlil qilish, tasviriy vositalar, sinonim so'zlarni topish, ayrim so'zlarni ma'nolarini tushunish;
- 5) ertakni aytib berishga tayyorlanish;
- 6) ertakni aytib berishga tayyorlanish, ichda o'qish;
- 7) umumlashtiruvchi suhbat;
- 8) ma'lum vazifa bilan ertakni qayta o'qish;
- 9) vazifani tekshirish va yakunlash;
- 10) uyda boshqalarni ham qiziqtiradigan qilib ertakni o'qib berishga tayyorlanish.

Boshlang'ich sinflarda masalni o'rganishda bolalarni masalni ifodali o'qishga va uning mazmunini qisqa, ba'zan bir necha so'z bilan aytib berishga ayrim qatnashuvchilarning xarakterli xususiyatlarini aytib, o'zaro qiyoslashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Masal axloqiy mazmuni kinoyaviy obrazlar orqali aks ettiradigan badiiy asardir. U ko'proq she'riy tarzda yoziladi. Masalda inson xarakteriga xos xususiyat kinoyaviy obrazlar hayvonlar, jonivorlar va o'simliklar dunyosiga ko'chiriladi. Masalning kirish qismida, ba'zan oxirida qissadan hissa, ya'ni ibratli xulosa chiqariladi. Bu o'quvchilarni axloqiy tomondan tarbiyalashga katta imkon beradi. Masalda fikrning qisqa, lo'nda, chiroyli va ifodali tasvirlanishi tilining o'tkirligi va xalqchiligi o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stirishda muhim material hisoblanadi. Masal kichik hajmli, ammo boy mazmunli, tugun, kulminatsion nuqta va echimi bo'lgan kichik pyesani eslatadi. U biror voqea-hodisani qisqa va mazmunli tasvirlashda ajoyib namuna bo'la oladi.

Masalning allegorik mazmuniga to'xtalmasdan, bosh personaj obrazini tahlil qilishga kirishiladi. I sinfda bolalar masalni hayvonlar haqidagi ertakka o'xshash kulgili hikoya kabi qabul qilsalar, II sinfdan boshlab ular masaldagi hayvonlarning xatti-harakati, o'zaro munosabatlari ba'zan kishilar ham uchrashini masal axloqiy bilim beradigan hikoya ekanini, ko'proq she'riy tarzda bo'lishini, unda kishilardagi ayrim kamchiliklar tasvirlanishini bilib ola boshlaydilar. Masal tili ustida ishlaganda, o'quvchilar nutqini boyitish uchun unda ishlatilgan obrazli iboralar, badiiy vositalar o'quvchilarga mustaqil toptiriladi. O'quvchilar o'qituvchi bergan gap yoki iborani masaldagi ibora bilan almashtiradilar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, nutq tafakkur bilan bog'liq, shuning uchun u tafakkur bilan uzviy bog'liq holda o'stiriladi. Darsda o'qilgan asarni o'quvchilar ongli tushunishi, asosiy mazmunini, g'oyasini anglab etishi uchun analiz, sintez, taqqoslash umumlashtirish kabi logik ishlar qo'llaniladi. O'qilgan asarni tahlil qilishda har xil ish usullaridan foydalaniladi. Bolalar hikoyadagi asosiy qatnashuvchi shaxslarni aytadilar, o'qituvchi rahbarligida asarning rejasini tuzadilar. Darslarni shu tarzda olib borish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qish salohiyatini oshirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

6. Abdullaeva Q., S Rohmonbekova 2 sinfda o'qish darslari. T., "O'qituvchi" 2004 y., 24-30-42-46-b
7. Tuxtamirzaev N. Nutiq o'stirishda muloqatning roli." Til va Adabiyot ta'limi" jurnali 1991 yil, 9- son 23 – 25 betlar
8. Qo'chqorov K. O'quvchilarning nutq malakasini oshirishda yakkama-yakka ishlash. "Maktabda o'zbek tili va adabiyot o'qitish masalalari." Ilmiy-metodik to'plam. Toshkent, 1993 yil, 19-25 betlar.
9. . O'qish kitobi, 4-sinf uchun darslik. T.: «O'qituvchi» 1998 y, 30-bet.. A'zamov S. Maktab grammatikasi va ilmiy grammatikasi hususida.
10. "Til va adabiyot" jurnali, 1992 yil, 2-son, 32-33 betlar.

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси Магистратура “Ташкилий-тактик” йўналиши 4-гурух тингловчиси капитан Саипов Одилжон Токтабаевич

Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси фаолияти объектлари билан боғлиқ масалалар таҳлили

Аннотация: Мақолада ҳуқуқбузарликлардан виктимологик профилактикаси объектлари тушунчаларини илмий муомилага киритиш зарурати асослантирилган. Шунингдек, бу борада муаллиф томонидан ҳуқуқбузарликларнинг барвақт виктимологик профилактикаси чора-тадбирларини амалга оширишда аниқ ва манзилли ёндашиш заруратидан келиб чиққан ҳолда ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси объектлари таснифи ҳамда уларнинг бир-биридан фарқли бўлган туб моҳиятини очиб таклифлар асослантирилган.

Таянч сўзлар: жабрланувчи, виктимлик, ҳуқуқбузарлик, профилактика, виктимологик профилактика.

Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси чора-тадбирларни бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи ички ишлар органлари бўлинмаларининг фаолиятини самарадорлигини ошириш учун албатта уларнинг фаолияти аниқ объектларга йўналтирилган бўлишини талаб этади.

Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси объекти сифатида жабрланувчи тушунчасига виктимологик жиҳатдан ёндошиш муҳим бўлиб, жабрланувчи деганда фақатгина жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарликдан расман жабрланувчи сифатида тан олинган шахс эмас, балки ҳали жабрланиб улгурмаган, бироқ ғайриижтимоий хулқ-атвори, қонунга хилоф қилмиши туфайли реал хавф остида қолган шахсни ҳам ваколатли орган мансабдор шахсининг расман жабрланувчи сифатида тан олиши ёки олмаслигидан қатъий назар жабрланувчи сифатида эътироф этиш мумкин.

Одам савдосидан жабрланган шахс одам савдоси оқибатида маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар кўрган шахс ёки шундай зарар етказиш реал хавфи остида қолдирилган шахс[69; 290-б]¹¹ деб тушунилиши тўғрисидаги қарашлар ҳам мавжуд.

¹¹ Фазилов И.Ю. Одам савдосига қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: Монография. – Т., 2016. – Б.290.

Тадқиқотимизда назарда тутилганидек, жабрланувчи доирасини виқтимологик нуқтаи назардан ҳар хил салбий ҳолатлар, воқеа-ходисалар (табiiй иқлим шароити, табiiй ва техноген вазиятлар, сув тошқини, zilzilалар, кўчкилар, жамият ва давлат ривожланишидаги беқарорликлар ва бошқа ҳолатлар)дан жабрланганлар ҳисобига кенгайтириш мумкин.

Юқорида келитирилганидек, жабрланувчи тушунчаси назарияда нисбатан кенгроқ талқин қилинсада, ҳуқуқ соҳасида ва амалиётда ишлатиладиган жабрланувчи ва ҳуқуқбузарликдан (жиноят ва маъмурий) жабрланувчи тушунчаларининг доираси чегараланган бўлиб, улар ўзаро алоқадор. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига кўра, жабрланувчи, худди шунингдек, ақли норасо шахснинг ижтимоий хавфли қилмиши шахсга маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар етказган деб ҳисоблаш учун далиллар бўлган тақдирда, бундай шахс жабрланувчи, деб эътироф этилади. Жабрланувчи деб эътироф этиш ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор қарор, суд эса ажрим чиқаради” (ЖПК 54-м). Ушбу таърифни ишлаб чиқишда қонун чиқарувчи ЖКнинг 14-моддаси 2-қисми талабларини инобатга олмаган шунингдек, виқтимологик жиҳатдан ўрганилганда жиноятларнинг ҳамда улардан жабрланувчиларнинг латентлиги ҳам ҳисобга олинмаган.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига кўра, жабрланувчи маъмурий ҳуқуқбузарлик йўли билан маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар етказилган шахс жабрланувчи деб топилади (МЖтК 295-м.)¹². Ушбу тушунчада ҳам бироз ноаниқлик мавжуд бўлиб, маъмурий ҳуқуқбузарлик йўли билан эмас, балки маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги натижасида маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар етказилган шахс жабрланувчи сифатида эътироф этилиши мантиқан тўғридир.

Назаримизда, Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонунининг 3-моддасида назарда тутилган ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи тушунчасига берилган таърифни янада

¹² Изох: содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик маъмурий ҳуқуқбузарлик деб эътироф этилган бўлиши лозим.

такомилаштириш зарурияти мавжуд. Чунки, ушбу тушунча жисмоний, маънавий ёки мулкый зарар етказилганлиги оқибатида ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахсни англариб, жабрланувчилар доирасини бироз чегаралайди.

Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси объектлари турли ҳуқуқшунослар назарида умуман бошқачароқ талқин қилинганларини ҳам учратиш мумкин. Масалан, Мошицкая Е.Ю. тадқиқотларида виктимологик профилактика объектлари сифатида потенциал ва виктимлашган жабрланувчилар келтирилган[139; 19-б]¹³. Потенциал ва виктимлашган жабрланувчилар бирламчи жабрланувчилар сифатида эътироф этилади[121;30-б]¹⁴.

Бизнингча потенциал ва виктимлашган жабрланувчи эмас, балки ҳар иккаласининг ўрнига жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахс деган атамани ишлатиши тўғрироқ бўлади. Чунки, бир қатор тадқиқотларда (А.Н. Красиков, Д.В. Ривман, Л.В. Франк ва бошқ.) бевосита жиноят натижасида шахсга реал зарар етказилган ҳоллардагина бундай шахсларни жабрланувчилар тоифасига киритиш мумкин деган ғоя илгари сурилган[109; 26-б]¹⁵. Жиноят натижасида одам ўлими юзага келганда эса жабрланувчининг ҳуқуқлари унинг яқин қариндошларидан бирига ўтган ҳолатлардагина, яқин қариндош қонунга кўра жабрланувчи деб топилиши мумкин[48; 245-б; 111; 218-б]¹⁶. Ҳақорат билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларда эса агар ҳақорат оилага қаратилган бўлса, оила аъзолари жабрланувчи ҳисобланади[123; 30-б]¹⁷. Демак, ҳуқуқбузарликнинг турига кўра унинг жабрланувчилари доираси кенгайиши ёки қисқариши мумкин.

¹³Мошицкая Е.Ю. Виктимологическая характеристика сексуального насилия несовершеннолетних (по материалам Иркутской области) /Афтрефер. дисс.–И.: 2004. –С.19.

¹⁴Будякова Т.П. Виктимологическая профилактика преступлений, причинивших моральный вред // дисс. канд.юрид.наук. – ЕЛЕЦ., 2009. – С. 30.

¹⁵Ривман Д.В. Криминальная виктимология. – СПб., 2002. – С.26.

¹⁶Калашникова Н.Я. Расширение прав потерпевшего в уголовном судопроизводстве' // Вопросы судопроизводства и судостройства в новом законодательстве Союза СССР. М., 1959. С. 245.; Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. М., 1970. С. 218.

¹⁷Будякова Т.П. Виктимологическая профилактика преступлений, причинивших моральный вред // дисс. канд.юрид.наук. – ЕЛЕЦ., 2009. – С. 30.

Шундай экан, юқридаги таҳлилларга асосланган ҳолда ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи тушунчасини қуйидагича таърифлаш мақсадга мувофиқ ва мантиқан тўғридир.

Ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи - бу ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги натижасида жисмоний, маънавий ҳамда мулкӣ зарар кўрган ёхуд ижтимоӣ хавфли қилмиш содир этилиши натижасида шундай зарар кўриш реал хавфи остида қолдирилган шахсдир. Ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи тушунчасига берилган мазкур таърифни сўровга жалб этилганларнинг 82 фоизи маъқуллаган.

Тадқиқотларда профилактик чора-тадбирлар амалга ошириладиган шахслар доираси профилактиканинг турларига боғлиқлиги ҳам таъкидланган. Масалан, виктимологик профилактика – одам савдосидан жабрланиш эҳтимоли (хавфи) юқори бўлган шахсларга нисбатан амалга оширилади[70; 181-б]¹⁸. Мазкур ҳолатда тадқиқотчи ўз фикрини баён этишда индивидуал даражада ёндошган. Ваҳоланки, бир гуруҳ тадқиқотчилар виктимологик профилактиканинг объекти жабрланувчилар билан чегараланмайди, балки унга одам савдосидан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар, шунингдек одам савдосидан жабрланишни келтириб чиқарувчи омиллар ҳамда сабаб-шароитлар[111;13-б; 46;62–69-б; 64; 33-б]¹⁹ ҳам тааллуқли эканлигини эътироф этишган. Зеро, жамиятда ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчи бўлишга мойил одамлар қанчалик кам бўлса, шунингдек, улардаги виктимлик даражаси паст бўлса, жиноятчиликка қарши кураш фаолиятида самара бериши мумкин[148]²⁰.

Бошқа бир тадқиқотда эса юқоридагилардан фарқли равишда виктимологик профилактика объектлари 3 та гуруҳга: а) ҳуқуққа хилоф ҳуқ-атворли шахслар

¹⁸Фазилов И.Ю., Одам савдосига қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқӣ ва криминологик муаммолари: Монография. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – Б. 181;

¹⁹Ривман Д.В. Криминальная виктимология. СПб.: Питер, 2002. С. 13; Задорожный В.И. Виктимологическая профилактика преступлений: организационно-управленческий и правовой аспекты: Монография. М.: Академия управления МВД России, 2005. С. 62-69.; Сидоренко Э.Л. Отрицательное поведение потерпевшего и уголовный закон. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. С. 33.

²⁰Надтока С.В. Виктимологические аспекты профилактики насильственных преступлений. Автореф. Дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1999 (Nadtoka S.V. Victimological aspects of prevention of violent crimes. Abstract. Diss. ... Cand. the faculty of law sciences'. – М., 1999).

(айбли виктимлик); б) алоҳида шахсий хусусиятларга эга шахслар (айбсиз виктимлик); в) потенциал қурбон бўлишни тақазо этувчи виктим омилларга ажратади[124; 118-б]²¹. Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг объектлари борасидаги ушбу фикрларга қисман қўшилиш мумкин. Бироқ, шуни унутмаслик керакки, юридик адабиётларда виктимологик профилактиканинг умумижтимоий даражадаги объекти сифатида барча фуқаролар (индивидуал виктимлигининг даражасидан қатъий назар) бўлиши мумкинлиги тўғрисидаги қарашлар мавжуд[168]²². Бу шундай маънони билдирадики, давлатнинг ўзига хос хусусиятлари (жойлашувчи, олиб бораётган сиёсати, криминаллашганлиги ва ҳ.к.)дан келиб чиққан ҳолда у ерда истиқомат қилаётган фуқароларнинг барчаси потенциал жабрланувчига айланиши мумкин. Масалан, ҳозирги кунда террор учоғига айланган Афғонистон, Сурия, Ироқ мамлакатларининг фуқароларини шундай тоифага киритиш мумкин.

Тадқиқотларда ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг объектларини тор ва кенг доираларга бўлиб таснифлашни ҳам кузатиш мумкин. Ушбу фаолиятнинг кенг доирадаги объектлари сифатида криминал виктимлик ва унинг турларини, шунингдек тор доирадаги объект сифатида эса ўзларининг ижтимоий ҳолати, ҳаёт тарзи ва ҳуқ-атворига кўра ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчи бўлиши мумкин бўлган алоҳида виктим аҳоли тоифалари, гуруҳлар, шахслар, шунингдек айрим тоифадаги шахсларнинг виктим ҳуқ-атворини шакллантирувчи ва уларга нисбатан жиноятнинг содир этилишини келтириб чиқарувчи виктим вазият ва омилларни келтириб ўтишган[171]²³. Бироқ, мазкур таснифда ҳуқуқбузарликдан жабрланувчилар эътибордан четда қолган.

²¹Абдуллаходжаев Г.Т. Предупреждение краж и мошенничества: виктимологические аспекты. дисс. канд.юрид.наук. – Т., 2004. – С. 118;

²²Малков В.Д. Виктимологическая профилактика преступлений // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://lib.sale/kriminologiya-pravo-uchebnik/2viktimologicheskaya-profilaktika-prestupleniy-48443.html> (дата обращения: 12.02.2020).

²³Николаева Ю., Виктимологическая профилактика преступлений: объект, субъект, правоотношения // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://pandia.ru/text/77/340/35028.php>. (дата обращения: 18.03.2020).

Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси объектлари сифатида юридик адабиётларда келтирилганларнинг барчасини ҳам ушбу фаолиятнинг объекти сифатида қабул қилиб бўлмаслиги ҳам таъкидланади. Чунки, виктимлик тушунчаси, виктимологик профилактиканинг турлари, усуллари, шакллари, чора-тадбирлари, йўналишлари ва ҳуқуқий асосларини ўрганиш бу фаолиятнинг эмас балки фан ва тадқиқот объекти ҳисобланади[119; 107–108-б]²⁴.

Глобаллашув ва жадаллашув шароитида тез ўзгарувчанлик ва таъсирчанлик хусусусиятига эга бўлган ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси объектларини илмий асосда ўрганиш ва таснифлаш натижаларига асосланмасдан уларга нисбатан манзилли ва самарали чора-тадбирларни ишлаб чиқиб ҳамда амалга ошириб бўлмайди. Чунки, ички ишлар органлари, хусусан унинг ҳар бир соҳавий хизматлари ва бўлинмаларининг ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси фаолияти муайян объектларга манзилли йўналтирилади. Шу нуқтаи назардан объектлар борасидаги тушунча ва таснифларга аниқлик киритиш зарурати юқори.

Ички ишлар органлари томонидан қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактика чора-тадбирлари *биринчидан*, ҳуқуқбузарликлардан жабрланишга мойилликни шакллантирувчи ва жабрланишни тақозо этувчи омилларга, *иккинчидан*, ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлганларга, *учинчидан*, ҳуқуқбузарликлардан жабрланганларга нисбатан қаратилади.

Демак, *ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси фаолиятининг объекти* - бу ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси чора-тадбирлари йўналтирилган ҳуқуқбузарликлардан жабрланишга мойиллик (эҳтимол юқори бўлиш)ни шакллантирувчи ва жабрланишни тақозо этувчи омилларнинг, жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ҳамда жабрланган шахсларнинг жамиятда бўлишини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Юқоридаги таҳлиллар ва ўтказилган тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси

²⁴Хўжақулов С.Б., Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти// Ўқув қўлланма. –Т.: 2017. –Б.107-108.

фаолияти объектларини таснифлаш уларни шартли равишда уч гуруҳга ажратиш имконини берди.

Биринчи гуруҳга аҳоли, унинг алоҳида гуруҳлари ва муайян шахсларда виктимлик (хукуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимолини тақозо этувчи хусусиятлар)ни шакллантирувчи омилларни киритамиз. Ушбу гуруҳга кирувчи объектларни қуйидагича таснифлаш мумкин: а) аҳоли, унинг алоҳида тоифаларида ва муайян шахсларда хукуқбузарликлардан жабрланишга бўлган мойилликни(жабрланиш эҳтимолини) тақозо этувчи жамиятдаги (макро муҳитдаги) воқеа-ҳодиса ва жараёнлар, катта ва кичик муҳитдаги ижтимоий муносабатлар; б) ғайриижтимоий хулқ-атвор нисбатан тез-тез қузатиладиган ёки хукуқбузарликлар тез-тез содир бўлиб турадиган жойлар; в) аҳолининг алоҳида тоифалари ва муайян шахслардаги хукуқбузарликдан жабрланишга олиб келувчи ғайриижтимоий хулқ-атворлар.

Иккинчи гуруҳга хукуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ва муайян вазиятларда жабрланувчига айланиши мумкин бўлган аҳоли тоифалари, гуруҳлар ва шахсларни киритамиз. Мазкур гуруҳга кирувчи объектларни қуйидагича таснифлаш мумкин: а) жисмоний ва физиологик ҳолатига кўра: болалар, кекса ёшдаги шахслар, аёллар, ногиронлар, жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонли бўлганлар; б) касбий фаолиятига кўра: инкассатор ходимлари, банк ходимлари, тиббиёт ходимлари, ички ишлар органлари ходимлари, ҳарбий хизматчи, мажбурий ижро департаменти ходимлари ва ҳ.к; в) моддий-ижтимоий ҳолатига кўра: бой, ишсиз, тадбиркор; г) ижтимоий-хукуқий ҳолатига кўра: етим болалар, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар, ихтисослаштирилган болалар муассасаларида тарбияланаётганлар, муайян яшаш жойига эга бўлмаганлар, камбағал оилалар аъзолари, жиноий жазо ўтаётганлар, жазони ижро этиш муассасаларида сақланётганлар, ёлғиз яшовчи қариялар; д) индивидуал салбий хусусиятига кўра: бепарво, ишонувчан, ахлоқсиз, тажовузкор, кўрқоқ, ёлғончи кишилар; е) ижтимоий тармоқларда ўзлари тўғрисида маълумотларни (телефон рақами, манзили, ўзи, яқинлари ва хонадонининг фотосуръати ва ҳ.к.) мақсадсиз ва хавфсизлик қоидаларига

риоя қилмаган ҳолда жойлаштирган, нотаниш шахслар билан танишишни ёқтирадиган ҳамда муносабатга киришадиган, шунингдек тарқатилаётган турли маълумотларга ўта ишонувчан шахслар.

Учинчи гуруҳга ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахсларни киритамиз. Ушбу гуруҳга кирувчи объектларни қуйидагича таснифлаш мумкин: **а) маъмурий ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахслар** (бирламчи жабрланувчи маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилиши натижасида жисмоний, моддий, маънавий зарар кўрган шахслар, шунингдек иккиламчи жабрланувчи яқин қариндоши, қонуний вакиллиги ёки хомийлиги остидаги шахсга нисбатан маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилиши натижасида маънавий зарар кўрган шахс (хомий васий); **б) жиноятдан жабрланган шахслар** (бирламчи жабрланувчи жиноят содир этилиши натижасида жисмоний, моддий, маънавий зарар кўрган шахслар, шунингдек иккиламчи жабрланувчи яқин қариндошига, қонуний вакиллиги ёки хомийлиги остидаги шахсга нисбатан жиноят содир этилиши натижасида маънавий зарар кўрган шахс (хомий васий); **в) бошқа тоифадаги жабрланганлар** (тазйиқ, зўравонлик, эксплуатация, қуролли можаролар натижасида, шунингдек табиий (зилзила, кўчки, сув тошқини, эпидемия, эпизотия, эпифитофия) ва техноген вазиятлар оқибатида жабрланганлар.

Юқорида келтирилган объектларга нисбатан виктимологик профилактик чора-тадбирларини умумий, махсус ва яқка тартибдаги профилактика чора-тадбирлари билан уйғунликда самарали қўллаш биринчи навбатда ҳуқуқбузарликлар барвақт профилактикасини амалга оширувчи ички ишлар органлари ходимларидан чуқур ҳуқуқий ва психологик билимларга, малака ва кўникмаларга ҳамда бой амалий тажрибага эга бўлишни талаб қилади.

Ҳар қандай жамиятда криминологик ходисаларни[48; 35-б]²⁵ шу жумладан виктимологик ходисалар билан боғлиқ масалаларни тадқиқ этишда диалектик билиш усулини методологик асос қилиб олиш, уларни ҳаётда қандай бўлса шу ҳолатда ўрганишга ёрдам беради.

²⁵ Исмаилов И. Жиноятда уюшганлик: назарияси ва амалиёти муаммолари. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2005.–Б.35.

Хуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси объектлари: *биринчидан*, хилма-хил, мазмун-моҳияти жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади; *иккинчидан*, ўзгарувчан, ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларидаги ва маъмурий ҳудудлардаги жараёнлар таъсирида кўпайиши ёки камайиши мумкин; *учинчидан*, жамиятда очиқлик ва жамоатчилик назорати кучайган шароитда уларга бўлган эътибор ҳам кучайиб боради.

Translation of Political literature and terms

Gulimkhan Baltabaeva Master student of UzSWLU

Tashkent Uzbekistan

ABSTRAT:

The main features of translation of political literature and terms from lexical, grammatical, stylistic and other aspects have been thoroughly discussed. We should work out essential principles of classifying the main features of units of measurement which must be corresponding to the complicated nature of the world. The relation of the word to the sentence structure, to other types of semantic units in the English language should be thoroughly investigated using modern methods.

Keywords: Semantic theory, translation theory, units of translation, political discourse, terms comparative analysis etc.

Introduction:

Political literature like any other scientific kind of literature have languages items characteristic to them, that requires the translator to be precise and sharp. Most books on general politics are characterized by the passion of expression, polemic style and the specific feature is in blending the elements of scientific speech from one side with different emotionally colored means of expression from another side.

The translation of political literature can be considered in two ways: as a field of linguistic activity and as a separate field in science.

As a field of linguistic activity translation of political literature represents one of the types of special translations possessing as objects of its activity different materials of political character.

The political translation comes out into a special field of study due to its specific features of written and verbal speech on political topics, which is specified by its essential character and the knowledge of this science. Sometimes these features are so diverse that in order to

understand them (Russian and English politics as well) one should have a special knowledge without which it would be very hard to clearly perceive the inner sense on politics or a translated piece.

Therefore, the study of specific features of written and verbal speech acquires great importance to translators (interpreters). To the features mention above belong the following:

1. maximal filling the political literature with special political terms, and in verbal speech (among the politicians) – filling it with words of political jargon – slang.
2. presence of special idiomatic expressions and phraseological units in verbal and written speech that are rarely used in colloquial speech and general literature.

As an example, I should bring the following idioms: blitzkrieg – молниеносная война,

Comprehensive Program of Disarmament – Всеобъемлющая программа разоружения, principal powers – крупные державы, status quo – статус кво and many others. We have to mark – if the quantity of political idioms is limited, then the amount of «politically» related phraseological idioms is vast in English and Russian languages.

3. the presence of some stylistic deflection from general literary norms is sometimes very great.
  - a) wide usage of elliptic constructions, especially in periodically publishing materials, propaganda and other kinds of politically important printing media.
  - b) preciseness and beauty of self-expression which is achieved by the usage of elliptic constructions along with wide usage of passive constructions and an often substitution of придаточных предложений by absolute constructions and деепричастными оборотами.
  - c) the presence of official writing style, mostly in documents of official provisions that cover administrative and political questions.
  - d) strictly regulated use of verbal forms and word phrases in special chapters of political literature and political documents.

As was told before, while translating a political character, like doing any other special translation a great importance is given to translation of special terms.

In our philological literature exist lots of definitions to the concept of term, but the essence of majority comes to the following:

Term – is a word or a combination of words, which define a notion (subject, a phenomenon, property, relation or a process) that is characteristic for the given field of science, technology, art or a sphere of social life.

Terms differ from the words of general usage by definite semantic limitations and specific meanings they define. It's very hard to overestimate the general and scientific meaning of terms since the concrete knowledge demands definite expression and a term does not only fix the concept by its notion (name) but specifies it diverging it from adjacent components.

For better functioning, terms must express systematization of notions, express their essence or at least be semantically neutral and at the same time be unambiguous and precise.

The phenomenon of a separate field of science and the terms that fix them should be systemized that offers gender availability around which group notions are formed. Thus an English term representative which presents a group notion and forms a group of notions that belong to this group: representative forum (представительный форум), business world representative (представитель делового мира), representative to the talks (представитель на переговорах), representative to the public (представитель общественности), representative of political circles (представитель политических кругов), representative to NATO (представитель НАТО), representative of various strata or the population (представитель различных слоёв населения).

The capability of a term to express a systematic state of notions and easily merge with new phrases that represent new group notions that consequently appear along with the development of a definite field of science or knowledge maybe called its systematic capability.

The systematic capability of notions helps us to clarify the relation of notions, raise their semantic definiteness and ease their understanding and remembering.

In terms, formed on the base of mother tongue we may differ direct meaning and terminological meaning.

The direct meaning of a term is formed through the elements of the language used for

their formation; the terminological meaning defines the concept of notion expressed by the term. The terms, direct and terminological meaning of which correspond to each other, correctly orientate and underline the so-called their interrelation. These terms are able to express the

essence of notions.

The terms, whose direct and terminological meaning does not correspond to each other belong to semantically neutral group of terms.

And at last, the terms whose direct and terminological meaning contradict each other, should be admitted as completely unsatisfactory because they distort the genuine relations among the notions, disorientate the hearer and do not possess any semantic definiteness.

Unambiguousness of a term also influences its clear semantic features but since we do not have any researches in this field this concept cannot always be applied. Therefore, up to 10% of English and American political terms do not possess even a relative semantic definiteness, i.e. definiteness in some political concerns. This situation may be explained by the fact that the terms according to their nature are firstly simple words, and consequently, they develop according to general laws of linguistics. The result of this is the appearance terminological homonyms that hinder the normal functioning of political terms in a language.

The definiteness of a term requires preciseness of an expressed idea. It also raises the semantic definiteness of the term averting its misuse according to its form.

Not all the terms, of course, possess the above-mentioned qualities, but the translator/interpreter of political material should take them into consideration while forming new terms and solving the question of preference to one of the available term-synonyms.

The correct translation of political literature is a laborious work despite the terms' considerable possession of definite semantic clearness and independence in usage.

While speaking of difficulties of translation, we imply as a matter of the first importance, the translation general political literature, which either do not yet have any equivalents in the translating language or have several similar notion for the term in question or at least have one equivalent but of doubtful adequacy. There are lots of word phrases and idiom and terms of this kind and their number is growing with development of technology and interrelation of people and especially with the development of Political sciences.

To achieve a correct translation we can recommend to group the political literature and the used in them according to their field of application and some principles of translation of each group. All the political terms and idioms existing in politics can be divided into three groups:

1. terms – defining the notions of a foreign reality but identical to the reality of the Russian language march – марш
2. terms – defining the notions of a foreign reality absent in the Russian one but possessing generally accepted term-equivalents National Guard – Национальная Гвардия, Territorial Army – Территориальная Армия.

3. terms – defining the notions of a foreign reality that are not available in the Russian language and not having generally accepted term-equivalents: alert hanger – ангар вылета по тревоге.

The adequacy of translation of the first group is achieved by the use of terms implementing corresponding notions in Russian language.

At the same time, it is very important for the notion expressed by the notion of another language to correspond in meaning rendered in Russian language only by its main, essential attributes. The translation of an English term poll into Russian опросы населения (голосование) is possible only for the correspondence of their principal meaning though the organization and

methods of polling are quite different in both countries.

An adequate translation of the second group is comprised in the selection of generally accepted Russian terminological equivalents.

Even terms, not fully meeting the above mentioned requirements due to the terminological meaning fixed for it through the linguistic activity will adequately fit into these rules.

An adequate translation of the words of the third group may be achieved by means of creation of a new terms, which will have to completely merge into the existing system of political terms underlying the systematization of available notions, reflect the essence of the notion it expresses or at least not to contradict it and possess an unambiguousness within its field of application.

Thus, we have considered all the general principals in achieving and adequate translation including translation of political literature and the essential features of translation of political terms.

Bibliography

1. Fathy A. Osman. Senior interpreter/translator, IMF, Washington, DC
2. In other words – a course book on translation. Mona Baker, London and New York, 1992.
3. The Craft of Translation, John Biguenet & Rainer Schulte, The University of Chicago Press.
4. Translation features, Basnett-McGuire, New York Publishing house 1980.

5. A course book on Military Translation, Ministry of Defense of the USSR, Moscow 1962.
6. Translation difficulties, T.R. Levitskaya & A.M. Fitterman, «International Relations» Publishing house, Moscow 1976.
7. Difficulties of translation from English into Russian, Zrajevskaya L.M. & Belyaeva, Moscow Publishing House, 1972.
8. Translation and linguistics, Schweitzer A.D.
9. English Grammar, L.S. Barhudarov & D.A. Schteling, Moscow 1965.

Развиваем речь дошкольников с помощью игр

Ахмедова Муаттар Абдувахитовна

Дефектолог МГСДО №390

Мирзо Улугбекского района

Дети очень любят играть. Поэтому мы выбрали этот путь, то есть играючи развиваться. С помощью игр мы в первую очередь развиваем речь ребёнка, его мышление, внимание, сообразительность, логику.

1. Чтобы красиво и правильно говорить, необходимо правильно дышать. Поэтому мы разработали ряд дыхательных игр по временам года:

- зимой у нас облако со снежинками, со снеговиками, с пингвинами, с ёлочкой и с белым медведем. Беседуем с ребёнком: кто это? Это пингвин. Подуй сильно-сильно на пингвина. А где живёт пингвин? В холодных странах, где всегда снег и мороз, даже летом не тает лёд. А это кто? Это белый медведь. Он тоже живёт в холодных странах.

А чем они питаются в холодных странах? Ну, конечно же рыбой. Ну-ка, подуй сильно-сильно на белого медведя.

Молодчина. И так далее про каждый предмет в игровой форме беседуем и дуем, развиваем силу воздушной струи.

- для весны у нас воздушный змей с бабочками, божьей коровкой, ласточками и цветами. Дуем на каждый предмет, называем что это, объясняем, даём дополнительную информацию, составляем предложения, загадываем загадку, например, над цветком цветок летает и порхает и порхает;

кто это, ну-ка подумай.

-лето это в первую очередь ассоциация с отдыхом, поэтому

у нас морская тематика: корабль и морские обитатели- дельфины, крабики, осьминожки, морские звёздочки, рыбки разные. Дети обожают на них дуть и сами всё время спрашивают-кто это? А это кто? А чем питаются? И так

далее. И не забываем всё время дуть.

-осень это время урожая, поэтому у нас здесь все фрукты и овощи. Перечисляем, находим и дуем. Где морковка, а ну-ка подуй на морковку. А где апельсин? Подуй-ка на апельсин. Какой ты умница и молодец. Не забываем и

всегда подбадриваем ребёнка.

2. Так же мы развиваем у детей фонематический слух. Тоже используем ряд игр.

- Игра- солнышко поможет детям правильно составлять и читать прямые и обратные слоги. Далее можно из этих слогов составлять слова и предложения.

- Таблицы-слогов. С помощью этих слогов дети составляют слова. Вначале они просто учатся читать слоги, а потом из различных слогов они учатся составлять слова, например Ма-ша, ба-буш-ка, жу-рав-ли и так далее. Очень хорошо развивается внимание и мышление.

- с помощью подручных средств, то есть из посуды для яиц, во время карантина мы придумали игру «Повтори по образцу». Дети по образцу ищут слоги и распределяют по ячейкам. Одновременно чётко проговаривая их.

- Игра «Звуковой домик» тоже очень нравится детям, так как в этой игре мы работаем с разноцветными крышками. Выполняем анализ слов. Определяем гласные и согласные звуки.

- Игра «Умные прищепки» помогают в предупреждении дислексии и дисграфии, потому что деткам очень сложно на слух воспроизводить слова. А в игровой форме это очень увлекательно. Так же развивает мелкую моторику рук.

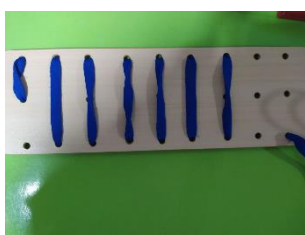

- А эти чудесные доски с буквами и картинками многогранные: называем картинки, определяем место заданного звука в слове, делим хлопками на слоги, определяем ударение, составляем предложения, определяем к каким обобщающим словам относятся, можем поиграть в игру «Какая картинка спряталась?», «Запомни 8 слов», «Назови картинки по порядку» и так далее. Развиваем все психические процессы у детей.

- С помощью досок со шнурками мы в первую очередь развиваем мелкую моторику рук. А также работаем над развитием зрительного восприятия, мышления, потому что не так просто вывязывать из шнурков буквы, слоги и слова, параллельно анализируя каждый звук- какой он гласный, согласный, твёрдый согласный или мягкий?

- А с помощью чудных условных обозначений мы можем научить детей охарактеризовать звуки: твёрдый (это камень), мягкий (это подушка), звонкий (это колокольчик), глухой (это барабан) шипящий (это змея), свистящий (это свисток), положение губ во время произношения звуков и так далее.

3. Мы развиваем связную речь с помощью чудесных дверей с замками, к которым надо найти подходящий ключик, открыть замочек и определить, кто же спрятался за дверью? Можно картинки менять по тематике. И диких животных использовать и домашних и насекомых.

Использованная литература:

1. Л.Р. Муминова «Логопедия» -Тошкент. 2006
2. М. Аюпова «Логопедия»- Тошкент.2004
3. Ф.Е. Юлдашева «Логопедия» (Логопедик машгулотларда инновацион технологиялардан фойдаланиш)- Тошкент. 2019

Каримов Руслан Хажигаевич

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Магистратураси “Ташкилий-тактик бошқарув”
йўналиши тингловчиси*

Ўзгалар мулкани талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятларини тергов қилишда қонунийликни таъминлаш ҳамда тергов самарадорлигини ошириш истиқболлари

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев «Қонун бошқарувнинг асосий ва кўп қиррали воситасига айланиши зарур, – деб таъкидлаган эди. Бундай шароитда ҳуқуқни муҳофаза этиш органлари зиммасига катта масъулият юкланади. Уларнинг касб маҳорати ва ахлоқий сифатларига бўлган талаб кескин ошади. Шундан келиб чиққан ҳолда, суд, прокуратура, ички ишлар тўғрисидаги қонунларни такомиллаштириб бориш зарурати тобора кўзга ташланмоқда. Қонунда бу органларда кимнинг ишлашга ҳаққи бор, у қандай хусусиятларга эга бўлиши керак, унинг жавобгарлиги ва мансаб пиллапоясидан кўтарилиш шартлари ўз аксини топиши керак. Мазкур органларга қўли эгри, порахўр, виждонсиз кимсалар кириб қолишини бартараф этадиган тизимни қонун йўли билан белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқдир»²⁶.

Ўзгалар мулкани талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятларни очиш ва тергов қилишда жиноят-процессуал воситалар билан қонунийликни таъминлаш, ушбу фаолиятни ташкил ташкил этиш мазмуни бир қанча атамалар мазмунидан ташкил топганлиги боис ушбу ҳуқуқий атамаларни алоҳида кўриб чиқиш орқали унинг мазмуни англаш имконияти туғилади.

Жиноят ҳақида хабар келиб тушганидан сўнг ички ишлар идоралари ходимлари уни очиш ва тергов қилиш фаолиятини олиб борадилар. Жиноятларни очиш деганда содир этилган жиноят ҳақида олинган хабарни текшириш бўйича кечиктириб бўлмас ва келгуси тергов ҳаракатларини амалга оширган ҳолда қандай жиноят содир

²⁶ Мирзиёев Ш.М.. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъят билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз.Т.1.-Т., 2017.-Б.14.

этилганлиги, уни ким ёки кимлар содир этганлиги ва жиноят содир этилган муддатга оидинлик киритиш бўйича қўлга киритилган ижобий натижалар тушунилади, яъни ушбу ҳолатлар тўла аниқланишини англаш лозим. Жиноятни тезда очиш – мазкур масалани ўта қисқа муддатда, яъни жиноят белгилари аниқлангандан ёки у тўғрисида хабар олинган вақтдан бошлаб дарҳол ёки ўн кунгача бўлган муддат ичида ҳал қилиш тушунилади.

Ўзгалар мулкани талон-тарож қилиш билан боғлиқ жиноятларни очиш жараёнида муҳим бўлган тергов ҳаракатларни ўтказишнинг бешта босқичини ажратиш мумкин.

1. Жиноятларни аниқлаш босқичи бу жиноят ҳақидаги дастлабки материалларни ўрганиш бу ўрганиш дарҳол ёки узоғи билан 10 кун ичида ўрганиб бу материалда жиноят аломатлари бор ёки йўқлигини аниқлаш лозим. Агар мансабдорлик жиноятлари, мулкани ўзлаштириш каби жиноятларда бундай жиноят аломатлари аниқланиши билан дарҳол жиноят ишини қўзғатилади.

2. Жиноят ишини қўзғатиш босқичи.

3. Кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларини ўтказиш босқичи.

4. Гумон қилинувчини аниқлаш.

5. Шахсни ишда айбланувчи тариқаси иштирок этишга жалб қилиш.

Жиноятларни тергов қилишни ташкил этиш ва тергов қилишни ташкиллаштиришнинг самарадорлигини таъминлаш учун: тергов-тезкор гуруҳининг ходиса рўй берган жойга имкон борича, тезроқ етиб келиши, жиноят иши қўзғатиш ва дастлабки тергов ишларини бошлаш тўғрисида тезкорлик билан қарор қабул қилиш, барча зарур куч ва воситаларни кечиктирмай ишга жалб этиш, ўтказиладиган тергов ҳаракатлари ва тезкор-қидирув тадбирларни танлаб олиш, тергов тадбирларининг, тезкорлиги, узлуксизлигига риоя қилиб, уларни барча тергов-тезкор гуруҳининг таркибидан фойдаланган ҳолда кенг миқёсда ўтказиш, ўта кам вақт сарфлаган ҳолда имкон борича кўпроқ маълумот йиғиш ва уларни қайд этиш мақсадида техник воситаларни қўллаш, бирга иш юритаётган органларга тезкорлик

билан маълумот узатиш, муайян маълумотдан хабардорларни тезда тадқиқ этиш учун мутахассис ва экспертлар ёрдамидан ҳар томонлама фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Бунинг учун қуйидагиларни бажариш лозим:

а) тергов-тезкор гуруҳининг ходиса содир бўлган жойга етиб келиши ва техник воситаларнинг излар ва бошқа далилий ашёлар билан ишлашга доимо тайёр бўлиб туришини таъминлаш;

б) исталган вақтда тергов-тезкор гуруҳи таркибига вазият тақозо этган мутахассисларни жалб қилиш имкониятини таъминлаш, мазкур мутахассислар тўғрисидаги маълумотлар ички ишларнинг навбатчи қисмида бўлишини таъминлаш;

в) ходиса содир бўлган жойга йўл олган тергов-тезкор гуруҳини тегишли вазиятлар учун мўлжалланган кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатлари ва тезкор-кидирув тадбирларини ўтказишнинг намунавий дастурлари билан таъминлаш;

г) ходиса содир бўлган жойни тергов-тезкор гуруҳ етиб келгунига қадар қўриқлашнинг пухта ишлаб чиқилган чоралари тизими ишлашини таъминлаш.

Мазкур талабларнинг бажарилиши марказлаштирилган бошқарув томонидан ички ишлар органларининг кучи ва воситалари билан иштирок этаётган ИИБ ва бошқа органлар бўлинмалари ўзаро ҳаракатининг узлуксизлигини таъминлаш, шу билан бирга юзага келаётган вазиятга мувофиқ равишда ҳаракатланиш имконини берадиган чоралар қўллаш орқали таъминланади. Жиноятларни очиш ва тергов қилиш фаолиятининг қонунийлигини таъминлаш ҳақида тўхталишдан аввал қонунийлик ҳақида қисқача фикр юритиш лозим.

«Қонунийлик» тушунчаси ҳуқуқий воқелик, ҳуқуқий нормалар қандай бажарилаётганлиги, ҳуқуқий тузилманинг сиёсий асослари бошқа ижтимоий-сиёсий институтлар билан боғлиқ равишда қандай аҳволда эканлиги кабилар ҳақида тасаввур беради. Ушбу тушунча учта қайдани, яъни фуқароларнинг қонун талабларини албатта бажариши, жамиятда юз бераётган ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг қонуний тартиби ва қонунийлик назариясини қамраб олади. Қонунийлик назарияси, биринчи навбатда, ҳуқуқий онгда шаклланади ҳамда ҳуқуқий муносабатлар иштирокчилари ҳаракатларининг қонунга мувофиқ бўлишини таъминлашга қаратилган.

Қонунийлик талабларига қуйидагилар киради: ҳуқуққа оид умумижтимоий тушунчаларга эга бўлиш, яъни ижтимоий муносабатларнинг ҳуқуқий бошқарилишига эҳтиёжнинг мавжудлиги ва қонун билан бошқарилишининг эътироф этилиши, Конституция ва қонунлар устунлигининг тан олинishi; фуқароларнинг қонун олдида тенг ҳуқуқлилиги мақомига риоя этилиши; ҳуқуқнинг ижросини таъминловчи юридик ва ижтимоий механизмларнинг мавжудлиги; ҳуқуқий нормаларнинг сифат жиҳатдан юқори даражада бажарилиши, яъни ҳар қандай ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш, ҳар бир ҳуқуқбузарлик учун юридик жавобгарликка тортилиш; ҳуқуқий тартибнинг мустаҳкамлиги ва барқарорлиги, ҳуқуқий бошқарув механизмининг ягона фаолияти.

Жиноят-процессуал муносабатларда иштирок этувчи прокурор, терговчи, суриштирувчи, ҳимоячи ҳамда жиноят ишининг бошқа иштирокчилари юқорида келтирилган қонунийлик талабларига риоя этишлари керак. Акс ҳолда ғайриқонуний ҳаракатларнинг содир этилиши қонунийлик принципининг бузилиши деб топилади ва айрим ҳолларда эса ҳатто юридик жавобгарлик келиб чиқишига олиб келади. Бундай ҳаракатни содир этган шахс тегишли жавобгарликка тортилиши лозим.

Тергов органлари ўз фаолиятида қонунийликни мустаҳкамлаш ҳамда жиноят ва жиноят-процессуал қонунларининг талабларига тўлиқ риоя этиш талаб этилади.

Процессда иштирок этувчи шахсларнинг зиммасига юклатилган ҳуқуқий мажбуриятлар қонун талабларига мувофиқ бажарилиши керак ва иштирокчилар ўз процессуал ҳуқуқларидан тўлиқ фойдаланишга ҳақлидирлар. Агар жиноят процесси иштирокчиларидан бири процессуал мажбуриятларини бажармаса, бу шахс қонунийлик принципини бузган ҳисобланади ва унга нисбатан жавобгарлик чоралари қўлланилиши мумкин. Қонун талабларига тўлиқ риоя этилиши жиноят процесси иштирокчиларининг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатлари бажарилишига асосий кафолатдир.

Профилактика инспекторларининг патруль-пост хизмати нарядлари билан хамкорлигини бошқариш

Хусанов Шухратилла Артикбаевич Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

Магистратураси Ташкилий-тактик бошқарув йуналиши тингловчиси

Аннотация. Мақолада ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профиликтикаси ва патруль-пост хизматларининг жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатлари, жисмоний, юридик шахсларнинг мулки, конституциявий тузумни ҳимоя қилиш, қонун устуворлиги, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида жамоат тартиби, хавфсизлигини таъминлаш фаолиятининг тушунчаси, моҳияти хусусида фикр юритилиб, мазкур фаолият, уни ташкил этишга қаратилган.

Таянч сўзлар: Ички ишлар органлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизмати, патруль-пост хизмати, жамоат тартиби, жамоат хавфсизлиги.

Аннотация. В статье рассматриваются понятие деятельности органов внутренних дел по службе профилактики правонарушений и патрульно-постовой службы в целях обеспечения прав, свобод, законных интересов граждан, имущества физических и юридических лиц, защиты конституционного строя, правопорядка права, безопасности личности, общества и государства, размышляя о ее сущности, эта деятельность направлена на ее организацию.

Ключевые слова: органы внутренних дел, службы профилактики правонарушений, патрульно-постовой службы, общественный порядок, общественная безопасность.

Annotation. The article discusses the concept of the activities of the internal affairs bodies for the prevention of offenses and patrol service in order to ensure the rights, freedoms, legitimate interests of citizens, the property of individuals and legal entities, the protection of the constitutional order, the rule of law, the security of the individual, society and the state, reflecting on its essence, this activity is aimed at its organization.

Keywords: internal affairs bodies, crime prevention services, public order, public safety.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 25 октябрь — Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари ходимлари куни йўлланган табригида “Агар давлат таянадиган асосий устун қонун бўлса, унинг кучини амалда намоён этадиган энг самарали тизим бу – ички ишлар соҳаси, десак, айни ҳақиқат бўлади”²⁷.

²⁷ Шавкат Мирзиёев ички ишлар ходимларини касб байрами билан табриклади // (Электрон манба) <https://daryo.uz/k/2020/10/24/shavkat-mirziyoyev-ichki-ishlar-xodimlarining-kasb-bayrami-munosabati-bilan-tabrik-yolladi/> (мурожаат вақти 25.07.2022 йил)

Дарҳақиқат, бугунги кунда ички ишлар органлари соҳавий хизматларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ўзаро ҳамкорлиги амалий шакли бевосита ички ишлар органлари таянч пунктларида намоён бўлади. Ички ишлар органлари таянч пунктлари негизида ҳам ички, ҳам ташқи ҳамкорликни самарали ташкил этиш кўп жиҳатдан профилактика инспекторларига боғлиқдир.

Қолаверса, маъмурий ҳудудда жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жинойтчиликка қарши курашга комплекс ёндашиш принциpidан келиб чиқиб ҳамкорликни йўлга қўйиш профилактика инспекторининг бутун фаолиятини қамраб олади. Шу боис «профилактика инспектори» атамасини «ҳамкорлик ташкилотчиси» атамаси билан маънодош деб ҳисоблаш мумкин²⁸.

Шунингдек, жамият ижтимоий ҳаётида ҳар бир ташкил этиладиган корхона, муассаса, ташкилот ёки уларнинг таркибий тузилиши бўладими, у давлатга тегишли ёки нодавлат бўлишидан қатъи назар бирор бир мақсадга йўналтирилган бўлади. Уни амалга ошириш учун эса ушбу тузилманинг вазифа ва функциялари белгиланади. Худди шунингдек, биз сўз юритмоқчи бўлган ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизмати ҳам давлат ташкилотининг таркибий тузилиши сифатида уни ташкил этилишидан мақсад ва унга эришишда олдига қўйилган вазифа, функциялари мавжуд.

Шу ўринда айтиш лозимки, нафақат Ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва патруль-пост хизматлари, балки ҳар қандай субъект фаолиятининг асосий йўналишлари, бошқача айтганда, уларнинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларини тўғри белгилаб олиш фаолиятни самарали ташкил этиш, тўғри ва тизимли бошқаришга хизмат қилади.

Бугунги кунда ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш борган сари профилактик хусусият касб этиб бораётгани²⁹ эса ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва патруль-пост хизматларининг ўзаро ҳамкорлиги жамиятдаги аҳамиятини янада ошишига сабаб

²⁸ Ички ишлар органлари профилактика хизматининг фаолияти: Дарслик / И. Исмаилов, М.З. Зиёдуллаев, Ж.С.Мухторов ва бошқ. Масъул муҳаррир Ш.Т. Икрамов. – Т., 2015. – Б. 531.

²⁹ Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш. Монография. – Т., 2018. – Б. 36.

бўлмоқда, десак муболаға бўлмайди. Фикримизнинг ҳуқуқий асоси сифатида Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг 9-моддасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар тизимида ички ишлар органларининг мавжудлигини қайд этиш лозим.

Айтиш мумкинки, бир қанча мутахассис олимлар ўзлари тадқиқот олиб борган йўналишларига алоқадор таркибий тузилмаларнинг фаолиятини муаллифлик нуқтаи назаридан келиб чиқиб йўналишларга бўлган ҳолда тадқиқ қилганлар.

Профессор М.З.Зиёдуллаев ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва патруль-пост хизматларининг ўзаро ҳамкорлигини амалга оширишда ТПлари фаолиятини куйидаги олтига йўналишга ажратади; 1) жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти; 2) ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти; 3) маъмурий-процессуал фаолият; 4) тезкор кидирув фаолияти; 5) жиноят-процессуал фаолият; 6) жиноий жазолар ижросини таъминлаш фаолияти назарда тутган³⁰.

Юқорида қайд этганимиздек, мазкур муаллифлар ўзлари тадқиқот олиб борган соҳада муаллифлик нуқтаи назаридан йўналишларга ажратганликларини гувоҳи бўлишимиз мумкин. Жумалдан, профилактика инспекторининг патруль-пост хизмати ва жамоат тартибини сақлаш хизмати ходими билан узвий ҳамкорликда иш олиб борадилар.

Ушбу ҳамкорликнинг асосий йўналишлари:

биринчидан, кўчалар ва бошқа жамоат жойларида содир этилган жиноятлар, тезкор вазиятнинг таҳлилини олиб бориш, патруль-пост нарядларини постлар ва патрулик йўналишларига жойлаштириш дислокациясини ишлаб чиқиш, шунингдек туман, шаҳар ҳудудида жорий суткада хизматни ташкил этиш бўйича қарор лойиҳасига таклифлар киритиш ва уни тайёрлаш;

³⁰ Мухторов Ж.С. Ички ишлар идоралари профилактика хизматлари томонидан жиноятларнинг олдини олишни таъминлаш: юрид. фан. номзоди. ... дис. – Т., 2009. – Б. 27.

иккинчидан, ўтказиладиган оммавий тадбирлар вақтида жамоат тартиби сақланишини таъминлашда ўз аксини топади.

Шунингдек, ички ишлар органларининг профилактика инспекторлари патруль-пост хизмати билан ҳамкорлигида таянч пунктига келган ходимларни қайд этиш дафтарида рўйхатга олинган ҳолда хизмат олиб борадилар. Дафтарда ходимнинг фамилияси, исми-шарифи, лавозими, унвони ва уларга профилактика катта инспектори ёки ўша вақтда уларга раҳбарлик қилган мансабдор шахс томонидан берилган топшириқлар қисқа мазмунда қайд этилади. Хизмат якунида профилактика инспектори ушбу топшириқларнинг қай даражада бажарилганлиги, маъмурий ҳудудда ҳамкорликда иш олиб борганда амалга оширилган ишлар тўғрисида китобнинг тегишли бандига ёзувлар киритади.

Жумладан, ҳуқуқшунос Ж.С.Мухторов фикрига қўшиладиган бўлсак, ички ишлар органларининг жиноятчиликка қарши кураш ва унинг олдини олишда самарали олиб боришлари: а) профилактика хизматларининг ишларини тўғри ташкил этилишига; б) уларнинг вазифаларини аниқ белгилаб қўйилишига; в) улар билан ички ишлар идораларининг бошқа соҳавий хизматлари ва жамоатчилик ҳамкориликнинг самарали таъминланилишига боғлиқ³¹.

Бизнинг фикримизча, агар тадқиқ этилаётган соҳавий хизмат давлатга қарашли бўлса, унда ушбу соҳавий хизмат фаолиятини тартибга солиш мақсадида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида улар учун белгилаб берилган ҳуқуқ ва мажбуриятлари доирасида фаолиятнинг асосий йўналишларини белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Ислохотларнинг 1-босқичи Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 апрелдаги ПФ-5005-сон фармони асосида бошланиб, бу борада 13 та қонун, Президентнинг 9 та фармони, 40 та қарори ва 3 та фармойиши, 115 та Ҳукумат қарорлари, 167 та идоралараро ҳужжатлар қабул қилинди. Ички ишлар органларининг бошқарув тизими тўлиқ мақбуллаштирилиб, 85 фоиз (илгари 54 %)

³¹Мухторов Ж.С., Ички ишлар идораларининг жиноятларни олдини олиш фаолиятини ташкил этиш ва такомиллаштириш: Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012.–Б.6.

шахсий таркиб бевосита аҳоли учун қулай жойларда хизмат қилиниши таъминланди. Бунинг учун ҳар 35-40 минг аҳолига фаолият кўрсатадиган қўшимча 261 та янги (илгари 108 та) ички ишлар бўлимлар (ГОМ) ташкил этилди³².

Хусусан, ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва патруль-пост хизматлари фаолиятининг зиммасидаги асосий вазифалар кўламини, уларни белгиловчи, амалга оширишни тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилган ҳолда улар фаолиятини ижтимоий муносабат субъектлари томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилгунга қадар ва ҳуқуқбузарликлар содир этилганидан сўнг амалга оширилади.

Жамоат тартибини ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматлари фаолиятининг муҳим йўналишларидан биридир. Сабаби, бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар жараёнида қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва патруль-пост хизматларининг зиммасига биринчи галдаги мажбурият сифатида жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш алоҳида муҳим вазифа сифатида белгилаб берилмоқда.

Ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматлари-нинг мазкур соҳадаги фаолиятини ёритиш учун, аввало, “жамоат тартиби” ва “жамоат хавфсизлиги” тушунчаларининг мазмуни хусусида тўхталиш лозим, назаримизда.

Мазкур тушунчалар хусусида бир қанча мутахассислар ўз фикрларини билдирганлар. Масалан, П.Ф.Гришаевнинг фикрича, “жамоат тартиби – жамиятнинг ҳар бир аъзоси ҳуқуқий ва ахлоқий нормаларда мустаҳкамланган қоидаларга риоя этиши лозимлигини кўзда тутувчи, улар ўртасидаги муносабатларни белгилаб берувчи тартибдир”³³. Шунингдек, Н.Н.Жильский деган олим “жамоат тартиби – фуқароларнинг шахсий ва жамоат хавфсизлигини таъминлашга, иқтисодий,

³² Ички ишлар органлари тизимида амалга оширилган ислоҳотлар// (Электрон манба) <https://iiv.uz/media/news/f84d5c85403fe83c79ed21e976c52d0b.pdf> (мурожаат вақти 01.08.2022 йил)

³³ Гришаев П. Ф. Преступления против общественной безопасности. – М., 1959. – С. 4.

ижтимоий-сиёсий, маъмурий-маданий соҳада фаолият юритиш учун қулай шарт-шароитларни яратишга қаратилган ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятининг шакли ҳамда миқёсида намоён бўладиган ижтимоий муносабатлар тизими” дея таърифлайди³⁴.

Мазкур таърифларда ушбу тушунчанинг бир қатор қирралари очиб берилган, лекин ўз номида акс этганидек, ушбу соҳадаги муносабатлар айнан “жамоат жойлари”даги ижтимоий муносабатларга оид эканлиги, бошқача айтганда, муносабатлар жамоат жойларида юзага келиши хусусида тўхталиб ўтилмаган.

Маҳаллий олимларимиздан Профессор М.З.Зиёдуллаев фикрича, “жамоат тартиби – бу жамоат хавфсизлиги, жисмоний, юридик шахсларнинг нормал фаолият кўрсатиши, меҳнат қилиши ва дам олиши учун шароит яратишга, шаъни, кадр-қимматини ҳамда умуминсоний қадриятларни ҳурмат қилишга йўналтирилган ҳуқуқий, ижтимоий-ахлоқий нормалар асосида жамоат жойларида юзага келадиган ва ривожланадиган ижтимоий муносабатлар тизими”дир³⁵.

Мазкур таърифда профессор М.З.Зиёдуллаев жамоат тартиби жамоат хавфсизлигини ҳам қамраб олишини эътироф этади. Айтиш мумкинки, “жамоат тартиби» ва “жамоат хавфсизлиги” тушунчалари бир-бирига яқин, лекин улар мазмунига кўра фарқ қилади.

Ф.Е.Колонтоевский эса: “улар мақсади, қўриқловчи объектлари, бартараф қилинувчи тажовузлар манбаи, тартибга солувчи вазифалари, муносабатларининг таркиби ҳамда таъминлаш усуллари билан ўзаро фарқланади”³⁶ деган фикрни илгари суради, ушбу фикри назаримизда, ҳақиқатдан анча йироқ, шунинг учун унинг фикрига қўшила олмаймиз.

Юқоридаги қайд этилган фикр, таҳлиллар ва бугун дунё мамлакатларидаги ижтимоий ҳаёт қоидалари ҳамда мамлакатимизда амалга ошириладиган кенг кўламли

³⁴ Жильский Н.Н. Органы внутренних дел в государственном механизме обеспечения общественного порядка и безопасности граждан: Организационно-правовой анализ: Автореф. дис. ...д-ра. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 17.

³⁵ Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш. Монография. – Т., 2018. – Б. 38.

³⁶ Организация работы участковых инспекторов милиции / Под ред. Ф.Е. Колонтоевского. –М., 1992. – С. 5.

ислохотлар асосида айтишимиз мумкинки, “Жамоат тартиби – бу жамоат жойлари, дея эътироф этилган ҳудудларда юзага келадиган жамиятдаги ижтимоий муносабат субъектлари томонидан риоя этилиши мажбурий бўлган ҳуқуқий ва ахлоқий нормалар билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар тизими»дир.

“Жамоат хавфсизлиги – бу жамоат жойлари, дея эътироф этилган ҳудудларда юзага келадиган жамиятдаги ижтимоий муносабатларда мазкур муносабат субъектларининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари таъминланган-лиги ҳамда фавқулодда вазиятлар оқибатларидан ҳимояланганлик ҳолати ҳисобланади”.

Шу ўринда қайд этиш лозимки, бугунги кун ижтимоий ҳаётидаги реал эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида” қонунининг 3-моддасига “жамоат тартиби” ва “жамоат хавфсизлиги” тушунчаларини киритиш мақсадга мувофиқдир.

Таъкидлаш лозимки, статистик маълумотларга тўхталадиган бўлсак, жиноятчилик статистикасини юритишда халқаро ҳамжамият умумэътироф этилган ижобий тажрибасидан келиб чиқиб, 100 минг аҳоли сонига нисбатан ҳисобланиши йўлга қўйилди. Аҳоли сони 32 млн 120 мингдан 34 млн 860 мингга кўпайган. 2021 йил 6 ойида ҳар 100 минг аҳоли сонига нисбатан 132 та жиноятлар тўғри келган. Маҳаллаларда жиноят оқибатлари билан курашиш эмас, балки, барвақт олдини олишга ўтилди. Бунинг учун, ҳар бир маҳаллага бир нафардан профилактика инспектори ажратилиб, уларнинг сони 9.784 нафаргача (илгари 5.867) етказилди ва ўртача 3,5 минг аҳолига (илгари 5,5 минг) хизмат қилиниши таъминланди. Жамоат жойларидаги вазиятни кузатиб бориш учун 16 та “Вазиятлар марказ”лари ташкил этилиб, уларга кўчалар, аҳоли хонадонлари ва ижтимоий объектларга ўрнатилган 100 мингдан зиёд видеокамера ва 8 мингдан ортиқ тезкор чақирув тугмалари интеграция қилинди. Жамоат жойларида хавфсизликни “инсон омили”ни истисно этган ҳолда таъминлаш учун пост-патруль хизмати ходимлари

6.100 та “бодикамера”, 179 та алкотестер, 6.514 та ҳуқуқбузарликларни қайд этувчи планшетлар билан таъминланди³⁷.

Таъкидлаш лозимки, ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматлари жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини ички ишлар органларининг бошқа соҳавий хизматлари, бошқа давлат органлари ҳамда фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликда икки хил вазиятда: одатий ва махсус тартибда олиб борадилар. Биринчи ҳолатда, ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматларининг қуйи бўғини бўлмиш таянч пунктлари ҳудудларида, яъни маҳалла фуқаролар йиғини ва бошқа жамоат жойларида одатий тартибда амалга оширилади.

Иккинчи ҳолатда, жамият ижтимоий ҳаётидаги маданий, кўнгилочар ва бошқа тадбирлар жараёни ҳамда фавқулодда ҳолатларда махсус тартибда. Мазкур икки ҳолатда ҳам ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматларининг қуйи бўғини бўлмиш таянч пунктлари муҳим ўрин тутди.

Шу ўринда қайд этиш лозимки, Ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматлари жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш фаолиятининг махсус тартибини ҳуқуқбузарлик ҳолатлари ошган, ошиш эҳтимоли мавжуд ҳудудларда ҳам мунтазам равишда амалга оширишлари мақсадга мувофиқдир.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва патруль-пост хизматларини ўзаро ҳамкорлиги фаолиятининг асосий йўналишлари орасида жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш фаолияти жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатларини, жисмоний, юридик шахсларнинг мулкани, конституциявий тузумни ҳимоя қилишда, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлашда ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, мазкур фаолият самарадорлигига хизмат қилади.

³⁷ Ички ишлар органлари тизимида амалга оширилган ислохотлар// (Электрон манба) <https://iiv.uz/media/news/f84d5c85403fe83c79ed21e976c52d0b.pdf> (мурожаат вақти 01.08.2022 йил)

Фойдаланилган адабиётлар

1. Шавкат Мирзиёев ички ишлар ходимларини касб байрами билан табриклади// (Электрон манба) <https://daryo.uz/k/2020/10/24/shavkat-mirziyoyev-ichki-ishlar-xodimlarining-kasb-bayrami-munosabati-bilan-tabrik-yolladi/> (мурожаат вақти 25.07.2022 йил)
2. Ички ишлар органлари профилактика хизматининг фаолияти: Дарслик / И. Исмаилов, М.З. Зиёдуллаев, Ж.С.Мухторов ва бошқ. Масъул муҳаррир Ш.Т. Икрамов. – Т., 2015. – Б. 531.
3. Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш. Монография. – Т., 2018. – Б. 36.
4. Мухторов Ж.С. Ички ишлар идоралари профилактика хизматлари томонидан жиноятларнинг олдини олишни таъминлаш: юрид. фан. номзоди. ... дис. – Т., 2009. – Б. 27.
5. Мухторов Ж.С., Ички ишлар идораларининг жиноятларни олдини олиш фаолиятини ташкил этиш ва такомиллаштириш: Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012.–Б.6.
6. Ички ишлар органлари тизимида амалга оширилган ислохотлар// (Электрон манба)<https://iiv.uz/media/news/f84d5c85403fe83c79ed21e976c52d0b.pdf> (мурожаат вақти 01.08.2022 йил)
7. Гришаев П. Ф. Преступления против общественной безопасности. – М., 1959. – С. 4.
8. Жильский Н.Н. Органы внутренних дел в государственном механизме обеспечения общественного порядка и безопасности граждан: Организационно-правовой анализ: Автореф. дис. ...д-ра. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 17.
9. Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш. Монография. – Т., 2018. – Б. 38.
10. Организация работы участковых инспекторов милиции / Под ред. Ф.Е. Колонтоевского. –М., 1992. – С. 5.

FACTORS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL PROFICIENCY OF TEACHERS OF PRIMARY EDUCATION IN EDUCATION SYSTEM

Kamalova Umida a student of "Primary Education"

Yeoju Technical Institute in Tashkent

Annotation: In this article factors of development of pedagogical proficiency of teachers of the primary education are stated.

Аннотация: В данной статье изложены факторы развития педагогического мастерства учителей начальных классов.

Key words: Pedagogical proficiency, pedagogical process, national program of personnel training, pedagogical capability, pedagogical technique, pedagogical method.

It is considered that it is essential to develop pedagogical proficiency of teachers of primary education for society. Educating young generation who is future of independent Uzbekistan is sensitive and controversial issue and it demands quite a lot of attention. Teachers who have pedagogical knowledge and proficiency must know methodological basics of pedagogy, factors and rules of personal development, essence of national program of personnel training and its aims and problem. "National program of personnel training" lodges ideas of general and vocational culture, social activity, finding right way in social and political sphere, formation of the next generation who is able to solve important problems, perfect and settled to society, acquired educational and professional program. What is more it conveys ideas of educating high-powered citizens. One of the qualities of modern teacher is loyalty for his job, conviction for ideas, love of his/her profession. These qualities differentiate teachers from other professions. Course of pedagogical proficiency conveys pedagogical culture and practice, history of pedagogical opinions, skills of teachers, pedagogical and communicative capability of teachers, psychology and culture of communication, pedagogical ethics, pedagogical technology and ways of acquisition of it, speech culture, capacity of teacher during the process of teaching

and educating, academic organization of teachers' work, self-development of teachers, issues of prevalence of advanced pedagogical experience. Some of important of pedagogical technique are communicative skills of teachers, right and clear expression of ideas. Capability of teachers might improve if they demonstrate following qualities. They are didactic, academic, perceptive, communicative, organizer and paying his/her attention. Methods which we use during the lessons help students to improve their knowledge and form teachers' proficiency. Hundred years ago, great Uzbek scholar Abdulla Avlani said: "Education is issue which is either life or death, either hope or catastrophe, either blessing or disaster." This aphorism is valuable in present days. Education is essential to keep up with advanced world indeed. Many eastern scholars and philosophers noted skills of teachers, tradition of teacher-student in their scientific heritage. For instance, well-known scholar and philosopher Abu Nasr Farabi (873-930) claimed: "Teachers must not oppress their their students. Also they must not indulge them." Because too much oppression causes hatred, and also too much indulgence creates contempt. Farabi advised to use 'hard' and 'soft' way during the lesson according to children's behavior. Famous scientist Zyazyun enumerated components of pedagogical skills of teachers.

- a) Humanitarian tendency of teachers' life (their interests, positive position on their profession, ideals)
- b) Professional knowledge (knowledge about which related to their job and subject, methodology, pedagogy and psychology.)
- c) Pedagogical capability (ability of familiarity, explanation, observant, having a good reputation, equal treatment to everyone, looking to the future with confidence, paying attention to everyone, and pedagogical norms)
- d) Pedagogical technique (speech, mime and control of emotion)

Therefore, whole system of pedagogical proficiency consists of following components: Having humanitarian tendency of pedagogue. Their interests, conviction and ideals should be aimed to educate perfect generation. Having knowledge about subjects, teaching methods, pedagogics and psychology; Having pedagogical proficiency (communicative skills, efficiency, looking to the future with confidence, professional independence, understanding any information quickly;) Mastering pedagogical technique (ability of self-control and cooperation).

So, concept of pedagogical proficiency consists of several components which related to each other. In this case, pedagogical proficiency is thought as 'pedagogical system' and it is described like this: 'Pedagogical proficiency is complex of personal qualities and independent formation of effective pedagogical-psychological work. It means that teacher has reached his/her high level' Therefore, pedagogical proficiency is to organize all kind of his work conveniently and effectively, to use them for personal development and achievement, to form students' outlook and efficiency. [6] Every teacher has pedagogical skills to be successful must be. The main principle of pedagogical skill is low labor consumption and achieve great results. Creativity is always his companion will be Pedagogical skills are formed only in a capable, talented person who is interested in pedagogical activity. Pedagogical activity it has a creative character in its essence. Teacher student identity forms, makes independent decisions in unexpected situation does, solves pedagogical problems, independent educational process manages. All this is the essence of creativity, work related to the purpose and character. It is known in educational activities conducted with students To achieve the goal, teachers and children to the process of cooperation must be weighed. The teacher encourages students to cooperate with him it performs the following tasks in order to attract: it should be organized in a team in order to create cooperation The activity is interesting for the students, the age of the students should correspond to characteristics and interests; When engaging students in a task, the teacher tells them Pedagogically and psychologically correct assignment, guidance must show; when students start to do the task the teacher is both a participant and a consultant at the same time fulfills its function. At the same time, there is communication, which is the most important structural tool in a person's lifestyle in all types of professional activity. However, a number of professions in owners (actor, pedagogue, doctor, artist, etc.) it is professional not just a simple factor accompanying the activity, but professional significance it is considered an important category that forms its basis. This communication is not the usual form of interaction between people, rather, a category that ensures the success of professional activity is available as The most important thing for a pedagogue is: pedagogic technique - the teacher's role not only in the educational process, but general pedagogical knowledge necessary in all professional activities and is a set of skills. A modern teacher is a pedagogue in the system of pedagogical skills considers the role of technology to be incomparable. Because he gave his body to the

teacherability to hold (mimic, pantomimic), feelings (emotion)management, enthusiasm, skills, acquisition of speech techniques and themin educational activities, extracurricular educational and educational activities explains how to use it in the process.

Literature:

1. "History of pedagogy and pedagogical proficiency". Tashkent. Iqtisod-moliya. 2016. Page 6-7.
H.T. Omonov, M.B. Xattaboyev
2. "Innovation and integration in primary education". Page 14. R.Mavlonova, N. Rahmonqulova. Tashkent-2017
3. "Theory and practice of general pedagogy". Page 3. B.X. Xojayev. Tashkent 2017
4.uz.hurriyat.uz
5. "General pedagogy". Pages 318,319,320. O.J. Yo'ldoshev. Tashkent 2017.
6. "Pedagogical skills" Tashkent - 2011 Doctor of Pedagogical Sciences, Professor M.KTokhtakhodjaeva, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor J. Hasanboev Doctor of Pedagogical Sciences Sh. Mardonov pp. 42,43,67,136,137

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ЎҚУВЧИЛАР ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОТА-ОНАЛАРНИ РЎЛИ

Сирдарё вилояти Гулистон тумани 1- ИДУМ
нинг бошланғич таълим фани ўқитувчиси Худойкулова Дилфуза

Аннотация: Мақолада бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантириш ота-оналарни рўли, ўқувчилар ижодий фаолиятини ташкил этиш усуллари, йўллари ва самарадорлиги ёритилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: ижодий фаолият, ўқитиш, машгулот, бошланғич таълим, ўқув жараёни, ўқитувчи, ўқувчи фаолияти, ҳамкорликда ўқитиш.

Ёшлар ва уларга давлат ҳамда жамиятнинг муносабати тўғрисида Президентимиз томонидан қуйидаги фикрлар бирдирилган: «Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз»

Дарҳақиқат, ҳозирги кунда республикамизнинг барча таълим муассасаларида ўқувчи-ёшларнинг юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлаш кўникмасига эга бўлишлари, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштиришлари учун барча шарт-шароитлар яратилгани, жаҳон стандартига жавоб берадиган ўқув хоналари, ахборот-коммуникация, замонавий лаборатория жиҳозлари билан таъминланганлигининг гувоҳи бўлмоқдамиз.

Соҳа мутахассисларининг набатдаги вазифаси яратилган кенг имкониятлардан унумли фойдаланиб, замонавий ахборот-коммуникация воситалари, илғор педагогик технологияларни амалиётга қўллаш орқали ўқувчиларда катта ҳажмдаги маълумотларни қабул қилиш, қайта ишлаш, мустақил фикрлаш, ишлаш кўникмаларини шакллантириш, ақлийинтеллектуал, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали мутахассис бўлиб етишишини

таъминловчи самарали таълим жараёнини ташкил этишдан иборат. Республикамизда узлуксиз таълим тизими яратилган бўлиб, бошланғич таълим жараёни ўқувчи шахсининг ривожланиши, атрофоламни идрок этиши, билимларни ўзлаштириши, малака ва кўникмалар, илмий тасаввурларнинг ҳосил бўлишида муҳим босқич ҳисобланади. Бошланғич синф ўқувчисига билиш жараёни ижодий фаолият натижасида юз беради. Ўқувчининг берилган топшириқни бажариш жараёнида изланиши, ижодий фаолияти намоён бўлиши учун аниқ мақсадга йўналтирилган, режалаштирилган, меъёр ва мезонларга эга бўлган, ўз-ўзини англаган фаолият зарурияти сезилади.

Бу эса ўқувчида атрофолам объектлари ва улар ҳақидаги билимларни ўзлаштириш; таълим самарадорлигини вужудга келтириш, фаолиятнинг аввалги турларига таянишни тақозо этади. Бошланғич синф ўқувчиларида ижодий фаолликни шакллантириш технологиясини ишлаб чиқиш муаммоси кўп қиррали педагогик-психологик ижтимоий вазифалардан бири бўлиб, жамият ижтимоий ривожланиши ва таракқиёти учун долзарб вазифалардан биридир. Ижодкорлик – фаолиятнинг турли ҳолатларида пайдо бўлади. Қизиқиш илҳом, интилиш ва бошқалар ижодкорликнинг инсон онгида энг олий тарзда пайдо бўлишидан тортиб, то намоён бўлишигача жараёни ўз ичига олади. Шахснинг ижодий фаолият эҳтиёжи фаолиятда янги, илгари мақсад қилиб қўйилмаган бунёдкорлик интилишини билдиради. Бошланғич синф ўқувчиларидаги ижодий фаолиятнинг ҳар қандай куртаклари таълимтарбия, фаолиятдан ташқарида камол топа олмайди. Таълим-тарбия жараёнида болалардаги яширин истеъдодларни юзага чиқариш, кичик мактаб ёшидан бошлаб ўз фаолиятини намоён қилиши учун имконият яратиш, улардаги ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш келажакда юксак салоҳиятли, ижтимоий фаол, ўткир зеҳнли, кашфиётчилик қобилиятини намоён эта оладиган рақобатбардош кадрларни вояга етказиш гарови бўлиб ҳисобланади. Бу давлатимизнинг устувор йўналиш ларидан бири – ҳар томонлама баркамол инсонни вояга етказиш ғоясига мос келади. Бошланғич таълимда ўқувчиларда ижодий фаолликни шакллантириш таълим-тарбия

жараёнининг муҳим таркибий қисми саналади. Бошланғич таълимнинг фаол ва етакчи субъектлари бўлган ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятлари, шунингдек, тасвирий санъат, меҳнат, мусиқа ва жисмоний тарбиянинг ўзига хос жиҳатлари ўқитувчидан ижодий ёндашувни талаб қилади. Мактаб ва ўқитувчининг вазифаси ўқувчиларга таълим беришгина эмас, балки уларнинг қобилиятларини ҳам ўстиришдан иборат. Қобилиятларни ўстиришда ўқув ишининг аҳамияти ниҳоятда каттадир. Бошланғич синф ўқитувчиси ўз ўқувчиларида қандай қобилиятларнинг борлиги, уларнинг ўқишга бўлган интилишлари, ўқув материални ўзлаштириш даражалари, эслаб қолишлари ва ўз билимларини ўқув топшириқларни бажаришда қўллай олишлари, масалаларни ечишда пухта фикр юритишлари, ёзма ва оғзаки нутқни қанчалик эгаллаганликларига қараб билиб олиши мумкин.

Шунингдек, қуйидаги сифатлар: зийраклик, тез ва пухта эслаб қолиш, ўйлай олиш, топқирлик, ривожланган хаёл, ишда ташаббускорлик, мустақиллик ва унинг маҳсулдорлиги болалар қобилиятларининг баъзи бир кўрсаткичлари бўлиши мумкин. Ўқитувчи болалар билан ҳар бир ишда ташаббус ва ижодкорлик кўрсаткичларида уларни ҳар жиҳатдан рағбатлантириб туриши керак. Ўқувчи қийналиб қолганда унга ёрдам беришга шошилиш ярамайди. Қийинчиликларни эса аста-секин ошириб бориш лозим. Бошланғич синф ўқитувчиси таълим олувчилар орасида ижодий қобилияти юқори бўлган ўқувчини таваккал қилиши; бой тасаввури; ички сезгининг ривожланганлиги; фалсафий фикрлаши; фикр юритиш ва ҳаракатни ташкил этишдаги тезкорлиги; тафаккур тезлигига эгаллиги; турли вазиятларни бирдек қабул қилиши ва уларга жавоб бериши; юксак бадий қадриятлар, янгилик яратиш лаёқатига эгаллиги; ўзига хос оригинал ғояларни илгари сура олиш каби сифатларга қараб аниқлаши ва бу сифатларни ўқув жараёнида ривожлантиришга эътибор қаратиши муҳим.

Шунингдек, ижодий фаоллик қуйидаги ички компонентлардан ташкил топади:

- ўқув топшириқларини бажаришга тайёрлик;
- мустақил фаолиятга интилиш;

- топшириқларни онгли бажариш;
- ўқишнинг тизимлилиги;
- ўзининг шахсий имкониятларини оширишга ҳаракат қилиш ва бошқалар.

Бошланғич синф ўқитувчиси ўқувчиларда ижодий фаолликни шакллантиришда қатор тамойилларга амал қилиши талаб этилади:

1. Таълимни индивидуаллаштириш.
2. Таълимни ривожлантириш.
3. Фаолият турларига қулай шароитларни яратиш.
4. Ўқувчилар қобилиятларининг фаолиятда намоён бўлишига имкониятлар яратиш.
5. Дарсдан ташқи фаолиятлар (ишлар) имкониятларидан унумли фойдаланиш.
6. Таълимнинг ривожлантирувчилик тамойилини қўллаш.

Бошланғич синф ўқитувчиси бир нечта фандан дарс беришини инобатга оладиган бўлсак, у ўз ўқувчиларининг ижодий фаоллигини ривожлантиришда қуйидагиларни ҳам инобатга олиши лозим:

– ўқувчиларнинг ўқув предметлари ичида қай бирига кўпроқ қизиқиши ва иқтидорини аниқлаш;

– ўқув фанлари буйича тайёрланган ўқув материаллар, масала, топшириқларнинг мураккаблиги, ижодийлиги, илмий-тадқиқот даражаларини ўз ичига олган ҳолда ижодий фаолликни болалар билан ишлаш буйича тематик режа ва дастурларини тузиш;

– ўқувчиларда ижодий фаолликни шакллантириш юзасидан индивидуал иш режалари ишлаб чиқиш. Ўқитувчи дарс лойиҳаси тузишда ўқувчиларнинг ижодий

фаоллигини ривожлантиришда самарали натижа берадиган қуйидаги фаоллаштириш вазиятларини инобатга олиши муҳим:

- ўз фикрида туриш;
- баҳс-мунозараларда иштирок этиш;
- ўз ўртоқлари ва ўқитувчи олдида саволлар қўйиш;
- ўртоқларининг жавобларини изоҳлаш;
- ўртоқларининг жавоби ва ёзма ишларини баҳолаш;
- орқада қолганларга кўмаклашиш;
- бўш ўзлаштирувчиларга тушунмаганларини тушунтириш;
- кучи етадиган топшириқни мустақил танлаш;

Адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. // Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2016. -13-б.

2. Бобомуродова А.Я. Она тили таълими жараёнида ўйин-топишмоқлардан фойдаланиш. / Пед. фан. ном. дисс. автореф. 1997. -20-б.

3. Фузаилов С., Худайберганова М., Йўлдошева Ш. Она тили: Умумий ўрта таълим мактабларининг 3-синфи учун дарслик. / Қайта ишланган 11-нашри. – Т.: «Ўқитувчи» НМИУ, 2010. –144-б.

QUR'ONI KARIM – ISLOM DININING MUQADDAS KITOBI

Xolmuxamedov Baxtiyor, SamDU doktoranti

Annotatsiya. Qur'oni karim yirik diniy-falsafiy, huquqiy, adabiy-tarixiy, musulmon va umumjahon madaniyatining qadimiy, muhim yodgorligidir. Qur'oni karim musulmonlarning diniy hayotida asosiy qonun, dastur vazifasini o'taydi. U diniy ibodatlarning tartib-qoidalari, diniy huquqshunoslikka oid barcha qonun-qoidalarni o'z ichiga oladi. Mazkur maqolada Qur'oni karimning ma'nolari, qay holatda nozil bo'lgani, ko'chirilishi, yetib kelishi haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Qur'oni karim, Islom dini, Payg'ambar alayhissalom, sura, oyat, xattotlar.

Olamlar tarixidagi eng muhim hodisa sanalmish bu jarayonning – Qur'oni karim nozil bo'lishining boshlanish nuqtasi Hiro g'orida, Ramazon oyining o'n yettinchi kuni sodir bo'ldi. Insoniyat tarixidagi bu ulug' sanada Alloh taoloning so'nggi va mukammal kitobi nozil bo'la boshladi. Ilk vahiysi buyruq maylidagi «Iqra'», ya'ni «O'qi» («Qiroat qil») ma'nosini anglatuvchi so'z bilan boshlangan bu ilohiy ta'limotning nomi «o'qimoq», «qiroat qilmoq» degan ma'noni anglatuvchi masdar shakli – «Qur'on» bo'lib qoldi. Lug'at ilmi mutaxassislari «Qur'on» lafzining «jamlamoq» degan ma'nosi ham borligini ta'kidlaydilar. Bunda Alloh taoloning oxirgi kalomi o'zidan oldin nozil bo'lgan barcha ilohiy kitoblarning ma'no, hikmat va ahkomlarini o'zida jamlaganiga ishora bordir. Mana, o'n besh asrdan buyon ko'pchilik insonlar «Qur'on» lafzining lug'aviy ma'nosini bilmasalar ham, u musulmonlarning muqaddas kitobi ekanligini bilib kelmoqdalar [1].

Qur'oni karim muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Sharqning g'oyaviy tarixi bilan qiziquvchilar uchun u nodir bir yodgorlikdir. Qur'ondagi turli rivoyat, so'z va iboralar Islomni qabul qilgan turli tilda so'zlashuvchi xalqlarning adabiyoti, og'zaki ijodi va kundalik so'zlashuv tiliga chuqur singib ketgan. Islomni qabul qilgan xalqlar tilidagi ilmiy, tarixiy, diniy, adabiy asarlar xoh she'riy, xoh nasriy bo'lsin Qur'ondan iqtibossiz, uning ta'sirisiz yozilmagan. Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Mashrab, So'fi Olloyor, Huvaydo, Xaziniy kabi ko'p shoirlarning asarlarida Qur'on oyatlari ba'zan aynan, ba'zan she'r

mazmuniga singdirib berilgan. Qur'on nafaqat musulmon mualliflari ijodiga, balki boshqa dindagi xalqlarning olim va adiblari ijodiga ham barakali ta'sir ko'rsatgan. Jumladan, A.S.Pushkin Qur'oni karimning fransuz tiliga qilingan tarjimasini o'qib, uning 15 ta surasiga 15 ta she'r bag'ishlagan [1].

«Al-Qur'on» – o'qiladigan muqaddas Kitob, lekin qulaylik uchun «al»ni olib tashlab, «Qur'on» atalib kelinmoqda. U «al-Qur'on ul-karim», «al-Qur'on ush-sharif», «Kalomulloh», «al-Kitob», «al-Mushaf» kabi bir qancha nomlar bilan yuritiladi [3].

Qur'on 114 suraga bo'linadi. Suralar hajmi jihatidan tartib bilan joylashtirilgan, bundan Fotiha (alhamd) surasi mustasno bo'lib, Qur'on shu sura bilan boshlanadi. Har qaysi suraning o'z nomi bor. Bu nomlar yo suraning avvalgi so'zidan olingan yoki o'sha surada zikr etilgan biror narsaning nomi bilan atalgan. Qur'onning hamma surasi «Bismillohir rahmonir rahim» iborasi bilan boshlanadi, faqat to'qqizinchi – Tavba surasida bu ibora qo'yilmagan. Qur'on suralari hajman turlicha bo'lib, ular oyatlarga bo'lingan. Eng uzun sura – ikkinchi – Baqara surasi (286 oyat), eng qisqa sura esa – Kavsar va Asr suralari (3 oyat)dir. Qur'onning barcha oyatlari 6204 tadan 6236 tagacha hisoblanadi [4].

Qur'on 610-633 yillar mobaynida Muhammad (s.a.v.)ga Allohdan kelgan vahiy sifatida tushirilgan va u kishi tomonidan og'zaki ravishda bayon qilingan hamda hofizlar tomonidan yodlab olingan. Payg'ambar hijratlaridan oldin nozil bo'lgan suralar Makka suralari, hijratdan keyin nozil bo'lganlari Madina suralari, deb ataladi. Muhammad alayhissalom hayotlik vaqtlaridayoq ayrim suralar xatga ko'chirilgan, Payg'ambarimiz vafotlaridan keyin hofizlarning ayrimlari vafot etib ketishlari natijasida Qur'on matni asta-sekin xotiradan ko'tarilib, o'zgarishga yuz tutilishi xavfi tug'iladi va Abu Bakr Siddiq tashabbusi bilan 22 yoshlik Zayd ibn Sobit tomonidan Qur'on suralari to'planib, ayrim-ayrim sahifalarga ko'chirilgan. 651 yili hazrati Usmonning buyrug'i bilan o'sha paytda Madinada yashayotgan yana o'sha Zayd ibn Sobit tomonidan qat'iy tartibga solinib, yagona va qat'iy matn sifatida kufiy xatida kiyik terisidan ishlangan sahifalarga 4 nusxa (ba'zi manbalarda 6 nusxa) ko'chirilib ommalashtirildi. Bu nusxalar Qur'onning birinchi sahih matni hisoblanib, hozirgi kungacha hech o'zgarishsiz nusxalar olinib, keyinchalik nashr etib kelinmoqda [4].

Yurtimiz Qur'oni karimning eng qadimiy va noyob-nodir qo'lyozmalarini ko'z qorachig'iday asrab kelayotgani bilan ham shuhratli. Bularning eng noyobi va qadimiysi musulmonlar idorasi kutubxonasida saqlanayotgan Hazrati Usmon Mushafidir. Bundan tashqari, sakkizinchi asrda ko'chirilgan «Katta Langar» Qur'oni, hijriy 665 yili mashhur xattot Ismoil Muborak ko'chirgan Qur'oni karim (ma'nolarining forscha tarjimasi bilan), O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar xazinasida saqlanayotgan Abdullobek kotib tomonidan ko'chirilgan (yili noma'lum) Mushafi sharif qo'lyozmasi ham eng qimmatli yodgorliklardan sanaladi.

Shuningdek, Mahmud Zamaxshariy, Hoja Muhammad Porso, Abul Qosim Kushayriy va boshqalarning tafsirlari, Qur'oni karimning turli yillarda mashhur xattotlar tomonidan ko'chirilgan o'nlab nusxalari saqlanmoqda. Qur'onning o'zida va hadisi sharifda Qur'oni karimga bir qancha sifatlar bilan ta'rif berilgan. Alloh taolo aytadi: «Ushbu Kitob (Qur'on) shubhadan holi va taqvodorlarga hidoyatdir» (Baqara, 2); «U sizga Kitobni nozil qilgan Zotdir» (Oli Imron, 7); «Ey mo'minlar, Allohga, Payg'ambariga, unga nozil qilgan Kitobga... imon keltiringiz» (Niso, 156); «Axir ularga tilovat qilinayotgan Kitobni Biz sizga nozil qilganimiz ularga yetarli emasmi?» (Ankabut, 51); «Oyatlarini tafakkur qilishlari va aql egalari eslatma olishlari uchun Biz sizga nozil qilgan muborak Kitobdir» (Sod, 29) [2].

Zayd ibn Arkam roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Allohning kitobi osmondan yerga tortilgan bir arqondir», deganlar (Termiziy, Muslim rivoyati). Abu Umoma Boxiliydan rivoyat qilinadi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Qur'on o'qinglar, chunki u Qiyomat kuni o'qiganlarga shafatchi bo'ladi», deganlar (Muslim rivoyati) [2].

«Ulumul Qur'on» ulamolari Qur'oni karimga bunday ta'rif berishgan: «Qur'on Alloh taoloning Muhammad alayhissalomga vahiy orqali nozil qilgan, tavotur ila naql qilingan, ibodat-da o'qiladigan ojiz qoldiruvchi Kalomidir» [2].

Shayx Usmonxon Alimovning yozishicha, Qur'oni karim Alloh taolo tomonidan arabiy tilda, arab adabiy tilining namunasi, barcha arab qabilalari lahjalarining onasi hisoblangan eng fasohatli va chiroyli Quraysh lahjasida nozil qilingan. Buxoriy va

Muslimlarning rivoyat qilishicha, Qur'oni karim yetti harf (uslub)da sodir bo'lgan. Lekin musulmonlar o'rtasida ixtilof va tafrikalar bo'lmasligi uchun bitta Quraysh lahjasida qiroat qilishga buyurilgan. Payg'ambar alayhissalom davrlarida sahobiylerden (hammalari ansorlar) Ubay ibn Ka'b, Ali ibn Abu Tolib, Muoviya ibn Abu Sufyon, Zayd ibn Sobitlar Qur'onni to'la yozib olib, yodlashgan. Boshqa bir rivoyatda bu ro'yxatga Abu Dardo ham kiritilgan [2].

Payg'ambar alayhissalom vafotlaridan so'ng, milodiy 642 yili (hijratning 12-yili) Islom uchun bo'lgan janglarda ko'plab murattab qorilarning shahid bo'lishlari tufayli Qur'on oyatlarini to'plab, bir yerga jam qilish ehtiyoji tug'ilgan. Bu ish Abu Bakr Siddiq (roziyallohu anhu) xalifalikasi davrida yigirma uch yoshli vahiy kotibi Zayd ibn Sobit tomonidan amalga oshirilgan. Zayd ibn Sobit Qur'onni yod olgan kishilardan xurmo yaproqlari, terilar, yapaloq toshlar, kurak suyaklarga bitilgan yozuvlarni birma-bir yig'ib, Allohning kalomini bir joyga jam qilgan.

Qur'oni karim uch marta – Rasululloh alayhissalom zamonlarida, Abu Bakr Siddiq, va hazrati Usmon roziyallohu anhu davrlarida jam qilingan. Birinchi holatda oyatlar suralardagi o'z o'rniga qo'yib, tartibi bilan yozilgan, Payg'ambar alayhissalom yangi tushgan oyat qaysi suradan ekanini, qayerda turishi lozimligini kotiblarga ko'rsatib turganlar. Ikkinchi holatda oyat va suralar tartibga solinib, sahifalarda jam qilingan, bu «Suhuf» (sahifalar) deb nom olgan. Kishilar qo'lidagi Qur'on yozilgan parchalar Rasululloh huzurlarida yozilganiga ikki guvoh keltirilgandagina tekshirib qabul qilingan va bir necha yilda jamlangan. Uchinchisida esa vaqt o'tishi bilan Islom davlati chegaralari kengayib, ko'p xalqlar musulmonlikni qabul qilib, Qur'onni o'qishda turli kelishmovchiliklar chiqq boshlagan. Shunda (yuqorida aytilganidek) davlat rahbari Hazrati Usmon buyrug'i bilan Abu Bakr davridagi sahifalardan kiyik terisiga oltita nusxa ko'chirildi. Bu sahifalar yagona qiroat asosida Mushaf qilinib, kitob holida Makka, Shom, Kufa, Basra shaharlariga yuborildi, bir nusxa poytaxt Madinada qoldi, Imom (bosh) nusxani Hazrati Usmon o'zlariga oldilar. Ana shu tabarruk Mushafning bir nusxasi hozir Toshkentda saqlanmoqda. Yagona Qur'oni karim nusxasini tuzishda Hazrati Usmonning xizmatlari katta bo'lgan [2].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Қуръони Карим ва ўзбек тилидаги маънолар таржимаси. – Тошкент: Hilol nashr, 2018. – 632 б.
2. Шайх Усмонхон Темурхон Самарқандий. Тафсири Ирфон. 1-китоб. – Тошкент: Sharq, 2019. – 736 б.
3. <http://old.muslim.uz/index.php/english/rukn/quran/item/1256-ur-oni-karimga-oid-ba-zi-atamalar>
4. <http://old.muslim.uz/index.php/kutubxona/item/20717>

JISMONIY VA YURIDIK SHAXSLARNING HUQUQ VA MANFAATLARIGA DAXLDOR BO'LGAN HUJJATLAR BILAN ISHLASHNING KONSTITUTSIYAVIY KAFOLATLARI

Nabiyev Dilmurod To'rayevich
Buxoro davlat pedagogika instituti
Jismoniy va yuridik shaxslar murojaatlari bilan ishlash,
ichki nazorat va monitoring bo'limi boshlig'i

Annotatsiya: maqolada inson va fuqaroning huquqi va erkinligi haqida tushuncha berilib, ularning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi o'rni ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: fuqaro, erkinlik, shaxs, inson huquqlari, konstitutsiya.

Mamlakatimizda o'tgan yillar mobaynida inson huquqlarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirildi. Avvalo, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida xalq hokimiyatchiligi prinsipining muhim qoidalaridan biri sifatida inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanishi belgilab qo'yildi (13-modda).

Ushbu konstitutsiyaviy prinsip doirasida Asosiy Qonunimizning 7-9-boblarida inson va fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquq, erkinliklari hamda ularning kafolatlari belgilab berildi. Xususan, Qomusimizning 7-bobida insonning shaxsiy huquq va erkinliklari belgilangan bo'lib, ular tizimida fuqarolarning ularning huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish huquqi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 30-moddasi mazmunidan anglashiladigan ushbu huquq mazkur moddada O'zbekiston Respublikasining barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslari zimmasiga ushbu materiallar bilan tanishib chiqish imkoniyatini yaratib berish majburiyati tarzida yuklangan.

Mazkur konstitutsiyaviy norma o'z mohiyatiga ko'ra, fuqarolarning Konstitutsiyaning 29-moddasida mustahkamlangan har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqi hamda 32-moddada belgilangan jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish huquqi bilan uzviy bog'liqdir. Ya'ni, fuqarolar o'zlarining huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib

chiqish orqali boshqa konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish uchun sharoit yaratadilar.

Asosiy Qonunimiz 30-moddasida belgilangan jismoniy va yuridik shaxslarni ularning huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqishi uchun imkoniyat yaratib berish majburiyati axborot erkinligi kafolatlaridan biri bo'lib, ushbu konstitutsiyaviy norma O'zbekiston Respublikasining o'ndan ortiq qonun hujjatlarida yanada rivojlantirilgan, uni ta'minlashga qaratilgan qo'shimcha mexanizm va tartibotlar belgilab berilgan.

Xususan, "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonunning 8-moddasida davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari hamda mansabdor shaxslar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda har kimga o'zining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan axborot bilan tanishib chiqish imkoniyatini ta'minlab berish bilan bog'liq bir qator mexanizmlar belgilab berilgan. Unga ko'ra, Konstitutsiya bo'yicha tegishli majburiyat yuklangan yuqorida qayd etilgan sub'ektlar maqbul axborot resurslari yaratishlari, foydalanuvchilarni fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va majburiyatlariga, ularning xavfsizligiga doir hamda jamiyat manfaatlariga taalluqli boshqa masalalar yuzasidan axborot bilan ommaviy tarzda ta'minlashlari shart.

Shu singari normalar O'zbekiston Respublikasining boshqa bir qator amaldagi qonun hujjatlarida ham o'z aksini topgan. Xususan, "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonunning 14-moddasi to'g'ridan to'g'ri "O'zlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ichiga olgan axborot resurslaridan yuridik va jismoniy shaxslarning erkin foydalanishi"ga bag'ishlangan. Unga ko'ra, yuridik va jismoniy shaxslar o'zlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ichiga olgan axborot resurslaridan erkin foydalanish, mazkur ma'lumotlarning to'liqligi hamda to'g'riligini ta'minlash maqsadida ularga aniqliklar kiritish huquqiga ega. O'zlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ichiga olgan axborot resurslaridan yuridik va jismoniy shaxslarning erkin foydalanishi qonun bilan cheklanishi mumkin. Yuridik va jismoniy shaxslarga o'zlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ichiga olgan axborot resurslaridan erkin foydalanishni axborot resurslarining mulkdori yoki egasi rad etganligi ustidan sudga shikoyat qilinishi mumkin.

Bu borada 2017-yil 24-avgust kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining o'n birinchi yalpi majlisida ma'qullangan "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahririda ham Asosiy Qonunimizning 30-moddasidan kelib chiquvchi bir qator muhim qoidalar belgilangan. Xususan, unda davlat organi, tashkilot va ularning mansabdor shaxslari murojaatni ko'rib chiqish chog'ida murojaat qiluvchilarga ularning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga daxldor hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish imkoniyatini, agar ular davlat siri yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sir bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga olmasa, jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga, jamiyat va davlat manfaatlariga zarar yetkazmasa, ta'minlashi shartligi belgilangan.

Shu bilan bir qatorda qonun hujjatlarida sud ish yurituviga jalb qilingan shaxslarning axborot bilan tanishishga bo'lgan huquqlarining qo'shimcha mexanizmlari ham belgilangan. Xususan, "Sudlar to'g'risida"gi Qonunning 8-moddasida, FPK 9-moddasi; XPK 10-moddasi va JPK 20-moddasida sud ishlari olib borilayotgan tilni bilmaydigan sudda qatnashuvchi shaxslarning tarjimon orqali ish materiallari bilan to'la tanishish huquqi ta'minlanishi belgilangan.

Asosiy Qonunimizning 30-moddasida belgilangan normaning amalga oshirilishida "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" doirasida ishlab chiqilgan va 2014-yil 5-may sanasida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi Qonuni muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 30-moddasida belgilangan normalarni amalga oshirishda 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yilida amalga oshirishga oid Davlat dasturi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 8-fevralda qabul qilingan "Qonun hujjatlarini tarqatish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2761-sonli qarori muhim ahamiyat kasb etdi.

Shu bilan bir qatorda ta'kidlash lozimki, ushbu konstitutsiyaviy normani to'liq realizatsiya qilinishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 44-moddasida "Hujjatlar bilan tanishib chiqishni asossiz ravishda rad etish" uchun ma'muriy javobgarlik o'rnatilgan. Unga ko'ra, mansabdor shaxslar tomonidan fuqaroga uning huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish imkoniyatini berishni asossiz ravishda rad etishi tegishli tartibda ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni ushbu konstitutsiyaviy normani amalga oshirish bilan bog'liq bir qator muhim qoidalarni belgilab berdi. Xususan, unda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash, jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlariga oid axborotni taqdim qilishning zamonaviy shakllarini joriy etish ko'zda tutilgan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 30-moddasida belgilangan fuqarolarning o'zlarining huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqishga bo'lgan huquqlari mamlakatimizda axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash sohasidagi amalga oshirilayotgan izchil va uzluksiz islohotlar sharoitida yangicha mazmun bilan boyimoqda hamda ushbu konstitutsiyaviy huquqni ta'minlashning yangi usul va mexanizmlari joriy etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Islomov Z.M. Huquq tushunchasi, mohiyati, ijtimoiy vazifasi. –T.: TDYUI, 2014.
2. Mahmudov R. Huquq va madaniyat. – Toshkent, O'zbekiston, 2019.
3. Tadjibayeva O.A., Ramazonova N.K. Inson huquqlari. O'quv qo'llanma.- Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2018.

PQ-112-SON O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING QARORI O'RTA TA'LIM MAKTABLARDA BITIRUVCHILARI 1 TADAN CHOLG'U ASBOBINI O'RGANIB VA UNI IJROSINI QILISH.

Xoliqova Sevara Baxodirovna musiqa ta'lim 1 kurs magistranti

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada PQ-112-Son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga ko'ra o'rta ta'lim maktablarda bitiruvchilari 1 tadan cholg'u asbobini o'rganib va uni ijrosini qilish va uning faqat sozanda bo'lishning o'zi etarli bo'lmay, undan pedagogik fikrlash, o'quvchining ichki dunyosiga ko'ra bilish, uning individual xususiyatlarini hisobga olish kabi sifatlar keltirilgan.

KALIT SO'ZLAR:

Cholg'u torlari, pardalar joylashuvi, o'quvchilar nigohlari, dam nota, tekst, grafik, musiqa darsliklari, notalar to'plamlari.

KIRISH

Aholi, ayniqsa, olis hududlarda istiqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida teatr, sirk va boshqa turdagi ommaviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo'lga qo'yish, madaniyat va san'at sohasida iste'dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo'llab-quvvatlash, ta'lim muassasalarini milliy cholg'ular, musiqa darsliklari, notalar to'plamlari va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlashning yaxlit tizimini yaratish maqsadida, shuningdek, 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq: musiqa san'ati bo'yicha professional ta'lim hamda oliy ta'lim to'g'risidagi hujjatga ega bo'lgan, kamida 3 ta milliy musiqa cholg'ularida mahorat bilan kuy ijro eta oladigan mutaxassislarni asosiy ish joyidan bo'sh vaqtida u erdagi mehnatga

haq to'lash shartlarini saqlab qolgan holda o'rindoshlik asosida umumiy o'rta ta'lim muassasalari musiqa fani o'qituvchisi va musiqa yo'nalishidagi to'garak rahbari lavozimiga to'liq stavkada ishga qabul qilishga ruxsat beriladi;

Insonlar individual xususiyatlari bilan bir-biridan farq qilishi ma'lum. Mutlaqo bir xil xususiyatli odamlar bo'lmaganidek, har bir o'quvchining xususiyatlari ham o'ziga xos va takrorlanmasdir. Ta'lim - tarbiyaning talablari esa barcha o'quvchilar uchun yagona bo'lib qolaveradi. Samarali natijaga erishish uchun o'quvchilarga nisbatan pedagogik vositalarni qanday qo'llash kerak? Ta'lim ishida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, shu xususiyatlar asosida ishni tashkil etish yuqoridagi savolga ma'lum darajada javob bo'lishi mumkin. Ta'lim jarayonida o'quvchilarga individual yondashish muammosi ijodiy xarakterga ega. Bu jarayonning har bir bosqichiga oldindan aniq ko'rsatma berib bo'lmaydi. Pedagogikada tarbiyalanuvchilarga individual yondashish masalasi ta'lim -tarbiya ishining barcha bo'g'inlarini o'z ichiga oladi. Individual yondashishning mohiyati o'quvchi oldiga qo'yilgan umumiy tarbiya vazifasining har bir o'quvchiga, uning barcha xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik ta'sir ko'rsatish orqali amalga oshirilishidir. Amalda xulqi, xarakteri, salohiyati turlicha bo'lgan o'quvchilarni uchratish mumkin. Bazi o'quvchilarning qobiliyatlari yoshlik chog'laridanoq sezilsa, boshqalarida qobiliyatni aniqlash ancha vaqt talab etadi. Ayrim o'quvchilar sho'x, o'yinqaroq bo'lib, ko'p narsaga qiziqsalar, boshqalari vazmin, bosiq bo'ladilar. O'quvchilarning xarakter va xulqlari qanday bo'lishidan qat'iy nazar ularga o'qituvchining e'tibori talab etiladi. O'quvchilarga individual yondashish birinchi navbatda ularda ijobiy sifatlarni mustahkamlash va salbiylarini yo'qotishga qaratiladi. O'quvchilarning salbiy sifatlarini o'qituvchi vaqtida sezib, bartaraf etish choralarini ko'rishi, kelajakda o'quvchini qayta tarbiyalashdek qiyin ishning oldini oladi.

Tarbiyada individual yondashish samaradorligini oshirishda o'quvchi xarakteridagi ijobiy sifatlarga tayanish foydali, degan fikr avvaldan ma'lum. Masalan, cholg'uni o'rganayotgan o'quvchida biror usul boshqalariga nisbatan yaxshi rivojlangan deylik,

Repertuar tanlashda o'qituvchi o'quvchining xuddi shu sifatlarini hisobga olishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Demak biz cholg'u torlarini va uni ijrosini o'rganamiz. Cholg'u torlari va pardalar joylashuvini yaxshi o'zlashtirib olmagan o'quvchilarning nigohlari dam nota tekstiga, dam cholg'u grafika ko'chib turadi. O'quvchi notaga qarab, uning balandligini belgilab olgandan so'ng, nigohini cholg'u grafikasidagi pardalarga ko'chirishga majbur, chunki pardalarni yaxshi o'zlashtirib olmaganligi sababli grifga qaramasdan barmoqlarni pardaga aniq qo'ya olmaydi. Navbatdagi notani aniqlashda o'quvchi yana nigohini nota tekstiga ko'chiradi. Bunday vaziyatda ko'p o'quvchilar tekstning qaysi joyiga kelganliklarini yo'qotib qo'yadilar. Kerakli joyni topish uchun esa bir oz vaqt talab etiladi. Mana shu kamchiliklar natijasida o'quvchining ijrosida noto'g'ri to'xtashlar sodir bo'ladi. Bu esa asarning uzluksiz ijrosiga putur etkazadi. Shu sababli ijrochi nigohining bir manbadan ko'chishi qanchalik kam bo'lsa, shunchalik ijro uchun foydali bo'ladi. Demak, cholg'u ijrochiligi ta'limida o'quvchi - sozandaning cholg'u grafaga qaramasdan kerakli pardani topa bilishni boshqa ko'nikmalar qatori muntazam ravishda o'rganib borishi notaga qarab bemalol ijro eta olish qobiliyatini rivojlantirishida muhim ahamiyat kasb etadi. Notaga qarab ijro etishni amalga oshirayotgan paytda o'quvchidan nota yozuvidagi barcha belgilariga qat'iy rioya qilishni birdaniga talab qilib bo'lmaydi. O'qituvchi bu jarayonda o'quvchi birinchi navbatda e'tibor berishi kerak bo'lgan narsalarni olindan tushuntirib, belgilab berishi katta ahamiyat kasb etadi. Bizningcha, o'quvchi asarlardagi yaxlit musiqiy fikrning boshlanishi va tugallanishiga birinchi navbatda e'tibor berishi kerak. Ya'ni asarda bayon etilgan tugal fikrning uzilib qolishi yoki tushunarsiz ijro etilishiga yo'l qo'yimaslik kerak. Notaga qarab ijro etishni asarda bayon etilayotgan musiqiy fikrlar asosida tashkil qilish yaxshi natija beradi.

Ijro paytida o'ng va chap qo'l harakatining mutanosibligiga erishish ijro sifati uchun katta ahamiyatga egadir. Cholg'uda ijroni o'zlashtirishning dastlabki bosqichida o'ng va chap qo'llar holati ularning asosiy harakatlarini alohida o'rganish va o'rgatish maqsadga muvofiq bo'lsa, keyinchalik ikkala qo'l harakatining bir-biriga mutanosabligi asosida ish

olib boriladi. Ya'ni o'rtacha qiyinchilikdagi musiqa asarini ijro etish paytida ikkala qo'l harakatiga sozanda bir xil e'tibor berishi kerak. Agar bu paytda sozanda e'tiborni bir qo'lga qaratib, ikkinchisini nazoratdan chiqarib qo'ysa albatta, ijro kamchilikdan xoli bo'lmaydi. Bunday paytda uchraydigan kamchiliklardan biri o'quvchi chap qo'l barmoq almashinuvining o'ng qo'l tovush hosil qilish harakati bilan mutanosibligini buzishidir. Masalan, birinchi tovush ijro etilgandan so'ng, ikkinchi tovush o'ng qo'l yordamida chalinadi-yu, lekin chap qo'lning barmog'I kerakli paytda ko'rsatilgan pardani bosishga ulgurmaydi. Natijada, tovush umumiy eshitilmaydi yoki bo'g'iq jarangsiz bo'ladi. Goxida esa buning aksi ham bo'lishi mumkin. Yana bir kamchilik, tordan-torga o'tib ijro etishda qo'llar xarakatining nomutanosibligidir. Bunda chap qo'lning barmoqlari bir tordan boshqa torga o'tish vaqtida ulgursa, o'ng qo'l harakatni vaqtida bajara olmaydi. Osoyishta, rez bilan uzilmasdan ijro etishni talab qiladigan kuylarda chap qo'l barmoqlari almashgan paytda rez usulini bajarayotgan o'ng qo'lning harakati, odatda, uzilib qoladi, ohangning uzluksizligi buziladi.

Va nixoyat, chap qo'lning barmoqlari har bir yangi tovush ijrosi paytida bosish harakatini qaytadan ta'kidlab amalga oshiradi. Bunday harakat ham kuyning uzilishiga olib keladi. Yuqorida ko'rsatilgan kamchiliklarning barchasi o'quvchining e'tiborsizligidan yoki ijro vazifasini to'g'ri tushunib etmasligidan dalolatdir. O'qituvchi uning sababini aniqlab, o'quvchiga tushuntiradi so'ngra uni yo'qotish choralarini belgilaydi.

Musiqa ijrochiligidan ta'lim berish o'qituvchidan turli bilim, ko'nikma va qobiliyat talab etadigan ishdir. O'qituvchi uchun faqat sozanda bo'lishning o'zi etarli bo'lmay, undan pedagogik fikrlash, o'quvchining ichki dunyosiga ko'ra bilish, uning individual xususiyatlarini hisobga olish kabi sifatlarga ega bo'lish ham talab etiladi. Cholg'u ijrochiligidan ta'lim beradigan o'qituvchi umumiy pedagogika va psixologiya sohalaridan ham xabardor bo'lishi kerak. O'quvchi o'z o'qituvchisini xaqqoniy va talabchan, kundalik hayot muommolarini to'g'ri hal qilishga o'rgatuvchi shaxs sifatida tasavvur etadi. O'quvchilar o'qituvchidagi har bir noaniq harakatlarni o'z vaqtida ilg'ab oladilar. Shu bilan birga ayrim o'quvchilar paydo bo'lgan muammoni asosan bir taraflama, voqeaning

emotsional tarafiga asoslangan holda hal etmoqchi bo'ladi. O'z o'quvchisining tabiatini yaxshi o'rganib, tushungan o'qituvchi bunday paytda talabaga muayyan holatdan to'g'ri xulosa chiqarib olishda yordam berishi kerak. O'qituvchi o'z fikrini doimo haqiqiy fikrga asoslangan holda ishontirish yo'li bilan tushuntirishi lozim. O'zaro ishonch va yaxshi munosabatning paydo bo'lishida o'qituvchining xulqi, muomala madaniyati katta ahamiyatga ega. O'quvchilar o'zlari yoqtirgan o'qituvchilarga taqlid qilishlari yaxshi ma'lum. Agar o'qituvchining so'zi bilan amaldagi ishlari orasida to'la mutanosiblik, bo'lsa, o'quvchilarning shu o'qituvchiga bo'lgan hurmati yanada ortadi. O'qituvchiga nisbatan oddiy va samimiy munosabatda bo'lish o'qituvchilarning asosiy vazifasidir. Qo'pol muomalada bo'lgan o'qituvchilar oldida o'quvchilar kamgap bo'lib, haqiqiy munosabatlarni berkitishga xarakat qiladilar. Ba'zi o'qituvchilar o'z o'quvchilarining boshqa o'qituvchilar sinfidagi ishlar bilan tanishishlariga qarshilik ko'rsatadilar. O'quvchida namoyon bo'layotgan ijodiy intilishga hech qachon qarshilik ko'rsatish kerak emas. Undagi kelajakka bo'lgan umid va ishonchni qo'llab-quvvatlash yaxshi natija beradi. O'zidan avvalgi o'qituvchilarning ishini tanqid ostiga olish o'quvchiga salbiy ta'sir ko'rsatib o'qituvchiga bo'lgan ishonchga putur etkazishi mumkin. Pedagogik qobiliyat – insonning boshqa sifatlari kabi amaliy ish faoliyatida rivojlanib boradi. Pedagogik qobiliyat bilimlarni o'quvchilarga aniq, ravon, tushunarli va qiziqarli qilib etkazish, o'quvchining psixologiyasini tushunish, bajariladigan ishda o'xshashliklarga yo'l qo'ymaslik, o'z faoliyatini tanqid va tahlil qila olish kabilarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, o'qituvchi ba'zi tashkiliy ishlarni ham amalga oshirishi kerak bo'ladi: ishni rejalashtirish, konkret sharoit va o'quvchining imkoniyatlarini hisobga olgan holda sinf va uy mashg'ulotlarini tashkil etish va boshqalar. O'qituvchi xarakteridagi individual hususiyatlar tarbiya ishida katta ahamiyatga ega. O'qituvchilardan irodali bo'lish, maqsadga to'g'ri intilish, talabchanlik bilan har bir ishni o'z vaqtida oxiriga etkaza olish, qiyinchiliklarni engishda mardlik ko'rsata olish kabilarni talab etiladi. O'quvchi tufayli bilimlar poydevori o'rnatiladi, inson dunyoqarashi va xarakteri shakillanadi. Sifatlari erkin fikrlash, mexnatga muxabbat, odamiylik, ijodiy sifatlarni bevosita o'qituvchining ta'sirida tarbiyalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. H.Nurmatov – Qashqar rubobi T. 2003.
2. O‘zbekiston Respublikasi madaniyati ishlari vazirligi – Rubob navolari T. 1993.
3. R.Qosimov – An’anaviy rubob ijrochiligi O‘zbekiston 2000.
4. Sh.Raximov – Dutor .T. 2005.
5. B.Raximjonov – Dutorchilar ansambli T. 2002 y.
6. R.Hamroqulov – Rubob taronalari to‘plami. Samarqand.– 2003
7. Boltaboeva U., Sh U., Rahmonova N. CREATIVE PERSON-THE ROLE OF LIVE WORD IN EDUCATING AN ACTOR //European Journal of Arts. – 2019. – №.3.
8. Boltaboyeva U., Rakhmonova N., Usmonov S. Characteristics of speech Art: problems and solutions //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 4. – C. 559-567

МАКТАБЛАРДА ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ФАНИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Мингбоева Соҳиба

*Сирдарё вилояти гулистон тумани 1- ИДУМ нинг она тили ва адабиёт фани
ўқитувчиси*

Аннотация: Мақолада мактабларда она тили ва адабиёт фанини ривожлантириш масалалари таҳлил этилган. Шунингдек, мактабларда она тили ва адабиёт фанини ривожлантириш бўйича хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: таълим, умумий, ўрта, мактаб, ўқувчи, фан, кўникма, ривожлантириш, билим, усул.

Ўзбекистон умумий ўрта таълим мактабларида ўқув фанларини чуқурлаштирилган тарзда ўқитиш ва бунда миллий педагогик тажрибалар ҳамда жаҳон мамлакатлари халқларининг таълим тажрибаларидан уйғун фойдаланиш жараёни кечмоқда. Чунки Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Янги Ўзбекистон тараққиёти даврида илм-фан ва таълим-тарбия соҳаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида ана шу вазифалар қаторида ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини амалий жиҳатдан кучайтириш масалалари ҳам қўйилган. Шу жиҳатдан ўқувчиларда она тилига бўлагн муҳаббатни уйғотиш билан уларда халқнинг руҳини, минталитетини ва кадриятларини шакллантиришга, уларда мазкур кадриятларни асраб-авайлаб кўникмасини ривожлантиришга эришиш мумкин. Дунёдаги барча малакатлар ўз она тилиси воситасида ёш авлодни миллат ва халқига садоқатли қилиб тарбиялаш концептига амал қилиб келмоқда.

Шу жиҳатдан умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларида она тилига муҳаббат руҳини уйғотиш билан уларнинг миллий кўникмаларини ривожлантириш мумкин ҳамда мазкур тоифа шахсларнинг она тили бўйича компетенцияларини кутилган даражада шакллантириш имкониятига эга бўлинади.

1. Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Она тили- миллат тафаккурининг намоён бўлишидир” мазмунидаги фикри бу борадаги методологик асослардан бири бўлиб хизмат қилади. Эътибор берилса, ўқувчиларда ўқувчиларда она тилига муҳаббат кўникмасини уйғотиш билан қуйидагиларга эришиш мумкин:

- ўқувчиларнинг онги, ахлоқи ва дунёқарашини миллий руҳда шакллантириш;
- ўқувчиларда халқ руҳи, минталитети ва қадриятларини тушуниш ҳамда ўзлаштириш имкониятларига эга бўлиш;
- ўқувчиларни бугунги кун талаблари асосида баркамол вояга етказиш.

Шу сабабли умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг “Она тили” ўқув фани бўйича кўникмасини ривожлантиришнинг бирламчи манбаси бу миллий тилга муҳаббатдир.

2. Сўз бойлигини ривожлантириш. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари “Она тили” ўқув фани якунида энг кўп сўз бойлигига эга бўлиши лозим. Она тили бўйича сўз бойлигига эга бўлиш ўқувчиларда миллий характери шакллантиради, ўзга тилларни ўзлаштиришда таянч вазифасини ўтайди. Шу сабабли ўқувчиларнинг сўз бойлигини талаб даражасида ривожлантириш барча замонларнинг бирламчи вазифаси бўлиб келмоқда. Педагог ва филолог олимларнинг яқдил ҳулосага келишича, дунёдаги сўз бойлигига эга тиллардан бири ўзбек тилидир. Айни пайтда, ўзбек тилидаги синонимга эга кўп сўзларни ўзга тилларга таржима қилиш қийин. Мисол учун, ҳаё, ибo, шарм, уят каби сўзларнинг Европа халқлари тилларида муқобир варианты йўқ.

Она тили бўйича сўз бойлигига эгалик ўқувчиларнинг миллий тафаккурини, миллий характерини ва миллий қиёфасини шакллантиради. Аслида она тили бўйича сўз бойлигига эга бўлиш аجدодларимиздан қолган ўзига хос қадриятдир. Мисол учун, Алишер Навоий ўз асарларида бир-бирини такрорламайдиган 56 мингдан ортиқ сўз ишлатгани маълум ёки рус мутафаккири Александр Сергеевич Пушкин ўз асарларида бир-бирини такрорламайдиган 40 мингдан ортиқ сўз ишлатганини олимлар

томонидан аниқланганлиги ҳайрат уйғотади. Демак, она тили бўйича сўз бойлигига эга бўлиш ҳар бир шахс учун бирмас-туганмас манбаи хазинадир.

Диққат қилинса, умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг она тили бўйича сўз бойлигини ривожлантириш билан қуйидагиларга эришиш мумкин:

- ўқувчиларда миллий тафаккур, миллий характер ва миллий қиёфани ривожлантириш;
- ўқувчиларнинг сўз бойлигини ривожлантириш билан уларда юксак онг, етук маънавият ва ўзига хос миллий ахлоқни шакллантиришга эришиш;
- ўқувчиларни она тили бўйича сўз бойлиги воситасида ўзга тилларни ўрганишга тайёрлаш.

Буларнинг барчаси умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларнинг сўз бойлиги устида ишлаш ишларини замонавий даражада йўлга қўйишни тақозо этади.

3. Ёзма нутқни ривожлантириш. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг ёзма нутқини талаб даражасида ривожлантириш бугунги куннинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

Чунки ёзма нутқ – бу шахснинг мустақил фикри, орзу-умидлари ва мақсад-муддаоларини ифодаловчи ҳодисадир. Айни пайтда, ўқувчилар ўз она тилисида оғзаки ўзига хос тарзда нутқ сўзлаш кўникмасини кутилган даражада эгаллаётган бўлса-да, уларнинг ёзма нутқи масаласида мураккабликларга дуч келаётганликлари сир эмас. Бундай мураккабликлар сўз бойлигининг етишмаслиги, сўзларнинг ёзилиши бўйича кўникманинг пастлиги, ўз фикрини равон ва тушунарли ифодамай олмаслиги кабиларда кўринади. Бошланғич синфларда иншо ва баён ёзиш орқали ўқувчиларнинг ёзма нутқ кўникмаси шакллантирилиши маълум.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Янги Ўзбекистон тараққиёти даврида илм-фан ва таълим-тарбия соҳаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. // www.ziyonet.uz
2. Алишер Навоий. Ҳамса. –Тошкент, 1989.
3. Константин Ушинский. Танланган педагогик асарлар. – Тошкент, 1959.
4. Жабборова О.М., Умарова З.А., Бобоходжаева Л.Г. Бошланғич таълим педагогикаси, инновация ва интеграцияси. Дарслик. –Тошкент, 2021.

EMBRIONAL RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ULARNING DAVRLARI

Aliyeva Durdonaxon Shukurullo qizi

Mirzo Ulug`bek nomidagi O`zbekiston Milliy universiteti biologiya fakulteti biologiya yo`nalishi talabasi

Annotatsiya - Ushbu maqola orqali yuksak mavjudot ya`ni odamning embrional bosqichlari va rivojlanish jarayonida qisqacha to`htalib o`tamiz bu tirik organizimning dastlabki bosqichlari va atavizm hodisalarida ro`y beradigan jarayonlar orqali barcha tirik organizimlarning kelib chiqishini anglash mumkin.

Annotation - through this article, we will briefly dwell on the embryonic stages and development process of a high being, that is, a person, the first stages of this living organism and the processes that occur in the events of atavism, it is possible to understand the origin of all living organisms.

Аннотация - посредством данной статьи мы кратко остановимся на зародышевых стадиях и процессе развития высшего существа, то есть человека, первых стадиях этого живого организма и процессах, происходящих в явлениях атавизма, можно понять происхождение всех живых организмов.

Kalit so`zlar- ontogenez, filogenezi, yadro parda, xromosomalar, vorsinkalar, gemofiliya, menstruatsiya, ejakulyatsiya.

Tirik mavjudotlarning o`zlariga o`xshash nasllarni bunyod etish xususiyati irsiyat deyiladi. Avlodlardagi organizimning asosiy xossalari va xususiyatlari (tashqi belgilar, xarakterlar, ya`ni oliy nerv faoliyatlari) nasldan naslga o`tadi. Ammo tashqi muhit o'zgarishi bilan bu ko'rsatkichlar ham o'zgarib, nasi o`zining qator xususiyatlarini o`zgartirishi mumkin.

Irsiyat organizimning filogenezi (tarixiy rivojlanishi)da tashqi va ichki muhit ta'siriga qarab shakllanadi va belgi, xususiyatlarni nasllarga o`tkazadi. Irsiy belgilarning nasldan naslga o`tish qonun-qoidalarini xromosoma nazariyasi orqali tushuntirish mumkin. Jumladan, hujayralarning bo`linishida yadrosining bo`linishi muhim ahamiyatga egadir. Yadro parda, bo'yalmaydigan (axromatik) ip va bo'lakchalar ko'rinishida to`r orasida joylashgan bo'yaluvchi qism (xromatin), yadro shirasi (asosiy massa) va yadrochalardan iborat. Hujayralar mitotik bo'linganda yadro xromatini mitoz to'riga to'planadi. Xromatinli to'r asta-sekin qalinlashib ayrim

bo'lakchalar (xromosomalar)ga bo`linadi. Yadrocha yo`qolib, o`mida ikkita tuzilma (sentrion) paydo bo'ladi. Bular yadroning ikki tomoniga (qutbga) ajraladi. Bu vaqtda yadro pardasi erib, axromatik modda hujayra protoplazmasi bilan qo`shilib, qattiqlashadi-da, iplar ko'rinishidagi sentriollar o'rtasida joylashadi. Ayni vaqtda har bir xromosoma ikkiga bo'inib, juft-juft bo`lib joylashadi. Keyinchalik xromosomalariga birikkan axromatinli iplar

qisqarib, bir-biridan ajralgan xromosomalarning yarim bo'lakchalarini qutblar tomon tortadi. Qutblarda xromosomalar qisqarib, ip koptogini hosil qilib, shakllanayotgan yangi yadro xromatiniga aylanadi. Ota-onalardan birida nasldan naslga o'tadigan patologik alomatlar (qo'l yoki oyoq barmoqlarining bir-biriga yopishishi, barmoqlarning kalta

bo'lishi, eshituv nervining tug'ma atrofiyasi va b.q.) bo'lsa, unga dominant tip deyiladi. Ana shunday genni tashuvchi ota yoki ona nikohlanganda avlodda yuqorida keltirilgan nuqsonlar paydo bo'lishi mumkin. Shuning uchun yaqin qarindoshlardan qiz olib, qiz bermagan ma'qul. tug'ilishi ehtimoli bor. Ba'zan (faqat erkaklarda) qonning yetarlicha ivimasligi (gemofiliya) kuzatiladi. Bunday kasallikka x-xromosoma geni sabab bo'ladi. U nasldan-naslga faqat ayollar orqali o'tadi. Gemofiliya geni bo'lgan x-xromosomani tashuvchi ayoldan tug'ilgan o'g'il bolalarning qariyb 50% ida qon ivimaslik kasalligi kuzatiladi. Bunday kasallik qizlarda uchramaydi. Gemofiliyalik erkak bilan geni bo'lgan ayol (qarindoshlar) o'rtasidagi nikohdan tug'iladigan bolalar yashashga layoqatsiz bo'ladi. Ba'zan qizil va yashil ranglarni farq qila olmaydigan (daltonizm) bola tug'iladi. Bu nuqson nasldan-naslga o'tishi mumkin. Bulardan tashqari, tug'ma kar-soqov va ruhiy kasal bolalar ham tug'iladi. Xromosoma kasalliklari xromosomalar sonining o'zgarishi natijasida paydo

bo'ladi. Gametalar yetilayotganda xromosomalardan bir jufti ajralib, urug' hujayrasiga qo'shilishi yoki aksincha, xromosomalar yetishmasligi

natijasida rivojlanuvchi organizmning barcha hujayralari buzilgan xromosomalar to'plamini tutadi. X-xromosomaning zigotada bo'lmasligi (O) homilani halokatga uchratadi. XXU, XO

va XXX hollarda organizm rivojlanishida turlicha o'zgarishlar bo'ladi. Xromosomalar kompleksining buzilishi jinsiy xromosomalgagina emas, balki ularning har bir juftiga ham bog'liq. Ona qornida murtakning rivojlanishi. Bu davrda murtak hujayralari hisobidan murtak pardasi hosil bo'ladi. Murtak parda sirtida qon tomirlari bilan ta'minlangan vorsinkalar paydo bo'ladi (rasm). Vorsinkalar orqali murtak ona organizmidan kislorod va oziq moddalar olib turadi. Tez orada vorsinka pardasi ichida yana bitta yupqa parda hosil qiladi. Bu parda o'sib pufakka aylanadi. Murtak ana shu pufak ichidagi suyuqlikda suzib yuradi. Pufak murtakni shikastlanishdan himoya qiladi. Yo'ldoshning hosil bo'lishi. Murtakning rivojlanishi davrida qon tomiriga ega bo'lgan vorsinkalar murtak pardasining faqat bachadon devoriga qaragan tomonida saqlanib qoladi. Ana shu vorsinkalar o'sib, bachadonning qon tomirlarga boy bo'lgan shilimshiq pardasiga chuqurroq botib kiradi. Yo'ldosh murtak parda vorsinkalari va bachadon devori shilliq pardasining birga yopishib o'sishidan hosil bo'ladi. Yo'ldoshning hosil bo'lishi bilan ona qornida rivojlanishning homila davri boshlanadi (rasm). Yo'ldoshdagi kapillarlar orqali ona organizmi bilan homila o'rtasida gaz va oziq moddalar almashinib turadi. Homilaning rivojlanishi. Homila bachadonda tez rivojlanib, bir oylikda uning boshi tanasining uchdan bir qismini tashkil etadi; ko'zlari shakllana boshlaydi. Bir oylik homilaning barmoqlari bo'ladi. 2 oylik homila 3 cm ga yetadi, uning ko'rinishi odamga o'xshaydi. 3 oylik homilaning deyarli barcha organlari rivojlangan bo'ladi.

4—5 oylik homilaning yuragi ura boshlaydi. Bu davrdan boshlab homilaning o'sishi tezlashadi. Homilaning og'irligi 5 oylik davrida 500 g, tug'ilishidan oldin 3 3,5 kg ga yetadi. Bolaning tug'ilishi. Tug'ish gipofiz bezi ishlab chiqaradigan gormon bilan bog'liq Gormon ta'sirida bachadon devori kuchli qisqarib, to'lg'oq boshlanadi.

Muskullar qisqarishi tufayli homila bachadondan jinsiy qin tomonga suriladi.

Tug'ilgan chaqaloqning yig'isi uning o'pka

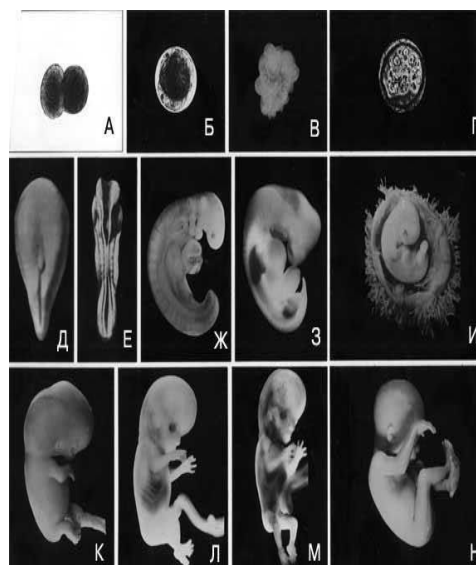
bilan nafas ola boshlaganligini bildiradi.

Doya - akusher chaqaloqning kindigini kesib, yoidoshdan ajratadi va kesilgan kindik uchini

bog'lab qo'yadi. Homiladorlik - bo'lg'usi farzandning bachadonda rivojlanish davri

bo'lib, 270-280 kun davom etadi. Menstruatsiya siklining to'xtashi, uyqu bosishi,

ko'ngil ay nab turishi, sut bezlarining yiriklashuvi homiladorlikning asosiy belgilari hisoblanadi. Homilador ayol shifokor nazorati ostida boladi,

Ejakulyatsiya natijasida tuxumga kimyoviy ta'sir ko'rsatadigan 300 millionga yaqin sperma hosil bo'ladi. Ayol kanaliga kirgandan so'ng, erkaklar jinsiy hujayralari qondagi kimyoviy modifikatsiyaga uchraydi va plazma membranasidagi lipidlar va glikoproteinlar konstitutsiyasini o'zgartiradi.

Har bir tirik organizm nasl qoldirish xususiyatiga ega bu 2 xil yo'l bilan amalga oshadi jinsiy va jinssiz yo'llar bilan amalga oshadi insonlar esa jinsiy yo'l bilan ko'payadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gilbert S.F. (2000) Rivojlanish biologiyasi. 6-nashr. Sanderlend (MA): Sinauer Associates.
2. Qiyosiy embriologiya. Mavjud: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK9974> Gilbert, S. F. (2005).
3. Rivojlanish biologiyasi. Panamerican Medical Ed. Gomes de Ferraris, M. E. & Campos Muñoz, A. (2009).
4. Og'iz gistologiyasi, embriologiyasi va to'qima muhandisligi. Panamerican Medical Ed.
5. Gratacós, E. (2007). Xomilalik tibbiyot. Panamerican Medical Ed.
6. Rohen, J. W., va Lutjen-Drecoll, E. (2007). Funktsional embriologiya: rivojlanish biologiyasining istiqboli.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O'QITISH METODIKASIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Xorazm viloyati Yangiariq tumanidagi
18-sonli maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Yusupova Ozoda Otaboyevna

Xorazm viloyati Yangiariq tumanidagi
18-sonli maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Davletova Gulnora Quranboyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi va ta'lim texnologiyalari, fanlar bilan bog'liqligi, o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Pedagogika, psixologiya, boshlang'ich matematika, fikriy hujum, insonparvarlashtirish, metodika.*

Matematika o'qitish metodikasi eng avvalo kichik yoshdagi o'quvchilarni umumiy tizimda o'qitish va tarbiyalash vazifasini qo'yadi.

Umumiy metodika boshlang'ich sinf matematikasining mazmunini va tizimlilikini aks ettiradi, har bir bo'limni o'qitishning o'ziga xos xususiy metodlarini o'rgatadi.

Xususiy metodika matematika o'qitishning asoslangan metodlarini va o'qitish formalarini, shuningdek o'quv faoliyatini tashkil qilish yo'llarini ko'rsatadi. Ma'lumki o'qitish tarbiyalash bilan o'zaro mustahkam bog'liqdir. Ushbu metodika o'qitishni tarbiyalash bilan qo'shib olib borish yo'llarini o'rgatadi.

Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasi bir necha fanlar bilan chambarchas bog'liqdir.

O'qitish asosi bo'lgan matematika bilan;

Pedagogika;

Psixologiya;

Boshqa o'qitish metodikalari bilan (ona tili, mehnat ...). Boshlang'ich matematika o'qitish kursi o'quv predmetiga aylangan. Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasining o'qitish vazifalari:

- ta'lim-tarbiyaviy va amaliy vazifalarni amalga oshirishi,
- nazariy bilimlar tizimini o'rganish jarayonini yoritib berishi kerak;
- o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish yo'llarini o'rgatishi kerak;
- ta'limni insonparvarlashtirish;
- matematika o'qitish jarayonida insonni mehnatni sevishtga, o'zining qadr- qimmatini, bir-biriga hurmati kabi fazilatlarini tarbiyalashni ko'rsatib beradi;
- o'qitish metodikasi I–IV sinflar matematikasining davomi bo'lgan V–VI sinf matematikasi mazmuni bilan bog'lab o'qitishni ko'rsatadi.

Boshlang'ich matematika kursining vazifasi maktab oldiga qo'yilgan "o'quvchilarga fan asoslaridan puxta bilim berishda yangi texnologiyadan foydalanish, ularga hozirgi zamon ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarni berish, turmushga, kasb-hunarga yo'naltirish, kasblarni ongli tanlashga o'rgatish" kabi vazifalarni hal qilishda yordam berishdan iborat.

Shunday qilib, boshqa har qanday o'quv predmeti kabi matematika boshlang'ich kursi matematika o'qitishning maqsadi quyidagi uch omil bilan belgilanadi:

- Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi.
- Matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi.
- Matematika o'qitishning amaliy maqsadi.
- Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:
- o'quvchilarga ma'lum bir dastur asosida matematik bilimlar berish.

Bu bilimlar matematika fani to'g'risida o'quvchilarga yetarli darajada ma'lumot berishi, ularni matematika fanining yuqori bo'limlarini o'rganishga tayyorlashi kerak.

Bundan tashqari, dastur asosida o'quvchilar o'qish jarayonida olgan bilimlarning ishonchli ekanligini tekshira bilishga o'rganishlari, nazorat qilishning asosiy metodlarini egallashlari lozim.

Matematikani o'rganish o'quvchilarning o'z ona tillarida nutq madaniyatini to'g'rishakllantirish, o'z fikrini aniq, ravshan va lo'nda qilib bayon eta bilish malakalarini o'zlashtirishlariga yordam berishi kerak.

d) o'quvchilarni matematik qonuniyatlar asosida real haqiqatlarni bilishga o'rgatish.

Bunday bilimlar berish orqali esa o'quvchilarning fazoviy tasavvur qilish xususiyatlari shakllanadi hamda mantiqiy tafakkur qilishlari yanada rivojlanadi.

Boshlang'ich matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

o'quvchilarda matematikani o'rganishga bo'lgan qiziqishlarni tarbiyalash.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining vazifasi o'quvchilarda mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish bilan birga ularda matematikaning qonuniyatlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iboratdir.

d) o'quvchilarda matematik tafakkurni va matematik madaniyatni shakllantirish.

Matematika darslarida o'rganiladigan ibora, amal belgilari, tushuncha va ular orasidagi qonuniyatlar o'quvchilarni atroflicha fikrlashga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning amaliy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

o'quvchilar matematika darsida olgan bilimlarini kundalik hayotda uchraydigan elementar masalalarni yechishga tatbiq qila olishga o'rgatish, o'quvchilarda arifmetik amallar bajarish malakalarini shakllantirish va ularni mustahkamlash uchun maxsus tuzilgan amaliy masalalarni hal qilishga o'rgatish,

matematika o'qitishda texnik vosita va ko'rgazmali qurollardan foydalanish malakalarini shakllantirish. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarning jadvallar va hisoblash vositalaridan foydalana olish malakalarini tarkib toptirishga qaratilgan.

d) o'quvchilarni mustaqil ravishda matematik bilimlarni egallashga o'rgatish.

O'quvchilar imkoni boricha mustaqil ravishda qonuniyat munosabatlarini ochishlari, kuchlari etadigan darajada umumlashtirishlar qilishlari, shuningdek, og'zaki va yozma xulosalar qilishga o'rganishlari kerak.

O'qitish samaradorligining zaruriy va muhim sharti o'quvchilarning o'rganilayotgan materialni o'zlashtirishlari ustidan nazoratdir. Didaktikada uni amalga oshirishning turli shakllari ishlab chiqilgan. Bu o'quvchilardan og'zaki so'rash; nazorat ishlari va mustaqil ishlar; uy vazifalarini tekshirish, testlar, texnik vositalar yordamida sinash kabi usullardir. Didaktikada dars turiga, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga va h.k. bog'liq ravishda nazoratning u yoki bu shaklidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi masalalari, shuningdek, nazoratni amalga oshirish metodikasi yetarlicha chuqur ishlab chiqilgan.

Boshlang'ich maktabda matematika o'qitish metodikasida mustaqil va nazorat ishlari, o'quvchilardan individual yozma so'rov o'tkazishning samarali vositalari yaratilgan. Ba'zi didaktik materiallar dasturning chegaralangan doiradagi masalalarining o'zlashtirilishini reyting tizimida nazorat qilish uchun, boshqalari boshlang'ich maktab matematika

kursining barcha asosiy mavzularini nazorat qilish uchun mo'ljallangan. Ayrim didaktik materiallarda (ayniqsa, kam komplektli maktab uchun mo'ljallangan) o'qitish xarakteridagi materiallar, boshqalarida esa nazoratni amalga oshirish uchun materiallar ko'proqdir.

Boshlang'ich maktab matematikasida barcha didaktik materiallar uchun umumiy topshiriqlarning murakkabligi bo'yicha tabaqalashtirilishidir. Bu materiallar tuzuvchilarning g'oyasiga ko'ra ma'lum mavzu bo'yicha topshiriqning biror usulini bajarishi o'quvchining bu mavzuni faqat o'zlashtirganligi haqidagina emas, balki uni to'la aniqlangan darajada o'zlashtirganligi haqida ham guvohlik beradi.

Amaliyotda o'qituvchilar ko'pincha biror topshiriqning usullarini biri boshqalaridan soddaroq yoki murakkabroq deb aytadilar. Bundan tashqari, didaktik materiallar qanchalik san'atkorona tuzilgan bo'lmasin, ularning mazmuni va tuzilishida qanchalik sermahsul va chuqur g'oyalar amalga oshirilmasin, ular baribir barcha metodik vazifalarni tezda hal etishga qodir emas, chunki hech qanday o'rgatuvchi mashina o'qituvchining intuisiyasini, ya'ni hissiyotini almashtira olmaydi.

Shunday qilib, didaktik materiallarni o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirish darajasini nazorat usullaridan biri sifatida qarash lozim. Shu bilan birga muayyan usul mazkur sinf, mazkur o'qituvchi uchun eng yaxshi usul bo'lmasligi ham mumkin. Shu sababli didaktik materiallar o'qituvchini o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash imkonini beradigan individual tekshirish uchun nazorat turlarini tuzishdan xalos eta olmaydi. Bu umummetodikaning asosiy vazifalaridan biridir.

O'quvchilarni matematika kursini o'rganishga tayyorlash.

I-IV sinflarda matematika o'qitishning asosiy vazifasi bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy vazifalarni hal qilishda ulardagi matematika kursi bo'yicha qanday darajada tayyorgarligi borligiga bog'liq.

Shuning uchun 1-sinfga kelganlarning bilimlarini aniqlash, sinf o'quvchilarining bilimlarini tenglashtirish, ya'ni past bilimga ega bo'lgan o'quvchilarning bilimlarini yaxshi biladigan o'quvchilarga yetkazib olish vazifasi turadi. O'qituvchi quyidagi tartibda o'quvchilar bilimini maxsus daftarga hisobga olib boradi:

Nechagacha sanashni biladi?

Nechagacha sonlarni qo'shishni biladi?

Nechagacha sonlarni ayirishni biladi?.

$>$, $<$, $=$ belgilarini ishlata oladimi?

Noma'lumlar bilan berilgan qo'shish va ayirishda bu noma'lumlarni topa oladimi?

Qaysi figuralarning nomlarini biladi va chiza oladi?

Nechagacha sonlarni yoza oladi?

O'ngga, chapga, kam, ko'p, og'ir, engil, teng kabilarni farqlay oladimi?

Pul, narx, soat, minut, uzunlik, og'irlik o'lchov birliklari bilan muomala qila oladimi?

Bolalarni o'qitishga tayyorlashda asosiy ish metodi tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tabaqalashtirish kabi aqliy operasialarni bajarish malakalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bunday ishlar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirishga katta yordam beradi, matematik bilimlarni o'zlashtirishga qiziqishi kuchaya boradi.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritiladi. Quyida amaliyotida foydalaniladigan interfaol metodlardan bir nechtasining mohiyati va ulardan foydalanish borasida so'z yuritamiz.

“Fikriy hujum” metodi

Mazkur metod o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inertsiasidan ozod etish, muayyan mazvu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rganish uchun xizmat qiladi.

“Fikriy hujum” metodi A.F.Osborn tomonidan tavsiya etilgan bo'lib, uning asosiy tamoyili va sharti mashg'ulotning har bir ishtirokchisi tomonidan o'rta tashlanayotgan fikrga nisbatan tanqidni mutlaqo ta'qiqlash, har qanday luqma va hazil-mutoyibalarni rag'batlantirishdan iboratdir. Bundan ko'zlangan maqsad o'quvchilarning mashg'ulot jarayonidagi erkin ishtirokini ta'minlashdir. Ta'lim jarayonida ushbu metoddan foydalanish o'qituvchining pedagogik mahorati va tafakkur ko'lamining kengligiga bog'liq bo'ladi.

“Fikriy hujum” metodidan foydalanish chog'ida o'quvchilarning soni 15 nafardan oshmasligi maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodga asoslangan mashg'ulot bir saotga qadar tashkil etilishi mumkin.

“Yalpiy fikriy hujum” metodi

Ushbu metod J.Donald Filips tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uni bir necha o'n (20-60) nafar o'quvchilardan iborat sinflarda qo'llash mumkin.

Metod o'quvchilar tomonidan yangi g'oyalarning o'rta tashlanishi uchun sharoit yaratib berishga xizmat qiladi. Har bir 5 yoki 6 nafar o'quvchilarni o'z ichiga olgan guruhlarga 15 daqiqa ichida ijobiy hal etilishi lozim bo'lgan turli xil topshiriq yoki ijodiy vazifalar belgilangan vaqt ichida ijobiy hal etilgach, bu haqida guruh a'zolaridan biri axdorot beradi.

Guruh tomonidan berilgan axborot (topshiriq yoki ijodiy vazifaning yechimi) o'qituvchi va boshqa guruhlar a'zolari tomonidan muhokama qilinadi va unga baho beriladi. Mashg'ulot yakunida o'qituvchi berilgan topshiriq yoki ijodiy vazifalarning yechimlari orasida eng yaxshi va o'ziga xos deb topilgan javoblarni e'lon qiladi. Mashg'ulot jarayonida guruhlar a'zolarining faoliyatlari ularning ishtiroklari darajasiga ko'ra baholab boriladi.

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodi

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodi Ye.A.Aleksandrov tomonidan asoslangan hamda G.Ya.Bush tomonidan qayta ishlangan.

Metodning mohiyati quyidagidan iborat:

jamoada orasida muayyan topshiriqlarni bajarayotgan har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish;

o'quvchilarda ma'lum jamoada tomonidan bildirilgan fikrga qarshi g'oyani ilgari surish layoqatini yuzaga keltirishdan iborat.

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodidan foydalanishga asoslangan mashg'ulot quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

bosqich: Ruhijihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan o'quvchilarni o'zida biriktirilgan hamda son jihatdan teng bo'lgan kichik guruhlarni shakllantirish;

bosqich: Guruhlarga hal etish uchun topshirilgan vazifa yoki topshiriqlar mohiyatidan kelib chiqadigan maqsadlarni aniqlash;

bosqich: Guruhlar tomonidan muayyan g'oyalarning ishlab chiqilishi (topshiriqlar hal etilishi);

bosqich: Topshiriqlarning yechimlarini muhokama etish, ularni to'g'ri hal etilganligiga ko'ra turkumlarga ajratish;

bosqich: Topshiriqlarning yechimlarini qayta turkumlashtirish, ya'ni ularning to'g'riligi, yechimni topish uchun sarflangan vaqt, yechimlarning aniq va ravshan bayoni etilishi kabi mezonlar asosida baholash;

bosqich: Dastlabki bosqichlarda topshiriqlarning yechimlari yuzasidan bildirilgan muayyan tanqidiy mulohazalarni muhokama etish hamda ular borasida yagona xulosaga kelish.

Metodni qo'llash jarayonida quyidagi holatlar yuzaga keladi:

o'quvchilar tomonidan muayyan nazariy bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga erishish;

vaqtni iqtisod qilish;

har bir o'quvchini faollikka undash;

ularda erkin fikrlash layoqatini shakllantirish.

“6x6x6” metodi

“6x6x6” metodi yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarning har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. Bu metod asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach o'qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangidan shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

“6x6x6” metodining afzallik jihatlari quyidagilardir:

guruhlarning har bir a'zosining faol bo'lishiga undaydi;

ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta'minlaydi;

guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini hosil qiladi;

ilgari surilayotgan bir necha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o'z fikrini himoya qilishga o'rgatadi.

Eng muhimi, mashg'ulot ishtirokchilarining har bir qisqa vaqt (20 daqiqa) mobaynida ham munozara qatnashchisi, ham tinglovchi, ham ma'ruzachi sifatida faoliyat olib boradi.

Ushbu metodni 5, 6, 7 va 8 nafar o'quvchidan iborat bo'lgan bir necha guruhlarda qo'llash mumkin. Biroq yirik guruhlar o'rtasida “6x6x6” metodi qo'llanilganda vaqtni ko'paytirishga to'g'ri keladi. Chunki bunday mashg'ulotlarda munozara uchun ham, axborot berish uchun birmuncha ko'p vaqt talab etiladi. So'z yuritilayotgan metod

qo'llanilayotganda mashg'ulotlarda quruhlar tomonidan bir yoki bir necha mavzuni qilish imkoniyati mavjud.

“6x6x6” metodidan ta'lim jarayonida foydalanish o'qituvchidan faollik, pedagogik mahorat, shuningdek, guruhlarni maqsadga muvofiq shakllantira olish layoqatiga ega bo'lishni talab etadi. Guruhlarning to'g'ri shakllantirmasligi topshiriq yoki vazifalarning to'g'ri hal etilmasligiga sabab bo'lishi mumkin.

Bu metod yordamida mashg'ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stul qo'yib chiqadi.

O'quvchilar o'qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo'linadi. O'quvchilarni guruhga bo'lishda har o'rindiqni nomlab, nomlangan varaqchalarni olganlar o'z o'rinlariga joylashadilar.

O'quvchilar joylashib olganlaridan so'ng o'qituvchi mashg'ulot mavzusini e'lon qiladi va guruhlarga muayyan topshiriqlarni beradi. Ma'lum vaqt belgilanib, munozara jarayoni tashkil etiladi.

O'qituvchi guruhlarning faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o'rinlarda guruh a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'ruqlar ko'rsatadi hamda guruhlar tomonidan berilgan topshiriqlarning to'g'ri hal etilganligiga ishonch hosil qilganidan so'ng guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” / Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa kontserni. 1997.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni (1997 yil 29 avgustda qabul qilingan) /Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa kontserni. 1997.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida”gi qarori (1999 yil 16 avgust)/Xalq ta'limi j. 1999. № 5

BOSHLANG'ICH SINFLARDA IFODALI O'QISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Xorazm viloyati Yangiariq tumanidagi

18-sonli maktabning

boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Davletova Zumrad Quranboyevna

Xorazm viloyati Yangiariq tumanidagi

18-sonli maktabning

boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Shonazarova Nigora

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etishning muammolari va yechimlari yoritilgan. Unda bo'lajak o'qituvchini tayyorlashda ijodiy ishlarni bajarishning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan bo'lib, talabalarda ijodiy mehnat ko'nikma va malakalarni takomillashtirishning samarali shakllari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *faoliyat, tizimlilik, mustaqil, ijodiy ish, kurs ishi, muammoli topshiriq.*

Bugungi pedagogika va unga davr munosabati masalasini o'rganish alohida ilmiy muammoga aylanib bormoqda. Shaxs o'zining mustaqil ijodiy faoliyati va o'z sohasining mahoratli mutaxassisi sifatida millat ijtimoiy tafakkurining rivojiga o'z ta'sirini ko'rsata olmog'i lozim. Mustaqil ijodiy faollik, ijodkorlik talaba-yoshlarning ijtimoiy bilimdonlik va ong asosida ijtimoiy hayotga tayyorgarlik darajasini ta'minlovchi mezon vazifasini o'taydi. Oliy pedagogik ta'lim tizimi bu borada muhim bosqich bo'lib, ayniqsa, pedagogika fakultetlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy mahorati, axloqi, odobi va zaruriy xislat, fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Oliy pedagogika o'quv yurtlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda zarur bo'ladigan malaka ko'nikmalari hamda mustaqil ijodiy ishlariga har bir fanni o'rganish negizida 35–45 foiz vaqt taqsimoti ajratiladi.

Dars mashg'ulotlarida nazariy, amaliy va mustaqil ta'lim sifatida talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatiga keng o'rin ajratilgan holda o'quv rejasi va dasturidagi ta'lim mazmunini o'zlashtirish tashkil etiladi. O'quv mashg'ulotlarining nazariy qismida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari, interfaol noan'anaviy usullar keng qo'llanilmoqda.

Amaliy mashg'ulotlar esa seminar, laboratoriya mashg'ulotlari, suhbat tarzida tashkil etilib, muammoli vaziyatlar hosil qilish va ularning yechimlarini topish uchun yo'naltirilgan. Mustaqil ta'limda esa bevosita o'quv reja va dasturlarining uzviyligini ta'minlovchi nisbatan muhim va murakkab hisoblangan mavzularni talabalar tomonidan mustaqil ravishda chuqur va har tomonlama kengroq o'rganishga mo'ljallangan.

Hozirgi davrda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning bajarayotgan mustaqil-ijodiy ishlarining asosiy ko'rinishlari, shakllari quyidagilardan iborat: Kurs ishlari va loyihalarini bajarish. Diplom (bitiruv malakaviy) ishlari va loyihalarini ishlab chiqishda va amalga joriy etishda qatnashish. Masalan, ta'lim tizimining turli bosqichlarida ta'lim oluvchilar yozma mustaqil ishlarni bajarish uzluksizligini ta'minlash quyidagicha amalga oshiriladi: – umumiy o'rta ta'lim maktablarida, xususan, boshlang'ich sinflarda o'quvchilar kichik insho, bayon, diktant yozsalar, o'rta va yuqori sinflarda ular turli referatlar yozib, hisobotlar tuzishadi; – o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim tizimida ular mustaqil ravishda kurs ishlari, bitiruv malakaviy (diplom) ishlarini bajarishadi; – magistrlik va doktorlik ilmiy tadqiqotlar esa ushbu ishlarning bevosita davomi va asosiy maqsadi hisoblanadi. 3. Turli xil muammoli topshiriqlarni o'quv fanlari yo'nalishlari bo'yicha bajarish, masalan, hisobot, sinov darslari uchun nazorat savollari tuzish va boshqalar. O'quv chiyoshlarning turli xil muammoli topshiriqlarni mustaqil holda fan yo'nalishlari bo'yicha bajarishlari ta'lim tizimining bir necha bosqichlarida davom etishi mumkin. Masalan, umumiy o'rta ta'limning DTSlarida amaliy mashg'ulotlarga vaqt ajratilgan. O'quvchilar ana shu amaliy mashg'ulotlarga qatnashganlarida mustaqil holda ishlab chiqarishda qatnashishning dastlabki ko'nikmalari paydo bo'ladi.

Ta'limning keyingi bosqichlarida, masalan, litsey va kasb-hunar kollejlarda ular turli xil amaliyotlarda bo'lib, muammoli topshiriqlarni mustaqil ravishda bajarishadi, hisobotlar tuzishadi, referatlar yozishadi. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar ishlab chiqarish, diplomoldi va pedagogik amaliyotlarda bo'lishadi. Pedagogik amaliyotlar bilim sohasi gumanitar bo'lgan musiqa, tasviriy va amaliy san'at, mehnat ta'limi, boshlang'ich ta'lim va psixologik ta'lim yo'nalishlarida oxirgi bosqich talabalari uchun 14 hafta muddatda tashkil etiladi. Amaliyot davrida talabalar turli xil darslarni va darsdan tashqari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishadi va kuzatishadi, tahlil qilishadi, xulosalar yozishadi. Amaliyot davrida ular mustaqil holda darslarga tayyorlanadi, dastlab o'qituvchi kuzatuvda, asosiy davrda esa mustaqil holda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlar ishlanmalarini ishlab chiqishadi va o'quv tarbiyaviy jarayonda tatbiq etishadi. Amaliyot yakunida hisobotlar tuziladi va taqdimot o'tkaziladi. Muammoli vaziyatlarga duch kelganlarida esa mustaqil holda yechimlarni yengib o'tish uchun tinimsiz izlanadilar. Bu haqdagi taklif va tavsiyalarini keltirib o'tishadi.

Quyida oliy o'quv yurtlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida samarali foydalanilishi mumkin bo'lgan mustaqil ijodiy ishlarning nomlari

keltirib o‘tiladi. Ularni turli xil hududiy, mintaqaviy, mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga muvaffaqiyatli joriy etish mumkin. – mehnat ta’limi metodikasi fani negizida qog‘oz, karton, simlar va gazlamalar hamda har xil tabiiy, sun’iy materiallardan turli xil shakllar, o‘yinchoqlar, narsalar yasash; – tasviriy va amaliy san’at darslarida turli-tuman jarayonlar, manzaralar, narsalar va buyumlarning ko‘rinishlarini chizish, tasvirlash; – ta’lim tizimida, o‘quv jarayonida va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishga doir (amaliyotlar davrida) uslubiy ishlanmalar tayyorlashda ishtirok etish; – o‘quv mashg‘ulotlarining elektron ishlanmalarini tayyorlash va amalga joriy etish; – jurnallarda, gazetalarda, to‘plamlarda mavzuli anjumanlar va konferensiyalarda ilmiy-amaliy, uslubiy, pedagogik va psixologik mazmundagi maqolalar, ma’ruzalar, tezislar tayyorlash bilan chiqishlar qilish; – ilmiy hisobotlar tayyorlashda ishtirok etish (xo‘jalik hisobidagi shartnomalar asosida tadqiqot ishlarini bajarish bo‘yicha); – ta’lim muassasasi (maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi) o‘quv reja va dasturining alohida qismlari, bo‘limlarini takomillashtirish uchun uslubiy tavsiyalar, ishlanmalar tayyorlashda qatnashish; – ta’limning didaktik vositalarini loyihalash, tuzish, qurish ishlarini bajarish. Texnologik va perfo xaritalar tayyorlash, slaydlar yaratish; – o‘quvchilarning turli faoliyatlari (o‘yin, o‘yin-dars, mehnat, sport-sog‘lomlashtirish, ijodkorlik, ishlab chiqarish, jamoatchilik va boshqalar)ni tashkil etishni takomillashtirish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishda va ularni amalga joriy etishda qatnashish; – turli pedagogik, psixologik, didaktik, metodik va ilmiy tadqiqot izlanish va kuzatishlarda, tajriba-sinov ishlarida ishtirok etish, – testlar, test-anketa, suhbatlar savolnomalari, kuzatishlar kartochkalarini tuzish, intervyular o‘tkazish, ularni muhokama hamda tahrir qilishda qatnashish; – fanlar olimpiadalari, ko‘rik-tanlovlar, turli musobaqalarda, ilmiy-metodik anjumanlar va seminarlarda ishtirok etish; – ta’lim muassasasi jamoatchilik tashkilotlari, mahalla, hokimiyatlar vakillari bilan turli xil madaniy, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda, hasharlarda faol ishtirok etish va boshqalar.

Umuman olganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning mustaqil ijodiy ishlarini muvaffaqiyatli tashkil etishni zamon talablari darajasida yo‘lga qo‘yish uchun quyidagi taklif va tavsiyalarni keltirish mumkin: – Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashda mustaqil ijodiy ishlarning turli-tumanligi muhim o‘rin tutadi, chunki talabalar tahsil davomida qanchalik turli ijodiy topshiriqlarni bajarsalar, mustaqil pedagogik faoliyatining xilma-xil qirralari tobora oydinlashib boradi. – Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etishda uzluksizlik, uzviylik va izchilliklar davomiyligiga alohida e’tibor berish zarur. Chunki bunday holatlarda muammoli topshiriqlarni bajarishda “oddiydan murakkabga” va “osondan qiyinga” tamoyillariga rioya qilinsa, maqsadga muvofiqdir. – Talabalarga o‘quv va auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda va amaliyotlar davrida bajargan mustaqil ijodiy ishlari namunalari nusxalarini saqlab borishlari tavsiya

etiladi, chunki ulardan mustaqil pedagogik faoliyatda bevosita namunalar, andozalar sifatida foydalanish ham mumkin.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, talabalarni kasbiy ko'nikma hamda malakalarga ega bo'lishlarini ta'minlash masalasini samarali hal etilishida mustaqil amaliy ijodiy faoliyatini tashkil etishning shakllariga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu esa izlanuvchan ijodiy boshlang'ich sinf o'qituvchisini tayyorlash muammosini yengillashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jurayev Z. H., Tolipov O'., Sharipov Sh.. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. — T.: Fan, 2004, 120-b.
2. Haydarov I. O. Uzluksiz kasb-hunarga yo'naltirishning maqsadi, vazifalari, metod va vositalari. // "Maktab va hayot" jurnali, 2012 y., № 7–8, 5–6-betlar.
3. Пронина Е. Н., Лукашевич.В. В. Психология и педагогика. Учебник для студентов вузов. — М.: Элит, 2004.

UO'K 372.412

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI

Hadjiyeva Muyassar Ro'zumovna-Xorazm viloyati Hazorasp tumani 49-sonli
maktabning boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ta'limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo'llari izlanmoqda, ta'limda yangi axborot texnologiyalarni joriy etish masalasi ommalashmoqda. Bu esa o'qituvchilarning o'z mehnati faoliyatiga yangicha yondashuvini talab etadi. O'quv jarayonida yangi texnologiyalarning joriy etilishi, o'qituvchini texnikaviy vositalar tomonidan siqib chiqarilishiga emas, balki o'qituvchining vazifalari va rolini o'zgartiradi.

Kalit so'zlar: kontsepsiya, texnologiya, pedagog, innovatsion, motivizatsiya, ko'nikma, metod, vosita, mantiqiy, g'oya, kommunikativ.

УДК 372.412

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Хаджиева Муяссар Розумовна -учитель начальных классов школы №49
Хазораспского района Хорезмской области

Аннотация: Ищутся пути развития образования и повышения его эффективности, набирает популярность внедрение новых информационных технологий в образовании. Это требует от учителей нового подхода к своей работе. Внедрение новых технологий в учебный процесс меняет задачи и роли учителя, чтобы не давить учителя техническими средствами.

Ключевые слова: концепция, технология, педагог, инновация, мотивация, умение, метод, инструмент, логика, идея, коммуникативное.

UDC372.412

METHODS OF USING MODERN TEACHING TECHNOLOGIES IN PRIMARY SCHOOL

Abstract: Ways of developing education and increasing its efficiency are being sought, the introduction of new information technologies in education is gaining popularity. This requires teachers to take a new approach to their work. The introduction of new technologies into the educational process changes the tasks and roles of the teacher so as not to pressure the teacher with technical means.

Key words: concept, technology, teacher, innovation, motivation, skill, method, tool, logic, idea, communicative.

Zamonaviy o'qituvchi kelajak bunyodkori, yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, kontseptsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisidir.

Zamonaviy o'qituvchi tomonidan o'quv jarayonining tashkil etilishi jarayonida dars mazmunidagi asosiy ma'lumotlar va o'quv materialini shunday taqdim etilishi kerakki, u o'quvchining vizual idrok qilish qobiliyatini osonlashtirsin. Zero o'qituvchi ta'lim islohotining bosh ijrochisidir. Bunda har bir o'qituvchini qisqa vaqt ichida juda katta miqdordagi axborot to'plamini o'zlashtirish, qayta ishlash va amalda qo'llay olishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Uni hal qilishda o'qituvchiga o'qitishning an'anaviy usullari bilan birga zamonaviy axborot texnologiyalari, jumladan, kompyuterlardan foydalanish yordam beradi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarini majburan qo'llash orqali maqsadga erishib bo'lmaydi. Aksincha, tajribali pedagoglar tomonidan asoslangan yoki ular tomonidan qo'llanilayotgan ilg'or texnologiyalardan foydalanish bilan birga ularni ijodiy rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Innovatsion pedagogik texnologiyalar bog'chada bolaning rivojlanishida ijobiy o'zgarishiga olib keladi, bunda idrok etish, hissiy motivatsiya

jarayonida ular bolaning xarakteriga ta'sir ko'rsatadi, bu vaqtda ta'lim oluvchini idrok etishga qiziqishi kuchayadi.

Innovatsion texnologiyalaridan foydalanish ta'lim oluvchining o'quv jarayonida mustaqil ishlash, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini o'qitish, o'z faolligini oshirish, o'zi mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'qitishning yangi pedagogik texnologiyalari qatoriga kompyuter texnologiyasini kiritish zarurati kundan-kunga oshib bormoqda. Biroq ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda darslarni tashkil etish uchun kerakli shart-sharoitlar va texnik vositalar mavjud bo'lishi lozim.

Ta'lim-tarbiya jarayonidagi innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalar, yangiliklar, dars o'tishning interfaol usullari o'z-o'zidan ta'limga kirib kelmaydi. Demak, o'qituvchidan bilim, ijodiy mehnat va kasb mahorati talab qilinadi. Chunki o'qituvchi faoliyati yangilanmasa ta'limda samaradorlikka erishib bo'lmaydi. O'qituvchi tomonidan bolalarni ijodiy izlanish, faollik, erkin fikr yuritishga yo'naltiruvchi ta'lim shakli, metod va vositalarining to'g'ri tanlanishi darslarning qiziqarli, bahs-munozaralarga boy bo'lishi, ijodiy tortishuvlarning yuzaga kelishiga turtki beradi. Mana shu holatdagina bolalar tashabbusni o'z qo'llariga oladilar, o'qituvchining zimmasida esa ularning foliyatini ma'lum yo'nalishga solib yuborish, umumiy faoliyatni nazorat qilish, murakkab vaziyatlarda yo'l-yo'riq ko'rsatish, maslahatlar berish hamda ular faoliyatini baholash kabi vazifalar qoladi. Berilayotgan bilim oddiygina xotira yordamida emas balki, bolaning o'z fikrlash sa'y-harakatlari bilan egallangandagina mustahkamlanadi. Bolaning erkin fikrlash, ayniqsa tasavvur etish, faraz qila olish qobiliyatini rivojlantirish, ko'nikma va malakalarni vujudga keltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun har bir o'qituvchi o'z darslarida bolalarga chuqur bilim berishi uchun axborot va pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Darslar o'tishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash natijasida samarali natijalarga erishadi. Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir:

Birinchiidan, innovatsion texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida.

Ikkinchiidan, innovatsion texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchiidan, innovatsion texnologiya o'qituvchini ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

To'rtinchiidan, innovatsion texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo'llashga asoslanganligi sababli, ularning qo'llanilishi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini amalga oshirishni ta'minlaydi. har qanday innovatsion texnologiyaning o'quv-tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy harakterdan kelib chiqqan holda, bolani kim o'qitayotganligi va o'qituvchi kimni tarbiyalayotganiga bog'liq.

Innovatsion texnologiya asosida o'tkaziladigan mashg'ulotlar bolalarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Shuning uchun ham ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o'rnini va ahamiyati beqiyosdir. Innovatsion texnologiya va ularning ta'limda qo'llanilishiga oid bilimlar, tajriba bolalarni bilimli va yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Shu bilan birga ta'lim-tarbiya jarayonlarida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashda allomalarimizning g'oya va qarashlaridan foydalanish o'quvchi-talabalarni o'qitish va tarbiyalashni yanada sam'arali bo'lishiga olib keladi.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan

iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Ulug' donishmandlardan biri «... kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o'qit», degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg'urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo'lishlari kerak, degan g'oyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko'rsatadi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bugungi kunda ta'limda «Aqliy hujum», «Fikrlar hujumi», «Tarmoqlar» metodi, «Sinkveyn», «BBB», «Beshinchisi ortiqcha», «6x6x6», «Bahs-munozara», «Rolli o'yin», FSMU, «Kichik guruhlarda ishlash», «Yumaloqlangan qor», «Zigzag», «Oxirgi so'zni men aytay» kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanmoqda.

Dars mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o'quvchilarining o'yin-topshiriqlarni bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilim

saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak.

Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgaralar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rin egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy merosi asosida o'rganiladi.

Bugungi kun o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, tajribalarimiz asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya berish yo'llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. O'ylaymizki, u o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda hamkasblarimizga amaliy yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarni o'z yo'nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirishdek mas'uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko'makchilardan biriga aylanadi. Quyida sinflar kesimida ayrim mavzular asosida o'qitishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar beramiz. Siz undan ijodiy yondashgan holda foydalanasiz va birinchi prezidentimizning: «Har qarichi muqaddas bo'lgan ona yerimizga nisbatan farzandlarimizda g'urur va iftixor, sadoqat tuyg'ularini uyg'otish uchun biz bugun nima qilyapmiz, degan savolga javob izlab ko'raylik»[1], - degan fikrlariga javoban ta'lim va tarbiya berishning zamonaviy usullarini tatbiq etish orqali ko'zlangan maqsadga erishishga o'z hissangizni qo'shasiz degan umiddamiz.

Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rgananlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg'or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ta'limiy o'yinlarga qo'yiladigan asosiy talablar quyidagilardan iborat:

- ✓ Ta'limiy o'yinlar o'quvchilar yoshiga mos bo'lishi kerak;
- ✓ O'yinlar o'tilayotgan mavzu mazmun-mohiyatiga mutanosib bo'lishi lozim;
- ✓ Ta'limiy o'yinlarni o'tkazish vaqti aniq belgilanishi shart;
- ✓ Ta'limiy o'yinlar ham ta'limiy, ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi kerak;
- ✓ Ta'limiy o'yinlarning o'tkazilish maqsadi, ahamiyati belgilanishi lozim.

Yuqoridagi talablarga amal qilingandagina dars samaradorligi ortadi va zamonaviy texnologiyalar ta'lim samaradorligiga xizmat qiladi. Yangicha fikrlash, o'z fikriga ega, bozor sharoitlarida muvaffaqiyatli ish yuritadigan, yuksak malakali, chuqur bilimli yoshlarni tarbiyalash yumushi o'qituvchilarning innovatsion faoliyatni jadallashtirish samarasi o'laroq rivojlanadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati/ References

1. R. Ergashev. Bo'lajak o'qituvchi shaxsida yestetik madaniyatni shakllantirish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. — T., «O'qituvchi», 2017
2. R. Ergashev, X.Sanaqulov. Pedagogik diagnostika. O'quv-uslubiy qo'llanma. — T., TDPU, 2014
3. Q. Raximov. Matematika o'qitish metodikasi. O'quv-uslubiy qo'llanma. —T.: 2016.

MNEMONIKA - ESLAB QOLISH SAN'ATI

Ermatov Muxriddin Murtozaqulovich
GulDU, Ishlab chiqarish texnologiyalari
fakulteti, 4-kurs talabasi

Annotatsiya: maqolada eslab qolish san'ati bo'lgan mnemonika va uning ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: kuchli xotira, mnemonika, fikrlash jarayoni, xotira, obrazli tafakkur.

Xotira inson miyasining asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi. Uning yordamida qilinajak ishlarimizni, rejalarimizni, umuman, ko'plab axborotlarni yodda saqlab qolish imkoniyatiga egamiz.

Aslida kuchli xotiraga ega bo'lishni istamaydigan kishining o'zi topilmasa kerak. Xotirani mustahkamlash borasidagi mashg'ulotlar bilan muntazam shug'ullanilsa, tasavvur kengayib, eslab qolish qobiliyati ham oshib boraveradi. Darvoqe, inson muvaffaqiyatlarining kaliti deganda, xotiraga urg'u bersak, nazarimda, mubolag'a bo'lmaydi.

Nima uchun yoshlar o'rtasida xotira sustligi juda ko'p uchramoqda? Ehtimol, ular birovlariga xotirasi yomonligidan shikoyat qilar. Aslida esa, ularda xotira emas, balki kuzatuvchanlik juda yomon.

Mnemotexnika so'zi grekcha „xotira va eslash) va san'at” so'zlaridan olingan bo'lib, xotirani san'at darajasiga ko'tarish ma'nosini beradi. Mnemotexnika tushunchasi greklarning xotira ilohasi Mnemosyne nomidan olingan. Sh.Rahmonov va I.Sattiboyevlar o'zlarining “So'z yodlash sirlari” nomli kitoblarida mnemonikaga “...o'xshashlik va bog'liqlik asosida xotira hajmiga kengaytirish va kerakli ma'lumotlarni eslab qolish uchun ishlab chiqilgan maxsus uslublar to'plamidir. Bunda yangi noma'lum bo'lgan tushunchalar inson ongida allaqachon ma'lum bo'lgan ma'lumotlar bilan bog'lanadi va natijada yangi ma'lumotni eslab qolish osonlashadi.” deb ta'rif beradilar.

Mnemotexnikalar eslash va yodda saqlash uchun yordamchi vositalar hisoblanib, o'rganilayotgan yoki o'rganilgan ma'lumotlarni xotirada uzoq saqlash hamda o'rganilayotgan narsani tezroq yodga tushirishga yordam beradi. Mnemotexnikalar

o`rganilishi lozim bo`lgan ma`lumotlarni xotiramizda mavjud bo`lgan ma`lumotlarimizga assotsatsiya qilish, oddiy so`zlarga aylantirish yoki rasmlar, eslab qolish usullari yordamida tez yodga tushirish texnikasidir.

Xotira san`atining o`ylab topilishi miloddan avvalgi 556-468-yillarga borib taqaladi. Ushbu davrda xotira san`ati haqidagi ma`lumotlar notiq Cicero va lirik shoir Simonides von Keosning qarashlarida paydo bo`ladi. Cicero o`zining mnemonikaga bag`ishlangan asarida bu texnikani joy va rasmlar bilan bog`lab tasvirlaydi. Simonides esa o`z texnikasining asosi sifatida narsalar hamda g`oyalarni unga bog`liq bo`lgan hudud va joylar bilan bog`lash orqali xotirada saqlashni tushuntiradi. Xatto Simonidesning "Loci" metodi bilan bog`laydigan anekdot ham mavjud bo`lib, anekdotda Simonidesning bayramona kechki ovqatga taklif qilingani, lekin bazmning fojyaviy yakun topgani haqida gap boradi. Bayram kechasi barcha mehmonlarni uy qulab bosib qoladi, ularni ichida faqat Simonidesgagina tirik qolish nasib etadi. Keyinchalik Simonides o`lganlarning o`tirgan joylarini ko`z oldiga keltiradi. Chunki u barchaning qayerda o`tirganini eslab qolgan bo`ladi. Shundan so`ng uning qarashlari natijasida mnemotexnikada „Loci“ metodi yuzaga keladi. „Loci“ so`zi grekcha „lokation“ so`zidan olingan bo`lib, „joylashish“ degan ma`noni bildiradi. Bu xotira san`ati antik davr Rim notiqligiga tegishli bo`lib, chunki bu davrda Rimda notiqlik san`ati juda rivojlangan edi. Notiqlar esa xotiralarini kuchaytirishga muhtoj edilar.

Simonidesdan so`ng mnemotexnikaga murojaat qilgan antik davr olimlari qatoriga Hippias (mil.av. 5 asr) va Aristotel(mil.av. 384-322 yillar)larni misol qilib keltirish mumkin. Rimda notiqlik gullagan davrini bevosita mnemotexnikaning ham gullagan davri deb ko`rsatish mumkin. Mnemotexnika notiqlik san`ati darslari doirasida o`rgatilgan va ko`pincha sud nutqlarida qo`llanilgan. Keyinchalik mnemotexnika unutila borgan.

XII asrga qadar mnemotexnika deyarli unutib yuborilgan edi. Uning qayta yuzaga kelishida noma`lum muallif tomonidan yozilgan "Ad Herennium" nomli asar alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu paytdan boshlab mnemonika yana notiqlikning bir qismi sifatida o`qitila boshlandi.

XV asrga kelib esa antik davrdagi mnemotexnika yana rivojlantirila boshlandi. Avvallari asosan "loki" metodidan foydalanilgan bo`lsa, bu davrga kelib uning yoniga

assotsatsiyaga asoslangan yordamchi vositalar, hayvon yoki inson tanasidan foydalanish ham boshlandi. Harflar va sonlar bilan ma'lumotlarni bog'lash usullari paydo bo'la boshladi.

XVII asrdan keyin esa mnemotexnikaning mashhurligi yana pasaya boshladi. Faqatgina XX asrning ikkinchi yarmiga kelibgina, yana qayta yuzaga chiqa boshladi. Bu davrga kelib, mnemotexnikaning doirasi yanada kengaydi. Uning imkoniyatlari o'rganish psixologiyasi hamda miya tuzilishini o'rganish borasidagi tadqiqotlar doirasidan o'rin olib, avvalgidan ham qiziqroq darajaga ko'tarila boshlandi. Bugungi kunda esa mnemotexnikadan turli o'rganish jarayonlarida, ko'pincha katta hajmdagi va o'zaro bog'lanmagan ma'lumot va faktlarni eslab qolish uchun qo'llanilmoqda. Ayniqsa ularni chet tillarni o'rganishda yordamchi usul sifatida qo'llash doirasi kengayib bormoqda. "...mnemonika uslubi chet tillarni o'rganayotgan o'quvchilar uchun juda qo'l keladi. Zero, bugungi kunga kelib, o'quvchilarning oldida turgan eng katta muammolar – yangi so'zlarning yod olishning zerikarli ekanligi, katta miqdordagi so'zlarni qisqa muddat ichida yod olishga to'g'ri kelishi va allaqachon yodlangan so'zlarning xotirada uzoq muddat saqlanmasligidir."

Nemis tilidagi asarlar orasida H.Shperberning „Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb“ asari mashhur bo'lib, bu asarda ham mnemotexnikaning tarixi haqida shunga yaqin fikrlarni bildiradi: Mnemotexnikadan odatda siyosatchilar o'z nutqlarida, aktyorlar uzun monologlarida foydalanganlar. Aristotelning xabar berishicha, notiq va tragediya shoiri Teodektes mnemotexnikadan ko'p foydalangan. O'rta asrlarda Rim imperiyasi ikkiga bo'linib ketganidan keyin, mnemotexnika haqida umuman unutilib yuborilgan. VIII asrda yana paydo bo'la boshladi, lekin o'rganish sohasiga kirib kelmadi. XII asrda mnemotexnikaning antik manbalari yana balqib chiqa boshladi. Aristotelning xotira nazariyasi Albertus magnus hamda uning shogirdi Tomas von Aquin tomonidan etik-diniy sohaga moslashtirildi. XV asrga kelib mnemotexnikalarni rasmlar, ta'na a'zolari va alifboni vizuallashtirish orqali qo'llana boshlandi. XVII asrdagi reformatsiyadan keyin yana bir bor yuqori bosqichga ko'tarildi, professorlar tomonidan keng o'rganila boshlandi. Buning sababi Bibliyani yod olishning oson yo'llarini yaratish edi.

Mnemotexnikalar tizimi antik davrdagidan hech qancha farq qilmasdi. XVIII – XIX asrlarda ulardan foydalanuvchilar doirasi juda tor edi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mnemotexnikalar yana eslab qolishning sevimli vositalariga aylana boshladi va xotiraning empirik tadqiqotlarida asosiy prinsip, aniqlik hamda interaksiya sifatida ko`rsatiladi. Bugungi kunga kelib 2500 yoshdan oshdi va uning rivojlanishiga qaramasdan asosiy prinsiplari o`zgarmadi. Bugungi kunda mnemotexnikalarning qo`llanilishi tushunchani kodlashga aloqador bo`lib, o`rganilayotgan ma'lumot haqida yaxshiroq tasavvur qilishga olib keladi. Bu texnikani ayniqsa chet tilini o`rganish jarayoni ko`p yodlashni talab qiladigan hollarda taklif qilinadi.

Mnemotexnikani yoritishdagi asosiy tushuncha xotira hisoblanadi. Nemis tadqiqotchisi H.Shperber mnemotexnika borasidagi turli nazariyalarni keltirib o`tadi. U Platondan tortib Jon Lokke singari zamonaviy xotira tadqiqotchilariga bo`lgan olimlarning fikrini o`rganib chiqadi. Uning qayd etishicha, Jon Lokke xotirani “bizning g`oyalarimizni saqllovchisi” deb ta`riflaydi.

Bugungi kunda nemis tadqiqotchilari Shiffrin und Atkinsonlarning tadqiqotlari o`quv jarayonini tushunishda mnemotexnikaning katta ahamiyatga ega ekanligi ta`kidlanadi. Ularning tadqiqotida xotiraning 3 turi haqida so`z boradi: ultra qisqa xotira, qisqa xotira hamda uzoq muddatli xotira.

Mnemonikani o`rganish natijasida eslab qolish noqulay bo`lgan axborot qulayroq shaklga aylanadi. Shu qadar qulayki, oddiy yo`l bilan eslab qolish mumkin emasdek tuyulgan katta hajmdagi ma'lumotlarni eslab qolish mumkin. Ammo mnemonikaning foydasi faqat yodlash bilan cheklanmaydi. Undan muntazam foydalanish yoki eslab qolish mashqlarini bajarish kundalik hayotda juda zarur bo`lgan boshqa qobiliyatlarni rivojlantirishga yo`l ochadi:

1. Diqqat. Diqqat va xotira o`zaro bog`liq. Tasvirlar orasidagi bog`lanishlarni kuzatish, ob`ektlarni tasvirlar bilan almashtirish zarurati diqqatingizni mashq qildirishga va amaliy faoliyatga diqqatni jamlash qobiliyatini oshirishga olib keladi.

2. Obrazli tafakkur. Eslab qolish uchun tasvirlar bilan ishlashni boshlaganingizdan so`ng bir oz o`tib fikrlash jarayonida o`sha tasvirlarni ham qo`llay boshlaysiz. Natijada siz

har qanday vaziyatni tezroq tushuna olasiz, qobiliyatingiz oshib, ba'zida savollarga javob-echim topishda kamroq vaqt sarflaysiz (oddiy kundalik vaziyatlarda ham, murakkab muammolarni hal qilishda ham). Kuzatsangiz, boshqalar biror narsani tahlil qilishga harakat qilayotgan bir paytda siz allaqachon javobni ko'rasiz.

3. Tasavvur. Abstrakt ob'ektlarni doimo tasvirlar bilan almashtirish hamda ularni bog'lash zarurati tasavvurlardan foydalanish zarurligiga olib keladi. Boshqalarning nazarida yorqin va nostandart ko'ringan masalalar siz uchun echimida oddiy ko'rinadi.

4. Mnemonika miyaning ikkala yarim sharini ham ishlatish imkonini beradi. Inson miyasi ikki yarim shardan iborat, har birining o'z vazifalari bor. Chap yarim shar – mantiqiy fikrlash, nutq, o'ng yarim shar – ritm, rang sezish, tasavvur, obrazlar va fazoviy munosabatlar uchun javob beradi. Tabiatan inson faqat bitta yarim shardan ko'proq darajada foydalanadi. Ko'pincha bu chap yarim shardir.

Paydo bo'lgan muammolarni hal qilish uchun mantiqiy usullar qo'llaniladi. Obrazilardan foydalanishda fikrlash jarayonini yanada uyg'unlashtiradi va miya imkoniyatlarini ko'proq qo'llash imkonini beradi. Bu mnemonika keltirishi mumkin bo'lgan foyda, biroq faqat yodlash bilan cheklanmaydi.

Ko'pchilik xotirasi yomonlashayotganiga, ayrim kerakli ma'lumotlarni eslab qola olmayotganiga shikoyat qiladi. Aslida ham shundaymi? Afsus bilan aytish kerakki, aslida xotira emas, balki kuzatuvchanlik qoniqarli emas ekan.

Tomas Edison o'zining 27 nafar laboranti oy davomida har kuni olti lampa sexidan Nyu-Jersi shtatidagi Menlo — parkda joylashgan zavodning bosh binosiga boradigan yo'ldan qatnashni aniqlab oldi. Bu yo'lda gilos daraxti o'sar edi, ammo o'sha 27 kishi bilan savol-javob o'tkazilganida, birortasi ham uning mavjudligini umuman payqamaganligi ma'lum bo'ldi. Bularning barchasi insonlarning kuzatuvchanliklarining yomonligidandir. YOshlar, umuman olganda barcha insonlar uchun ham kuzatish zarur. Bu xotirani yaxshilashning birinchi usuli, desak ham bo'ladi.

Xotirani mustahkamlovchi yana bir asosiy omillardan biri bu ovoz chiqarib o'qishdir. Linkoln ongiga kerakli ma'lumotni aks ettirmoq uchun ikki his-tuyg'u a'zosidan foydalangan. U — "Men qachon ovoz chiqarib o'qisam, fikr ikkita his etish a'zosi orqali

qabul qilinadi. Birinchidan, nimani o‘qisam, o‘shani ko‘raman, ikkinchidan, men uni eshitaman, shuning uchun juda yaxshi eslab qolaman,” degan.

“Xarpes” jurnalining sahifalarida shunday yoziladi: “Sanalarni esda saqlash juda mushkul, chunki ular raqamlardan iborat; raqamlar ifodasiz ko‘rinadi va xotirada mustahkam saqlanmaydi. Ular suratlardan iborat emas, shu bois ko‘zga o‘rnashib qolmaydi. Suratlar — tasvirlar raqamlarni eslashga yordam beradi. Ular xotirada deyarli hamma narsani saqlab qoladi. Agar bu tasvirni o‘zingiz yaratsangiz yanada yaxshi.” Demak, keyingi qoida bu tasvirlar orqali ma’lumotni eslab qolishdir.

O‘tkir xotira egalari bugun yoshlar orasida ham yo‘q emas. Ulardan biri xalqaro xotira sport ustasi Husniddin Ismoilovdir. Biz oddiy telefon raqamlarini bir zumda unutib qo‘yayotgan zamonda Husniddin bir soatda 1460 ta, 5 daqiqada 240 ta raqamni eslab qolishga erishdi. U bunday xotiraga qanday erishdi? YUrtidoshimiz bu muvafaqqiyatga mnemonika orqali erishganini aytgan edi. Mnemonika — eslab qolish san’ati. Sun’iy assotsiatsiyalar hosil qilish yo‘li bilan esda qolishni osonlashtiruvchi va xotira hajmini kengaytiruvchi usullar tizimi. Bunda biz so‘zlarni eslab qolish uchun ularni bosh harflarini birlashtirib, so‘z yasab uddalay olishimiz mumkin.

Mnemonika - o'xshashlik va bog'liqlik asosida xotira hajmini kengaytirish va kerakli ma'lumotlarni eslab qolish uchun ishlab chiqilgan maxsus uslublar to'plamidir. Bunda yangi noma'lum bo'lgan tushunchalar inson ongida allaqachon ma'lum bo'lgan ma'lumotlar bilan bog'lanadi va natijada yangi ma'lumotni eslab qolish osonlashadi.

Keling, bir misolni ko'rib chiqamiz: yilning qaysi oylari 31 kun, va qaysilari 30 kun ekanligi har doim ham insonning yodida turavermaydi. Bu dalilni biz quyidagi inglizcha she'r yordamida osonlik bilan o'rganib olishimiz mumkin.

Bundan tashqari mnemonika jism yoki tushunchalarni vizualizatsiya qilish (ularni manzara shaklida tasavvur qilish) ma'nosida ham ishlatiladi. Yangi ma'lumotni ko'rgazmali tarzda tasavvur qilish uni eslab qolishni osonlashtiradi.

Bolaligida Abu Ali ibn Sino onasidan «Nega osmon oldin katakchalardan iborat edi-yu, hozir o‘sha katakchalar yo‘q?» deb so‘ragan ekan. Bunday deb so‘rashiga sabab go‘dakligida onasi har xil hasharotlardan saqlash maqsadida uning yuzini elak bilan yopib

qo‘yar ekan. Keyinchalik o‘sha manzarani bo‘lg‘usi tabib kuchli xotirasi yordamida eslay bilgan.

Haqiqatan ham, xotiraning imkoniyatlari juda keng. Inson 20 mingdan 100 minggacha so‘zni eslab qolish imkoniyatiga ega. Masalan, mashhur kompyuter dasturchisi Bill Geyts minglab kodlarni yoddan biladi, deyiladi. Sarkarda Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqarnay) esa, askarlarini nomma-nom sanab bergani haqida rivoyatlar bor.

Inson xotirasi ko‘p omillarga bog‘liq ekanini ham unutmaslik lozim. Kimdir ko‘rganini, kimdir eshitganini yaxshiroq eslab qoladi. Inson xotirasida qiziqqan narsasi tezroq o‘rnashadi. Ba‘zida ma‘lum hissiy kechinmalar unutilgan voqealarni qayta jonlantirishi ham mumkin. Hatto til o‘rganishga qobiliyati yo‘q deyilgan kishilar o‘zga mamlakatga tushib qolganida, xotiralarida yangi qirralar kashf etilgani ham tajribada o‘z isbotini topgan.

YOshi qirqdan oshganlar gap orasida «Xotira chatoqda, qarichilik endi» deb, qo‘shib ketishi odatiy hol. Aslida bunday emas. Bunday bahonaga tayanadiganlar ko‘pincha faol o‘rganish davri tugaganidan keyin ishtiyoqni yo‘qotadi va xotirani zo‘r berib ishlatmasligi natijasida shu ko‘yga tushadi... Xotirani charxlash kundalik ishiga aylanib qolgan, yoshi etmishga etgan aktyorlar butun boshli matnlarni qiynalmasdan yodlay olishi barchaga ma‘lum. Germaniya va AQSH kabi bir qator mamlakatlarda nafaqaga chiqqandan keyin talabaga aylanadigan qariyalar ko‘plab topiladi. Ular odatda ijtimoiy-gumanitar fakultetlarga o‘qishga kiradi va yosh hamkurslari bilan baravar mashg‘ulotlarni o‘zlashtirib, imtihonlar topshiradi. Demak, xotira zaiflashuviga yoshni sabab qilib ko‘rsatish asossizdir, ya‘ni bu shunchaki bahona.

«Beshikdan to qabrgacha ilm izla» deganlaridek, xotirani rivojlantirish mumkin bo‘lgan usullardan biri bu doimo yangi narsani o‘rganishdir. Buni ko‘plab tadqiqotlar natija sifatida ko‘rsatyapti. Oddiygina misol, agar siz ingliz tilini o‘rganayotgan bo‘lsangiz, buni to‘xtatmasdan, doimiy tarzda davom ettirishingiz zarur. Inglizchasiga aytganda, bu fikrni «Use it or Lose it», ya‘ni «Ishlat yoki yo‘qot» degan tamoyil bilan xulosalash mumkin.

Jahonning taniqli ingliz yozuvchisi va ta‘lim maslahatchisi Toni Byuzen miya, ruhiy aql, xotira, ijodkorlik va o‘qish tezligi bo‘yicha 100 dan ortiq kitob muallifidir. Jumladan,

olimni mashhurlik cho'qqisiga olib chiqqan ayrim bestseller kitoblari bilan tanishtirib o'tamiz:

- «Ispolzuyte obe storony svoego mozga» («Miyangizning ikki tomonidan foydalaning»)
- «Ispolzuy svoyu golovu» («O'z kallangdan foydalangin»)
- «Speed Reading» («Kitobni tez suratda o'qish»)
- «Ovladey svoey pamyatyu» («O'z xotirangni qo'llay ol»)
- «Mentalnaya karta-kniga» («Aql xarita kitobi»)

E'tiborlisi, uning kitoblari 100 dan ortiq mamlakatlarda nashr etilib, qariyb 30 xil tilga tarjima qilingan. Birgina «Ispolzuy obe storony svoego mozga» kitobidan dunyoga dong'i ketgan IBM, General Motors kompaniyalari tomonidan xodimlarni malakasini oshirish maqsadida samarali foydalanilgan. Ta'kidlash lozimki, Toni Byuzen o'zi bunyod etgan «biznes imperiyasi» orqali ko'plab kitoblarni sotib, bestseller (eng ko'p kitob sotgan) – muallifga aylangan, kitoblaridan keladigan gonorarlar bilan hisoblaganda, u dunyoning multimillionerlari qatoriga kirgan.

Toni Byuzenda inson xotirasi va miyasiga qiziqish uyg'onishi juda qiziq kechgan ekan. Aytishlaricha, bir kuni universitet imtihonlariga tayyorlanayotgan Toni Byuzen kutubxonaga kiribdi va inson xotirasidan to'g'ri foydalanishga oid kitob so'rabdi. Javoban kutubxonachi uni biologiya bo'limiga jo'natibdi. U erdagi kitoblar asosan miyaning tuzilishi haqida bo'lgani uchun kutubxonachiga «Menga miyamiz haqida emas, miyamizdan qanday foydalanish to'g'risidagi kitob kerak» deya, ta'kidlaydi. Bo'lajak olim inson tanasining eng zarur bo'lgan a'zosi miya, ya'ni biz ishlatib turgan «superkompyuter»imiz haqida hech narsa yo'qligidan taajjublanib, xo'rsinib qo'yibdi...

SHu voqeadan so'ng Toni Byuzen hayotini aynan mana shu sohani rivojiga sarflashni boshlagan ekan. Uzoq muddatli izlanishlardan so'ng Toni Byuzen akasi bo'lmish akademik Barri Byuzen ko'magida ta'lim sohasidagi sezilarli rivojlanishga sababchi bo'lgan «Mind Mapping», ya'ni «Aql xaritasi» texnikalarini yaratadi. Bugungi kunda ushbu «Aql xaritasi» afzalliklarini tan olib, samarali foydalanayotgan minglab pedagoglar, professor darajasidagi olimlar bor. «Aql xaritasi» texnikasi orqali yodda saqlab qolishning yaxshi tomonlari

shundaki, xarita o'z ichiga turli ranglar, turfa rasmlar, kerakli bo'lgan ma'lumotlarning «kalit so'zlari»ni qamrab oladi. Uning yordamida hattoki butun boshli kitobni yoki bir inson to'liq tarjimai holini bu xarita yordamida bir varaq qog'ozga joylash orqali eslab qolish mumkin. O'z o'rnida, bu nafaqat yaxshi eslab qolishga, balki miyaning chap va o'ng qismlarini ranglar va rasmlar orqali bir me'yorda ishlashiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, yuksak xotiraga ega bo'lish uddalab bo'lmas ish emas. Aslida u juda oson: kuzatuvchanlik, diqqatni jamlashni o'rganish, sanalarni yodda saqlab qolish uchun suratlar bilan bog'lanish, ismni esda saqlash uchun uning ma'nosini bilish, qanday yozilishiga e'tibor berish, darsliklarni qayta-qayta takrorlash orqali esda qoldirish va albatta mnemonika — esda saqlab qolish san'ati kabi yo'llardan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kozarenko V.A. Uchebnik mnemotexniki. Sistema zapominaniya «Djordano» – M., 2017.
2. Blum F., Leyzerson A., Xofstedter L. Mozg, razum i povedenie. M.: Mir, 2018.
3. Rahmonov SH. Mukammal xotira. – T.: YAngi asr avlodi, 2014.

Маъмурий суд ишларини юритишда “Суднинг фаол иштироки”ни таъминлаш суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг демократик белгиси

Уринбоева Дилноза Усмон қизи,

Тошкент шаҳар маъмурий судининг

судья катта ёрдамчиси

+99890-323-25-93

E-mail: dilnozaurinboyeva10@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада маъмурий суд ишларини юритишда бевосита суднинг ўз ташаббуси билан далилларни йиғиши масаласи, “суднинг фаол иштироки” тушунчасининг мазмун-моҳияти, тарафларнинг юритилаётган маъмурий иш юзасидан имконият доирасида далилларни тақдим қилиши, давлат органларининг халқ ва унинг манфаатлари учун хизмат қилиши, шунингдек, хорижий тажриба ва миллий ҳуқуқ нормаларида “суднинг фаол иштироки” принципининг қўлланилиши ҳақидаги масалалар қиёсий таҳлил қилинган.

Бундан ташқари, суд мажлиси иштирокчиларининг “актив ва пассив” ҳаракати масалалари ёритиб берилган. Мақолада мавзуга доир ҳолатлар таҳлил қилинган бўлиб, ечим учун таклифлар берилган.

Калит сўзлар: маъмурий процессуал қонунчилик, суднинг фаол иштироки, судьянинг ўз ташаббуси, далилларни тақдим қилиш, тенглик ва тортишувлик.

Аннотация: В статье анализируются содержание и значение принципа активной роли суда, оказывающего влияние на процедуру доказывания, его соотношение с принципом состязательности и равноправия сторон, а также опыт зарубежных стран.

Ключевые слова: административное процессуальное законодательство, доказывание, активная роль суда.

Annotation: The article analyzes the content and significance of the principle of the active role of the court, which has an impact on the procedure of proof, its ratio with the principle of adversarial proceedings and equality of parties and the experience of foreign countries.

Key words: administrative processual legislation, proof, active role of the court.

Ҳозирги кунда мамлакатда суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлаш, суд ишларини юритилишини такомиллаштириш, фуқаролар, шунингдек, тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини суд томонидан ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтиришга қаратилган ислохотлар амалга оширилиб келинмоқда. Бундан кўзланган мақсад давлат органлари, шу

жумладан, суд ҳокимиятининг халқ ва унинг манфаатлари учун хизмат қилишини таъминлаш, фуқароларнинг судларга бўлган ишончини оширишдир.

Шахс ва жамият, фуқаро ҳамда давлат ўртасидаги муносабатларда суд органлари муҳим аҳамият касб этади.

Шу боис, янги Ўзбекистонда суд органлари фаолиятини замон талаблари даражасида такомиллаштириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланади.

Фикримизнинг далили сифатида, 2017 йил 1 июндан Ўзбекистон суд тизими тарихида илк бор маъмурий судлар ташкил қилинганлигини келтириш мумкин. Маъмурий судлар оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган маъмурий низоларни кўришга ваколатли бўлиб, маъмурий органлар билан муносабатларда қонун устуворлигини, фуқаролар ҳамда корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга хизмат қилади.

Бугунги ислохотлар тенденцияси талаб ва эҳтиёжлари, маъмурий судлар фаолиятини ҳам миллий ва илғор хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда такомиллаштириб боришни тақозо этмоқда.

Маълумки, кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида “Харакатлар стратегиясидан-Тараққиёт стратегияси сари” тамойили асосида 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ишлаб чиқилди.

Юқоридаги дастурда мамлакатимизни ривожлантиришнинг еттига устивор йўналишлари белгилаб олинди, ҳар бир йўналиш доирасида қатор вазифалар ишлаб чиқилди.

Хусусан, Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг II йўналиши - Малакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантириш, деб номланди. Ушбу йўналишдаги муҳим стратегик аҳамиятга эга вазифалардан бири- давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг фаолияти устидан самарали суд назоратини ўрнатиш ҳамда фуқаро ва тадбиркорлик субъектларининг одил судловга эришиш даражасини оширишдан иборатдир. Бу вазифа қуйидагилар орқали амалга оширилади:

- маъмурий судларда мансабдор шахсларнинг қарорлари устидан берилган шикоятларни кўриб чиқиш тизимини такомиллаштириш орқали суд назоратини қўллаш соҳасини кенгайтириш лозим;
- суд мажлисларида томонларнинг ҳақиқий тенглик ва тортишув тамойилларини рўёбга чиқариш;
- суд тизимида “ягона дарча” тамойилини кенг жорий этиш мақсадида аризаларни судга тааллуқлилигидан қатъий назар қабул қилиш ва ваколатли

- судга юбориш ҳамда муайян иш доирасида барча ҳуқуқий оқибатларни ҳал қилишни таъминлаш тизимини жорий этиш;
- суд тизимини босқичма-босқич рақамлаштириш, бюрократик ғов ва тўсиқларни бартараф этиш орқали фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларининг одил судловга эришиш даражасини тубдан ошириш.
  - низоларни ҳал этишнинг муқобил усулларида кенг фойдаланиш учун зарур ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитларни яратиш, ярашув институтини қўллаш доирасини янада кенгайтириш.
  - суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлашда судьялар ҳамжамияти органларининг ролини янада ошириш, судьяларнинг ўзини ўзи бошқариш тамойилини кенг жорий этиш ҳамда судьяларга ғайриқонуний тарзда таъсир ўтказишнинг олдини олиш бўйича таъсирчан механизмларни яратиш.
  - судьялар корпусини шакллантиришда очиқлик ва шаффофликни таъминлаш, суд тизимидаги раҳбарлик лавозимларига тайинлашда сайланиш ва ҳисобдорлик каби демократик тамойилларни жорий этиш.
  - Суд тизимини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тизимлаштириш ишларини олиб бориш³⁸.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2022 йил 29 январда имзоланган “Давлат органлари билан муносабатларда фуқаролар ва тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларининг самарали ҳимоя этилишини таъминлаш ҳамда аҳолининг судларга бўлган ишончини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорининг қабул қилиниши маъмурий судлар фаолиятини янада такомиллаштиришга ҳуқуқий асос бўлди.

Мазкур қарорда белгиланган масалалар маъмурий ва бошқа оммавий-ҳуқуқий муносабатлар соҳасида фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда жамоатчиликнинг маъмурий судларга бўлган ишончини янада оширишга мустаҳкам замин яратади.

Қарорда маъмурий суд ишларини юритишни “суднинг фаол иштироки” тамойили асосида амалга ошириш вазифаси белгиланди. Бу фуқаролар ва тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларининг самарали ҳимоя этилишини таъминлайди.

³⁸ Бергель Ж.-Л. Общая теория права. М., 2000. С. 560.

Бунда маъмурий суд судьяларининг “суднинг фаол иштироки” тамойили асосида ишлаши низоларни кўриб чиқаётган судьяга алоҳида вазифа юклайди.

Ушбу тамойилнинг амалиётга татбиқ қилиниши қатор қийинчиликларга олиб келади, назаримизда. Хорижий мамлакатларнинг маъмурий судда иш юритувида бу жараён қандай кечганини ўрганиш лозим.

Хусусан, 2021 йил 1 июлдан Қозоғистон Республикасининг маъмурий процессуал кодексининг қабул қилиниши мамлакатнинг суд ҳокимияти тизимида маъмурий юстициянинг бир қатор муаммоларига олиб келди. Демак, суднинг фаол роли принципининг туб моҳияти нимани англатади?

Тортишувчанлик тамойилида фуқаролик судларида асосий актив ролни суд мажлисидаги тарафлар (адвокатлар, юридик консултантлар) олиб боради, суд эса иш юзасидан аниқ фактни аниқлаб, қарор чиқаради, холос.

Тергов процессларида судья тергов босқичларини назорат қилади ва далилларни текширади, яъни ҳамма процедураларда судья марказий фигура ҳисобланади.

Баъзи ҳолларда тарафлар ўртасида тенглик бузилиши мумкин, тарафлардан бири иш юритув ҳужжатлари ва далиллар билан устунлик қилиб қолади. Ана шундай вазиятларда тарафларнинг тенглигини бир хилда сақлаб туриш ваколати судьяларда бўлиши лозим. Шундагина суд процессининг шикоят беришдан тортиб, адолатли қарор қабул қилишгача бўлган барча босқичларида энг асосий ролни судьялар ўйнайди³⁹.

Тўғри, Қозоғистон Республикаси Конституциясининг 14 моддасига биноан, ҳамма қонун олдида тенгдир. Бироқ мавзуимиз доирасидаги “тенглик” суд процесси иштирокчиларининг ҳуқуқий мақоми ва ҳуқуқий имкониятлари борасида кетмоқда. Бу демакки, судьяларда шундай ташаббус бўлиши керакки, улар маъмурий иш юритувида келиб тушган иш юзасидан ўзлари ҳар қандай далил ва кўрсатмаларни йиғиши зарур.

Қозоғистон Маъмурий процессуал кодексининг 16-моддаси судларининг фаол иштирокини қуйидаги 3 босқич орқали ифодалайди:

- 1) ҳар иккала тараф ҳимоясини таъминлаш, барча фактик ҳолатларни тўлиқ тадқиқ қилиш, маъмурий ишни тўғри ва холис муҳокама қилиш учун зарурий билимга эга бўлиш, суд мажлисида тарафлар учун ҳар қандай тушунтиришларни, ариза ва илтимосномаларда чекловлар қўймаслик;

³⁹ Административно-процессуальный кодекс: концепция, модельный закон и комментирование. С.151-152.

- 2) маъмурий судларда кўрилатган иш юзасидан ҳуқуқий асосланган дастлабки фикрларини билдириш учун имконият яратиш;
- 3) маъмурий судларда шахсан ўзи иш бўйича қўшимча материаллар ва далиллар йиғиш имкониятини кенгайтириш.

Демак, Қозоғистон давлати қонунчилиги “суднинг фаол иштироки”ни тарафларнинг суд процессида максимал даражадаги эркинлиги билан баҳолайди.

Ривожланган Германия давлатининг маъмурий судларида “кутилмаган қарорлар” қабул қилиш қоидаси ўрнатилган. Бунда суднинг қарори фақатгина тарафларнинг берган кўрсатма ва тушунтиришларигагина асосланиб қолмасдан, балки суд томонидан тўпланган материаллар ва далилий ҳужжатлар асосида қабул қилинади⁴⁰.

Германия қонунчилигига мувофиқ, судларнинг фаол иштироки қуйидаги ҳаракатларда намоён бўлади:

- судья маъмурий иш юзасидан жавобгарга ёзма маълумот тақдим этиш учун 10 кунлик муддат беради. Яъни бунда жавобгар тараф иш бўйича барча зарурий ҳужжатлар ҳамда далилларни ёзма равишда судга тақдим қилиши керак. Агар жавобгар белгиланган муддатда сўралган маълумотни тақдим қилмаса, у ҳолда унга жарима қўлланилади ва судья ишни кўрмасдан қолдиради.
- шунингдек, ёзма ёки электрон шаклдаги илтимосномалар, эътирозлар, тушунтириш ва ишга алоқадор ҳар қандай ҳужжатни тақдим қилиши учун судья тарафларга муддат белгилайди.
- судья маъмурий иш юзасидан тараф ҳисобланмайдиган шахслардан ҳам ишга тегишли материал ва ҳужжатларни олиш мажбуриятига эга бўлади.

Кўриниб турибдики, Германияда иш юзасидан зарурий барча далилларни ишнинг натижасидан манфаатдор тарафлар эмас, балки ишни кўриб чиқадиган судьянинг ўзи иш материаллари учун тўплайди.

Ривожланган Россия қонунчилигига кўра, ҳар қандай ишда суд суд процесси иштирокчиларининг далилларни йиғиш ва судга тақдим қилишларида тенглигини таъминлаши лозим. Лекин бунда мутлақ маънодаги тенглик назарда тутилмаяпти. Йирик корхоналар ва давлат органлари билан боғлиқ низоларда фуқароларнинг ўз позицияларини исботлаш ҳамда тушунтириш учун турли ижтимоий ҳолатларда, ҳар хил вазиятларда бўлиши мумкин. Ўз-ўзидан бу ҳолда, судлар пассив иштирок этса, давлат органлари ва жисмоний шахслар ўртасидаги тенглик, адолат қоидалари бузилиши мумкин.

⁴⁰ Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. Ярославль, 1910. 326 с.

Россия давлатида 2015 йилдаёқ маъмурий иш юритуви Кодекси қабул қилинган бўлиб, суднинг фаол иштироки деганда, судьяга мустақил ҳаракат қилиш имкониятини тақдим этиш тушунилади.

Кодекснинг 135 - моддаси 3 - қисми 6 - бандига мувофиқ, суд маъмурий иш юритувида ўз ташаббуси билан далилларни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, суд маъмурий ишга алоқадор ҳар қандай гувоҳни ишга жалб қилишга ҳақли.

Маъмурий суларда иш юритувини фуқаролик ва арбитраж судлари билан солиштирадиган бўлсак, маъмурий судларда ҳар доим иккинчи тараф сифатида давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари иштирок этади. Ўз-ўзидан кўринадик, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда фуқароларга нисбатан кўпроқ имкониятларга эга. Албатта бу, тарафларнинг тенглиги, тен ҳуқуқлилиги ва тортишувчанлик принципларининг бузилишига олиб келиши мумкин. Россияда маъмурий процедуралар ўрганила бошланган пайтдаёқ, судларга ўз ташаббуси билан далилларни йиғиш ваколатини бериш масаласи ўртага ташланган эди.

Т.М.Яблочковнинг фикрига кўра, маъмурий ишни кўришда судларга аниқ ўз ташаббуси билан ҳаракат қилиш ваколатини бермас эканмиз, у ҳолда ишда ҳақ бўлган тараф эмас, балки ўз тушунтириш ва кўрсатмалари билан устунлик қилган ноҳақ тараф ғалаба қозонаверади⁴¹.

Суднинг фаол иштироки деганда, судларга бутун суд процессларини мустақил бошқариш ваколатини бериш назарда тутилади. Яъни суд ўз хоҳишига кўра, экспертиза тайинлаши, зарур гувоҳни суд процессига чақириши ва бошқа процессуал ҳаракатларни амалга ошириши мумкин.

Демак, маъмурий суд ишларини юритишда суднинг фаол иштироки куйидагиларда намоён бўлади:

- 1) судлар томонидан мустақиллик, объективлик ва шаффофликни таъминлаган ҳолда суд ишларини юритишда суднинг фаол иштироки таъминланади;
- 2) суд маъмурий иш юзасидан тўғри ва оқилона қарор қабул қилиш учун барча зарурий шароитларни яратади ҳамда қонунчиликка биноан чораларни ишлаб чиқади.
- 3) Суд мустақил равишда ўз ташаббуси билан далилларни талаб қилиш, маъмурий иш бўйича адолатли қарор қабул қилиш учун қонун ҳамда қонунчилик нормасини ўз ихтиёри бўйича қўллаш ваколатига эга бўлади.

Таъкидлаш лозимки, суд иш юритувида суднинг фаол иштирокини таъминлаш ўз-ўзидан тарафларнинг ортиқча оворагарчиликларини олдини олиш, имкон қадар фуқароларга қулай шароитларни яратиш, уларга ўз имкониятлари даражасидагина

⁴¹Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. Ярославль, 1910. 322 с

далил ва ҳужжатларни тақдим этишларига рухсат бериш маъносини билдиради. Бироқ ушбу принципнинг мазмун-моҳиятини тарафлар ўртасидаги тенгликни бузиш, яъни давлат органлари билан фуқаролар ўртасидаги оммавий-ҳуқуқий низоларда фуқаролар ҳуқуқларига устиворлик берилиши мумкинлиги таъкидланади. Бироқ мазкур тамойилга демократик фуқаролик жамиятига хос муҳим белги сифатида қараш лозим. Чунки давлат органлари мансабдор шахсларининг қарорлари ва хатти-ҳаракатлари(ҳаракатсизликлари) асло фуқароларнинг қонун билан қўриқланадиган ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказмасликлари шарт. Шу боисдан судлардан давлат органлари мансабдор шахсларининг фуқароларнинг ҳуқуқларига ғайриқонуний таъсир ўтказувчи ҳаркатлари юзасидан адолатли қарор қабул қилиш ва бунинг учун ташаббусни ўз қўлига олиб, ишга оид ҳар қандай тўғри қарор қабул қилишга асос бўлувчи далил ва ҳужжатларни йиғиши талаб қилинади.

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқиб, хулоса ўрнида қуйидаги икки тақлиф берилади:

Биринчи – Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисида” ги Кодексининг 2-бобига “Суднинг фаол иштироки” принципини киритиш;

Иккинчи – “Судларда суднинг фаол иштироки тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳасини ишлаб чиқиш.

Сноски/References/Иқтибослар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори//Давлат органлари билан муносабатларда фуқаролар ва тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларининг самарали ҳимоя этилишини таъминлаш ҳамда аҳолининг судларга бўлган ишончини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида//<http://old.lex.uz/doc/5841287//29.01.2022>.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисида”ги Кодекси. <http://old.lex.uz/docs//3527353>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
4. Бержель Ж.-Л. Общая теория права. М., 2000. С. 560.
5. Административно-процессуальный кодекс: концепция, модельный закон и комментирование. С.151-152.
6. Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. Ярославль, 1910. 326 с.
7. Iqdecision.com
8. Mediation Information and Assessment Meeting, MIAM.

*TSUE associate professor M.I. Kutbitdinova
associate professor D.Yu. Matrizaeva,*

EXPANDING MODERN METHODS OF CORPORATE MANAGEMENT IN THE COMPLIANCE CONTROL SYSTEM

ANNOTATION

One of the modern types of control over economic entities is compliance control, during which the compliance of corporations' activities with the current norms of Uzbek and international legislation is monitored. The article reveals the essence of compliance control, its main distinctive features and place in the general system of internal control of corporations. Compliance control is the foundation of control for any organization, a mandatory component of the management system, the most important part of which is the internal control system. The article discusses the measures to create and implement a compliance system in the business sector and in the industrial sectors of Uzbekistan. As well as the introduction of anti-corruption compliance in the activities of the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, Uzbekneftegaz JSC and Uzkimyoimpeks LLC.

Key words: corporation, compliance control, compliance risks, management control, internal control, corporate governance, fight against corruption.

INTRODUCTION

Today, there is a clear understanding in the world economy that compliance control is an integral element of the corporate governance system and the benefits of its implementation are disproportionately greater than the risks associated with its absence.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated June 29, 2020 No. 6013 "On additional measures to improve the anti-corruption system in the Republic of Uzbekistan" provides for the phased introduction of internal anti-corruption control systems at state-owned enterprises and enterprises with a state stake in the authorized capital together with the Anti-Corruption Agency corruption.

At the moment, the compliance control system in Uzbekistan is popular. Since October 2019, the Ministry of Justice has introduced a compliance control system to further fight corruption, the anti-corruption compliance control system (control over compliance with the requirements of anti-corruption legislation) is being implemented in Uzkimyosanoat and Uzbekneftegaz joint-stock companies, but the implementation of this system must be built on all levels of the national economy.

According to KPMG experts, the introduction of compliance control will make it possible to effectively apply international anti-corruption standards and practices at enterprises, as well as increase the transparency of their work, the level of corporate governance and investment attractiveness.⁴²

⁴² <https://uzkimyosanoat.uz/ru/press/news/anticorruption-roadmap>

Any company strives to ensure that its activities are efficient and constantly evolving. But without compliance with the law, the rules of market relations, obligations under the contract, effective risk management of financial and temporary losses, maintaining business reputation, it is impossible to enter the world market and maintain competitiveness. Compliance control is the foundation of control for any organization, a mandatory component of the management system, the most important part of which is the internal control system.

The compliance control system can rightly be called the most important principle of doing business. But for the development and effective operation of the system, it is necessary to have certain knowledge in this area and to have in the arsenal of institutions or companies employees who are competent in this area.

METHODOLOGY

It is important to note the fact that the study of this area of scientific knowledge is at the stage of development and there are many issues that require reflection, development of common approaches and methods.

American scientists H. Sarpa, A. Subramanian and K. Subramanian [Sarpa et al. 2014] developed a theory that showed how internal and external mechanisms of corporate decoupling affect innovation. They proved that external corporate governance mechanisms (for example, the corporate control market) interact with internal corporate governance mechanisms (for example, management contracts), to influence the level of innovative development of managers in the company. H. Shadab [Shadab 2008], in his research on innovation and corporate governance, explored issues such as governance structure, cost of equity, internal controls, and how US corporate law has affected corporate innovation.

The Italian scientist F. Belloc [Belloc 2012] describes three main factors in which the company's innovative activity is formulated in the corporate governance system: corporate ownership, corporate finance and labor. He studied the relationship between the institutional environment in the country, national systems of corporate governance and innovative activities of corporations and came to the conclusion that, that further research should be more focused on the interaction of different levels of corporate governance and their combined impact on a company's innovation activities.

Swiss scholar M. Hilb [Hilb 2018] introduces a new, integrated corporate governance transformation based on the KISS model. In his opinion, such a transformation will make it possible to identify existing problems in corporate governance and develop recommendations for their solution. Based on this innovative internationalization, the researcher K. Kurpayanidi proposes the concept of corporate governance of enterprises with state participation in Uzbekistan, analyzes the obstacles and problems for the practical application of this concept, and also develops recommendations for the development of corporate governance in enterprises with state participation [Kurpayanidi 2019].

The origin of the term "compliance control", the prerequisites for the emergence of the "compliance control" system, its methods, functions and principles, as well as the means of implementation, the concept of "compliance risks", the types of compliance risks, their meaning are presented in the works: I.A. Astrakhantseva, L.L. Kalinichenko, L.A. Klyusko, D.V. Malykhina, A.V. Timoshkina, A.L. Tsyutsiak.

In modern legislation, the term "compliance" has not yet been uniformly defined, although some issues traditionally attributed to the field of compliance control in Western European countries are regulated by special laws in Uzbekistan.

The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the next reforms to create conditions for stable economic growth by improving the business environment and developing the private sector"⁴³ was adopted in order to implement the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026, halving poverty by achieving inclusive and stable economic growth, ensuring competition in the economy, creating a level playing field for businesses, accelerating the full transition to a market economy, increasing the competitiveness of the national economy, as well as a sharp increase in private investment and further strengthening the confidence of the business community.

Determine the main directions for enhancing the role of the private sector in ensuring economic growth, creating favorable conditions for the development of the private sector in all sectors and areas:

- accelerating the transformation and privatization of enterprises and commercial banks with the participation of the state, stimulating an increase in qualitatively new, in particular, based on the principles of environmental, social and corporate governance (ESG), investments and highly efficient production technologies by reducing the share of inefficiently functioning enterprises in the economy;

- prevention of corruption through the widespread introduction at enterprises and commercial banks with the participation of the state of modern methods of corporate governance, including the system of "compliance control", ensuring the transparency of the procurement system.

from January 1, 2023 Clause 10 of the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 24, 2015 No. UP-4720 "On measures to introduce modern methods of corporate governance in joint-stock companies" joint-stock companies (from the wage fund of foreign specialists involved as management personnel) and foreign specialists operating in joint-stock companies as management personnel, the social tax and personal income tax, income tax levied at the source of payment was changed.

Modern methods of corporate governance are being widely introduced at enterprises with state participation and commercial banks, and corruption is being prevented by ensuring the transparency of the procurement system. Training and professional

⁴³ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On regular reforms to create conditions for stable economic growth by improving the business environment and developing the private sector" Decree No. PF-101

development of personnel in the field of public administration and corporate governance is being carried out. Modern methods of corporate governance are being widely introduced at enterprises with state participation.

RESULTS OF THE RESEARCH

The Ministry of Justice of Uzbekistan approached this issue in a comprehensive manner, having developed its own formula for combating corruption. Two key programs have been developed and approved - for work with human resources and combating corruption. They are based on the best practices and experience of law enforcement agencies of foreign countries, which are rightfully considered leaders in the world of fighting corruption.

Thus, a practical system for managing conflicts of interest in the activities of employees has been introduced. A database of declarations of conflict of interest of employees has been created. The well-established transparent system of selection, hiring and certification of personnel in the bodies and institutions of justice has ensured fairness, honesty and impartiality, preventing compatriotism and nepotism. Anti-corruption norms have been introduced into employment contracts. The principles and methods of work have been radically changed, which contributed to the transformation of the worldview of personnel.

The Ministry of Justice is focusing on the creation of an internal regulatory framework. In particular, the Regulations on the procedure for preventing corruption offenses by employees of the justice authorities, the Regulations on the rules of ethical behavior of employees of the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, the Regulations on rewarding employees of the justice authorities for reporting facts of corruption were adopted.

The Ministry of Justice has introduced a compliance control system since October 2019 to further fight corruption. Its goal is to exclude any possibility of manifestation of factors and centers of corruption on the ground. Along with this, a video and audio recording system has been introduced when receiving representatives of legal entities and individuals in the justice authorities. In order to obtain up-to-date information about the facts of corruption, a special bot @antikorbot has been created in the Telegram mobile messenger (popular in Uzbekistan), where any user can send information about the facts of corruption in the justice authorities.

An important factor in combating corruption is the openness and transparency of activities. This is the reason for the launch of another program - "Open Justice" ("Open Justice"). It includes new approaches and mechanisms for informing the public about the activities of the ministry (from recruitment to information related to financial activities). The Department of Justice relies on the public to identify problems in the system that remain out of sight, employees who do not perform their duties up to the mark. All financial reports of the justice authorities are published in open access - on the official website of the ministry. A mechanism for reporting by the justice authorities on the results of the year has been

developed. At the end of 2018, this initiative was implemented and presented to the public in the form of a brochure called "Justice Reports".

In particular, the anti-corruption system of Uzbekneftegaz JSC received the International Certificate of Conformity. To date, in total, the company's management has developed and adopted more than 30 internal regulatory documents aimed at preventing corruption and establishing compliance control. Of these, 18 internal regulatory documents were put into practice jointly with experts from the International Audit and Consulting Company KPMG under the UN Development Program project.

These documents include: "Code of Corporate Ethics", "Anti-Corruption Policy", "On the Ethics Commission", "On the Management of Conflicts of Interest", "On Business Events and Hospitality Expenses", "Methodology for identifying and assessing corruption risks", "Methods for monitoring and controlling the effectiveness of anti-corruption measures" and other internal regulations.

During this period, the company's procurement system was radically reorganized to ensure openness and transparency in procurement activities.

To quickly resolve various issues that arise between employees of the society and citizens, various communication channels were created (compliance@ung.uz, @ung_antikorbot).

Obtaining this certificate of compliance with ISO 37001: 2016 requires a more complete justification of the trust placed in the employees of Uzbekneftegaz JSC, and more responsible work to reduce future corruption risks, as well as the financial recovery of the system.

ANALYSIS.

The result of the transformations within the framework of the fight against corruption was the receipt by the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan of an international certificate of compliance for combating corruption (ISO 37001). The international organization "CERT INTERNATIONAL" (Slovakia) studied the activities of the ministry in all areas.

The Ministry of Justice was the first of the state bodies of Uzbekistan to receive an assessment of compliance with the international standard ISO 37001:2016 "Anti-Corruption Management System" in all areas of activity and received a certificate confirming this.

The Ministry of Justice of Uzbekistan has developed an effective departmental anti-corruption system. The spread of this practice in other state bodies of the republic will undoubtedly open up new opportunities for the development of the country, and will positively affect the positions of Uzbekistan in the Rule of Law Index, Corruption Perceptions Index and other international ratings.

As a result, the experts confirmed that the goals set by the Company to combat corruption, important areas in the requirements of international standards are being implemented and Uzbekneftegaz JSC received a certificate of compliance with ISO 37001:

2016 from the South Korean international organization for audit and certification "G-CERTI Co., Ltd". , which is considered the main indicator of the effectiveness of the anti-corruption mechanism in practice.

The participation of not only responsible officials, but also each employee of the company is important in the wide implementation of the company's policy "Fight against corruption" and the elimination of various corruption risks.

Obtaining this ISO 37001:2016 certification of conformity requires a more complete justification of the trust placed in employees.

The compliance control system has already been implemented in large enterprises of the industry: Navoiyazot JSC, Ferganaazot JSC, Dekhkanabad Potash Plant JSC, Maksam-Chirchik JSC, Birinchi Rezinotekhnika Zavodi LLC, Uzkimyoiimpeks LLC and JV LLC Kungrad soda plant.

This system allows to identify, prevent and suppress corruption risks.

In 2021, a total of 22 conflict-of-interest cases were eliminated in the chemical industry. In particular, a shortage of mineral fertilizers worth 80.4 billion soums was revealed, of which 29.9 billion soums have already been recovered.

CONCLUSIONS AND OFFERS.

By Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev No. PP-4664 dated April 4, 2020, it was instructed to radically reform the oil and gas sector, ensure transparency in their activities, modernize the material and technical base, attract highly qualified personnel, including attracting foreign specialists and compatriots abroad, as well as to introduce the anti-corruption system "Compliance Control" at all enterprises.

Implementation of compliance control in the organization. Control in the field of compliance can be individual for an organization, but in general this process is expressed by a sequence of general actions that suit almost everyone.

Adoption of a supreme directive on the implementation of control over compliance with legal requirements in the company.

Implementation of best compliance practices. You can find out how your competitors are coping with compliance. Perhaps they have already come up with an excellent compliance control system.

Involvement of experts - for example, lawyers or consulting. They quickly gain experience in implementing various management practices in the industry.

Ensuring full awareness of employees who are relevant to the proper execution of orders. Appointment of responsible persons who will take care of compliance control.

Prompt resolution of all non-compliance incidents.

Develop an instant notification system for non-compliance and keep records.

Carrying out regular inspections.

In addition, the experience of introducing anti-corruption compliance can be used in other organizations with a state share in the authorized capital, as well as in business entities.

The Ministry of Justice of Uzbekistan has developed an effective departmental anti-corruption system. The spread of this practice in other state bodies of the republic will undoubtedly open up new opportunities for the development of the country, and will positively affect the positions of Uzbekistan in the Rule of Law Index, Corruption Perceptions Index and other international ratings.

Comprehensive work in this direction continues. Among the priority tasks is the transformation of bodies and institutions into a sphere without corruption through the full implementation of the measures provided for by the anti-corruption policy.

BIBLIOGRAPHY

1. Improving the financial support of joint-stock companies Matyunina O.E., Kozhina V.O., Zhakevich A.G., Afanaseva Yu.S., Lebedeva O.E. *Economy and entrepreneurship*. 2017. No. 4-1 (81). pp. 837-840.

2. Compliance Certification Board. *Candidate Handbook CCEP*.

3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev No. UP-101 of April 8, 2022.

4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev No. PP-4664 dated April 4, 2020

5. <https://www.uzdaily.uz/ru/post/64377>

6. <https://uz.sputniknews.ru/20220215/kak-komplaens-povliyal-na-korrupsiyu-v-ximicheskoy-otrasli-uzbekistan-22740330.html>

7. <https://huquqiportal.uz/ru/news/2020/11/18/statya-o-protivodeystvii-korrupsiyi-v-uzbekistane-na-primere-opyta-ministerstva-yustitsii-opublikovana-v-yujnokoreyskom-izdani/861>

8. Matrizaeva D.Yu., Matyakubov A.D. Economic analysis of the effectiveness of investment management in industry. *Bulletin of Science and Practice scientific journal (scientific journal)*. T. 6. No. 7. 2020 <https://doi.org/10.33619/2414-2948/56> <http://www.bulletennauki.com>. (MIAR 3.0; ICV 79.69; GIF 0.454) 251-256 St.

9. Matrizaeva D.Yu., Matyakubov A.D. Sustainable economic growth with innovative management in Uzbekistan. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science* ISSN 2277-8616. P.1191-1192

10. Kutbitdinova, M.I (2018) "Industrial management and its importance in sustainable economic development," *Economics and Innovative Technologies* : Vol. 2018 : No. 3 , Article 25. Available at:

11. Development of branding strategy in the system of marketing of children's goods KM Inoyatovna, MDB Qizi, KS Mirvaxitovna - *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary ...*, 2021

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI IFODALI O'QISHGA O'RGATISH

@Nodira_Bahodirovna_NavDPI_PhD

Farangiz Xolmuxammadova Rashidovna

3-kurs NDPI talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini qanday qilib ifodali o'qishga o'rgatish, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, bo'g'inlarga to'g'ri ajrata olish, nutqini erkin bayon etish vazifalari haqida.

Kalit so'zi: ifodali o'qish, so'z, bo'g'in, talaffuz, nutq.

Boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining eng muhim va murakkab bo'g'inini hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda ifodali o'qishga o'rgatish sinflar bo'yicha o'qish mazmunini og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish va mashg'ulotlarni olib borish kerak. Bola maktabga kelganida avval o'qish, yozishni o'rganadi. Asta-sekin Unga mustaqil kitob tanlay boshlaydi, o'qigan kitobini to'g'ri baholay olish ko'nikmalari shakllantiriladi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar so'zlarni to'g'ri bo'g'inlarga ajrata olishi kerak, buning uchun o'qituvchi har bir o'quvchi bilan ishlash o'quvchilar bilan to'g'ri muomalada bo'lishi zarur. Ifodali o'qish turli badiiy va amaliy matnlarni puxta o'zlashtirishning ma'lum metodlaridan biri sifatida o'qituvchi uchun kalit rolini bajaradi. Ifodali o'qish darslarida o'quvchilarning zerikishiga yo'l qo'ymaydi, aksincha faollashtiradi, badiiy asarlarga qiziqishini kuchaytiradi, adabiyotga havas uyg'otadi. Ifodali o'qish va o'zaro nutqiy faoliyat jarayonida bolalarning adabiy talaffuz me'yorlari shakllanadi. O'quvchilar nutqining grammatik shakllarini to'g'ri qo'llash va to'g'ri talaffuz etish bolalar nutqining ravon, ifodali bo'lishiga yordam beradi. Ifodali o'qishda:

- a) nafasdan to'g'ri foydalana olish;
- b) adabiy til talaffuz normalarini yaxshi bilish;
- c) so'z, bo'g'in va tovushni to'g'ri, aniq talaffuz etish;

Boshlang'ich o'quvchilarini ifodali o'qitishda asosan shu 3 qoidaga amal qilishi kerak. Boshlang'ich sinflarda ifodali o'qishga o'rgatish har bir o'quvchi so'zlarni to'g'ri talaffuz qila olish, bo'g'inlarni to'g'ri ajrata olishi va normal tezlikda o'qishi orqali bola gapdagi asosiy, mazmunini anglaydi. Bolaning o'qish tezligini normallashtirishda 2ta narsaga e'tibor berishi kerak. 1. Normal tezlikda o'qish namunasini ko'rsatish; 2. Ichidagi o'qish yuzaki bo'lmasligi uchun topshiriqlar berish yo'li bilan tekshirish;

Birinchi prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov "Mamlakatimiz yoshlarini jahonning taraqqiy etgan davlat yoshlari bilan har jabhada bellasha oladigan kerak bo'lsa ulardan o'z ustunligi bilan ajralib turishini ta'minlashning yagona yo'li ta'lim va tarbiyaga

jiddiy e'tibor qaratishdan iboratdir. Boshlang'ich ta'lim mazmunining ana shunday asosiy maqsadlari sirasiga o'quvchilarni mustaqil o'qitishga o'rgatish, ifodaviylikni kuchaytirish, dunyoqarashini shakllantirish, mustaqil va ifodaviy ishlash kabilarni kiritish mumkin. O'quvchilarda boshlang'ich ta'lim jarayonida o'qib o'rganayotgan fan asoslarini mukammal egallashlari uchun ularni, birinchi navbatda, mustaqil fikrlash, mushohada yuritish ko'nikma va malakalari bilan qurollantirishimiz lozim" – deydi. Boshlang'ich sinf bosqichida o'quvchilarni mustaqil va ifodali o'qishga o'rgatishda sinfdan tashqari o'qish darslari muhim ta'limiy ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga ifodali o'qitish, ko'nikma hosil qilish har bir pedagogning vazifasi hisoblanadi. Birinchi prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov 1997-yilda bo'lib o'tgan tarixiy 3-sessiyada "Ta'lim to'g'risida"gi qonun "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" haqida fikr yuritar ekan "Bilim olish o'z yo'liga, lekin o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish har bir pedagogning eng muhim va birinchi darajadagi vazifasi bo'lishi lozim" deb ta'kidlaydi.

Ifodalilik ko'rgazmalilik demakdir. Ifodali o'qish adabiyotni aniq va ko'rgazmali o'qitishning dastlabki va asosiy formasidir. O'qituvchi ifodali o'qish orqali asar mazmunini va emotsionalligini o'quvchilarga ko'rgazmali ravishda yetkazadi. O'qish darslari o'quvchilar fikrini va nutqini o'stirish, hamda o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantiruvchi xususiyatlar bilan boshqa o'quv predmetlari orasida alohida o'rin tutadi. O'qish darslari jarayonida o'quvchilarning o'qish malakalari takomillashib, to'g'ri, ongli, va ifodali o'qish badiiy asar g'oyasini tushunish qobiliyatlari o'sib boradi. 2-sinfda ona tili va o'qish savodxonligi darsligining 1-qism 1-bo'limida "Katta bo'lsam, Nobel mukofotini olaman!" mavzusida keltirilgan quyidagi hikoyasi "Nobel olaman!", ya'ni bu hikoya o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga, tabiatni asrashga, o'quvchilarni o'z oldiga qo'ygan maqsadiga intilishiga yordam beradi. Ismim – Muhammad, familiyam – Haydarov. Ikkinchi sinfda o'qiyman. Men tabiatdagi g'aroyib narsalarga qiziqaman. Shuning uchun ham eng sevimli fanim – tabiiy fanlar. Tabiatda sirli narsalar ko'p. Oddiygina yomg'ir yoki shamolning qanday paydo bo'lishi haqida o'qisam, hayratlanib ketaman. Ayniqsa, osmondagi yulduzlar, sayyoralar haqida ko'proq bilgim keladi. Katta bo'lsam, astronom bo'laman. NASA, SpaceX kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda ishlayman. Ularga koinotni o'rganishda yordam beraman. O'zim ham fazoviy kemalar yasayman. Ularda fazogirlar Oy va Marsga uchishadi. Yaxshi astronom bo'lish uchun hamma fandan a'lo baholarga o'qish kerak. Fizika, matematika va kimyoni chuqurroq o'rganish kerak. Chunki boshqa galaktikalarga uchsak, bu bilimlar kerak bo'ladi. Kelajakda Nobel mukofotini olmoqchiman. O'zbek olimlari haligacha bu mukofotni olmagan. Men Nobel mukofotini olgan birinchi o'zbekistonlik bo'lishim mumkin. Buning uchun esa hamma odamlarga foyda keltiradigan katta ish qilish kerak. Bu oson emasligini bilaman. Lekin men albatta harakat qilib ko'raman.

2-sinfda o'quvchilarda so'zni butunicha o'qish malakalari shakllanadi va to'g'ri, ifodali o'qishga intilish yaqqol seziladi. Ayrim matnlarni ovoz chiqarmay mustaqil o'qishga

harakat qiladi. O'qituvchi yordamida o'qitilgan matnlarni tez anglaydi, undagi ba'zi bir voqea-hodisalarni so'z orqali ifodalashga urinadilar. O'qish va gapirish jarayonida o'quvchilarning adabiy til normalariga rioya qilish talab qilinadi. O'quvchilar turli xildagi aniq topshiriqlar asosida bir necha marta o'qitiladi va o'qish ma'sulyati orttiriladi. O'qish darslarida darsning asosiy qismini o'quvchilarning o'qishiga ajratish lozim bo'ladi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev o'z nutqida ta'lim to'g'risida fikr yuritar ekan: "Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi." Xulosa qilib aytish kerakki, har bir o'qituvchi bugunni ertasini kelajagini yaratishda o'quvchilar bilan birga ishlashi kerak. Bolalarda kitobga muhabbat uyg'otish, kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimni olishga o'rgatish, ya'ni kitob bilan ishlashni biladigan, chuqur fikrlovchi, sermulohaza kitobxonlarni yetishtirish kerak. Buning uchun o'qituvchilar o'z kasbini sevib, o'sha kasbga ma'sulyat bilan yondashish zarur. O'quvchilar so'zlarni, harflarni to'g'ri talaffuz qilishi va bo'g'inlarga to'g'ri ajrata olishi zarur. O'quvchilarni buning uchun kitobni sevishtirishga, kitob o'qishiga undashimiz kerak. O'quvchilar qancha ko'p kitob mutolaa qilsa, shundagina o'z maqsadimizga erisha olishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islom Abdug'aniyevich Karimov. "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" 2008-yil 84-bet
2. Oripov. B. T "Darslarning samaradorligini oshirish yo'llari" Toshkent 1983-yil
3. Rahmonova. Ye. R. Razzoqov. D. N "Pedagogik texnologiyalar" fanidan o'quv qo'llanma- T.: 2007yil
4. 2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi 1-qism darslik, Toshkent. 2021
5. www.ziynet.uz
6. www.kitobxon.com

AMIR TEMUR DAVLATI BOSHQARUV TIZIMI

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi

Umumqo'shin fakulteti

Mardonov Muhiddin Farhod o'g'li

Mamajonov Ibrohim Olimjon o'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada Amir Temur davlatini qanday printsplarga tayangan holda boshqargani, markaziy ijro etish ma'muriyati vazifasi, xalqning qonun ustuvorligidagi tutgan pozitsiyasi hamda davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabat, ijtimoiy-iqtisodiy masalalrning yuritilishi keltirilgan. Davlatning siyosiy jihatdan qay tarzda mustaqil bo'lishni ta'minlashi yoritilgan.

Kalit so'zlar: davlat, siyosat, ijro ma'muriyati, vazirlik, jamiyat, iqtisodiyot, xalq.

Abstract: This article presents the principles on which Amir Temur ruled the country, the role of the central executive administration, the position of the people in the rule of law, the relationship between the state and society, and the management of socio-economic issues. How to ensure political independence of the state is explained.

Key words: state, politics, executive administration, ministry, society, economy, people.

Аннотация: В данной статье представлены принципы, на которых правил Амир Темур страной, роль центральной исполнительной власти, положение народа в правовом государстве, взаимоотношения государства и общества, решение социально-экономических вопросов . Объясняется, как обеспечить политическую независимость государства.

Ключевые слова: государство, политика, исполнительная власть, министерство, общество, экономика, народ.

Dunyo tamadduniga ne-ne donishmand buyuk olimlar, shoirlarni yetishtirib bergan xalqimiz o'zining boy tarixi davomida benazir sarkardalarni ham yetkazib bergan. Jumladan dunyoda birinchi marotaba muntazam armiyaga asos solgan Sohibqiron bobomiz Amir Temurning harbiy daholari yaqqol ko'zga tashlanib kelmoqda. Amir Temurning harb ilmi borasidagi betakror zakovati jahon sarkardalari uchun ulkan dars bo'lib keldi va hozirgi kunda ham uzliksiz ravishda o'rganilib borilmoqda.

Amir Temurning qudratlo davlatni barpo etgani va shu bilan birga bu bavlarda bardavom tinchlikni, adolatni saqlab ish yurigani hammamiz uchun ulkan saboqdir. Ayniqsa, o'z mamlakatini siyosiy ijtimoiy boshqaruv sohasi bo'yicha alohida tadbirlarni amalga oshiradi. Davlat boshqaruv tizimida o'ziga xos bo'lgan yangicha tizimlarni yo'lga qo'yadi.

Amir Temur davlatining Markaziy ijro ma'muriyati bosh vazir – devonbegi boshliq etti vazirlikdan iborat arkoni davlat – Vazirlar Mahkamasi tomonidan boshqarilgan.

1-vazirlik – mamlakat va rasmiy ishlar bo'yicha faoliyat ishi olib borgan. Bu vazirlik viloyat tumanlaridan to'planadigan hosil, soliqlar, o'lponlar va ularning taqimoti, kirim-chiqimlar hamda obodonchilik ishlari bilan shug'ullangan.

2-vazirlik – vaziri sipoh, ya'ni harbiy ishlar bo'yicha bo'lib, askarlarning maoshi hamda oziq-ovqat va qurollari ta'minoti bilan shug'ullangan.

3-vazirlik – tijorat vazirligi bo'lib, savdogarlarning mol-mulkidan olinadigan zakot va bojlar, egasiz qolgan mol-mulklarni tasaruf etish, meros va merosxo'lar bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal etgan.

4-vazirlik – saltanat ishlarini yurituvchi vazir, ya'ni moliya ishlari vaziri bo'lib, davlat xazinasidan sarf etiladigan xarajatlar, umuman, saltanat kirim-chiqimlarini boshqargan. Mazkur to'rt vazirlikdan tashqari, chegara viloyatlari va tobe mamlakatlar ishlarini nazorat qilib turish uchun yana maxsus uchta vazirlik ta'sisi etilgan edi. bu uch vazir mazkur viloyatlardan davlat xazinasiga kelib tushadigan daromadlarni nazorat qilish va ular bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy masalalar bilan shug'ullangan. Ular, o'z navbatida,

saltanatning bosh nazorat hay'atini tashkil etganlar. Bu hay'at "xolisa" deb atalgan. Bu etti vazirlik devonbegiga bo'ysungan va u bilan bamaslahat saltanatning muhim moliyaviy ishlarini amalga oshirgan.

Amir Temur amalga oshirgan buyuk ishlardan biri – erkin va tsivilizasiyali institut sifatidagi davlatchilik g'oyasini asoslash va uni himoya qilish bo'ldi. Amir Temur o'z davlatini barpo etishda o'tmishda mavjud bo'lgan barcha ilg'or tajribalardan foydalangan. Buni Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asaridan davlat ishlarida qo'llanma sifatida keng foydalanishi, "Temur tuzuklari" da bu asardan fikrlar keltirishida ko'ramiz.

Amir Temur o'ziga qadar bo'lgan davlatchilikning 8 ta asosiga amal qilgan.

-Davlat siyosiy jihatdan mustaqil bo'lishi;

-Davlat va jamiyat muayyan qonunlar, tartiblar, mafkura asosida boshqarilmog'i;

-Boshqaruv tizimini muvofiqlashtirib turuchi qoidalar shakllangan bo'lishi;

-Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar davlat e'tiborida bo'lishi;

-Fan va madaniyat ravnaqi to'g'risida doimiy qayg'urish;

-Har bir davr shart-sharoiti, tartiblariga ko'ra davlat jamiyat ichki taraqqiyoti masalalarini tashqi dunyodagi mavjud omillardan foydalangan holda olib borish;

-Davlat tepasidagi kuchlar o'tmish, zamona va klajakni teran va tafakkur, mustahkam iymon, g'oyat yuksak ma'naviyat va millatparvarlik ila anglanmog'i.

Amir Temur davlatchilikning bu asoslariga 9-chini, jamiyat rivoji va barcha ijtimoiy tabaqalar manfaatlarini ta'minlashni ham qo'shgan edi.

Amir Temurning tarixdagi xizmati yana shundan iboratki, u davlatchilikning boshqaruv tizimi, ichki va tashqi siyosatining tartib-qoidalari, huquqiy asoslarini yangi tarixiy sharoitda takomillashtirdi. Uning tashqi va ichki favqulodda voqealardan voqif etib turuvchi ming nafar piyoda, ming nafar tuya mingan, ming nafar ot mingan choparlari

bo'lgan. Butun saltanan bo'ylab bir kunlik yo'l oralig'ida maxsus bekatlar – yomxonalar tashkil etilgan. Har bir bekatda 50-200 boshdan ot-ulov tayyor holatda tayyorlab turilgan.

Amir Temur tomonidan yaratilgan davlat boshqaruvi sohasida o'z davrining mukammal qonun-qoidalarini o'z ichiga olgan tuzuklarda davlat boshqaruvi bilan birga jinoyat va jazo turlari haqida muhim qoidalar ham keltiriladi.

-Qaysi bir sipohiy haddidan oshib, qo'l ostidagi kishilarga zulm qilsa, uni zulm ko'rgan kishiga topshirganlar va o'sha mazlum kishining o'zi sipohiyini jazolagan.

Xazinabon moliya ishida xiyonat qilsa, tekshiruvdan so'ng, masul shaxsning o'zlashtirib olgan mablag'i maoshidan 2 barobar ortiq bo'lsa, ortig'i oladigan maoshi hisobidan ushlab qolingan.

-Qishloq oqsoqoli, shahar ulug'lari pastroq toifadagi kishiga zulm qilsa, o'sha zulmga yarasha katta miqdorda jarima solingan.

-Xalqqa jabr-zulm qilgan harbiy kishi jarima to'lagan yoki darra bilan kaltaklangan.

-Kimda-kim o'g'rilik qilib, birovning molini o'g'rilasa, o'shani qaytarishi shart bo'lgan yoki Yasoga muvofiq qattiq jazoga tortilgan.

O'zbek tom ma'noda bunyodkordir. Amir Temur bobomiz mo'g'ullar bosqini davomida xor-u zorlikka uchragan yurtimiz va xalqimizni markazlashgan kuchli va madaniy jihatdan yuksak davlat barpo qilishiga ichkaridan va tashqaridan tahdid qiladigan barcha tajavuzkor davlat qo'shinlarini o'ziga bo'y sindirgan edi. O'zbekka birovning yeri kerak emas. Mabodo qo'liga qurol olguday bo'lsa ham faqat o'zini himoya qilish uchungina oladi.

“Yuqorida aytilganlaridan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak: ... o'z tarixini bilgan undan ruhiy quvvat oladigan xalqni yengib bo'lmas ekan, biz haqqoniy tariximizni tiklashimiz, xalqimizni, millatimizni ana shu tarix bilan qurollantirishimiz zarur. Tarix bilan qurollantirish, yana bir bor qurollantirish zarur” ligini birinchi prezidentimiz “Agar olimlarimiz ilmiy tadqiqot ishlari zamirida ana shu fikr, ana shu maqsad bo'lmasa, ularning

sariq chaqalik ahamiyati yo‘q”. Degan ta’kidlari biz uchun doimo mash’ala vazifasini o‘taydi”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amir Temur Ko‘ragon. Temur Tuzuklari – Toshkent. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti davlat korxonasi, 2019, – 160 b
2. Amir Temur Yevropa elchilari nigohida / Klavixo Rui Gonsalesda. Buyuk Amir Temur tarixi (1403-1406); Tarj., U. Jo‘raev. Sultoniya arxiepiskopi Ioann. Amir Temur va uning saroyi haqida hotiralar. – Toshkent. G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007. – 208 b.
3. Dadaboyev Hamidulla. Amir Temurning harbiy mahorati / Mas’ul muharrir A. Qayumov /. – Toshkent. Yozuvchi, 1996, – 96
4. Abdurazzoq Samarqandiy. Matlai sa‘dayn va majmai bahrayn. Fors tojik tilidan tarjima, kirish so‘z va izohli lug‘atlar tarix fanlari kandidanti A. O‘rinboyevniki. Toshkent, 1969,
5. Mixail Ivanin. Ikki buyuk sarkarda. Chingizhon va Amir Temur: harbiy san’ati, strategiya va taktikasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017, b.
6. Lyusen Keren. Amir Temur Saltanati. “Fan”, Toshkent. 2018.
7. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Ташкент. “O‘zbekiston”, 2021. – 464 б.

ADABIYOT MILLAT KELAJAGI

Guliston viloyati Sirdaryo tuman 1-Idumning ona tili va adabiyoti O'zbekiston tarixi

Umurqulova Sharifa

Annotatsiya:

Ushbu maqolada adabiyot millat kelajagi har bir millatning o'zligini anglashda ma'naviy dunyoqarashini kengaytirishda va ijtimoiy rivojlanishida o'z ona til va adabiyotining o'rni beqiyosligi bayon etilgan.

Kalit so'zlar:

Til, ona tili, adabiyot, vatan, millat, o'zbek tili, rivojlanish, islohot, interfaol, muloqot.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning bosh maqsad mohiyati xalqimizga munosib hayot sharoitini yaratib berish; "Islohot islohot uchun emas, inson uchun, uning manfaatlari uchun", - degan ezgu g'oyani amalga oshirishdan iboratdir. Keyingi yillarda jamiyatimizda kuzatilgan ma'naviy yangilanish, shaffoflik ijtimoiy adolat tamoyillarida ustuvorlik insonlar qalbida ertangi kunga ishonch hissini bir necha barobar oshiradi.

Til muloqot vazifasi ham hisoblanadi. Hammamizga ma'lumki, mashhur bo'lgan A.Navoiy bobomizga tegishli "Ko'ngil qulfi mahzanin qulfi til va ul qulfin kalitin so'z

bil”⁴⁴ Inson qalbining xazinasini til, bu qalb xazinasining kaliti soʻzdir. Oʻzbek tilining soʻzlari shu qadar maʼnoli, koʻpki bitta maʼnoga ega boʻlgan tushunchani bir nechta soʻzlar orqali ifodalash mumkin boʻladi. Masalan, birgina koʻz soʻzining bir necha maʼnolari bor. Bilamizki bir tushunchaga tegishli soʻz, bir necha soʻzlar bilan ifodalansa, yaʼni sinonim soʻzlari qanchalik koʻp boʻlsa, ayni shu til boy til hisoblanadi. Koʻplab adiblarimiz til haqida koʻplab hikmatli soʻzlarni aytganlar va tilni turlicha taʼriflaganlar. Masalan, “Til-millat koʻzgusi”, “Til-maʼnaviyat koʻzgusi”, “Til - millatning bebaho boyligi” va shu kabilardir. Shuni taʼkidlash kerakki, oʻzbek tiliga davlat tili maqomining berilishi xalqimizning milliy mustaqillikka erishish yoʻlidagi muhim qadamlaridan biri boʻlgan edi. Istiqloq yillarida mamlakatimizda barcha sohalarda boʻlgani kabi tilimiz taraqqiyotida ham muhim oʻzgarishlar yuz berdi. Oʻzbek⁴⁵ tilining xalqaro miqyosda obroʻsi oshdi. “Davlat tili haqida”gi⁴⁶ qonun ona tilimizning bor goʻzalligi va jozibasini toʻla namoyon etish bilan birga, uni ilmiy asosda rivojlantirish borasida ham keng imkoniyatlar yaratdi. Olimlar va mutaxassislar tomonidan ilm-fan va turli sohalarga oid ensiklopediya va lugʻatlar, darslik va oʻquv qoʻllanmalari chop etildi. Mumtoz adabiyotimiz namunalari, sakson mingdan ziyod soʻz va soʻz birikmasini, fan, texnika, sanoat, madaniyat va boshqa sohalarga oid atamalarni, shevalarda qoʻllaniladigan soʻzlarni oʻz ichiga olgan besh jildlik “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” bu borada amalga oshirilgan ishlarning eng muhimlaridandir.

Qadim-qadimlardan beri maʼlumki, badiiy asar chinakam sanʼat darajasiga koʻtarilmogʻi uchun unda gʻoyaviylik bilan badiiylik chambarchas birikib ketgan boʻlmogʻi kerak.

⁴⁴ Хайдаров С. (2020). Ўзбекистон тарихи дарсларида педагогик технологияларни уйғунлашган ҳолда қўллашнинг методик талаблари. *Academic Research in Educational Sciences*. 1 (3). 1313-1321.

⁴⁵ Sh.M.Mirziyoyev 2017-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha harakatlar strategiyasi.

⁴⁶ С.А. Хайдаров. (2020). Ўзбекистон тарихини ўқитишда “Зафарнома”дан фойдаланишни имкониятлари. *Science and Education*. 1(7). 192-198

Badiiyatsiz g'oyaviylik adabiyotni muqarrar o'limga mahkum etadigan rak kasaliga o'xshaydi. Adabiyot faqat badiiyati orqaligina, ya'ni teran hayotiy mazmunni, muhim hayot haqiqatini odamlarni hayajonlantiradigan, to'liqlantiradigan badiiy shakllarda ifodalaganidagina jamiyat ehtiyojini qondira oladigan qudrat kasb etadi. Buni yaxshi anglagan Cho'lpon badiiyatning mohiyatini o'ziga xos tarzda shunday uqdiradi:

«...ba'zi vaqtda falak bir odamni qayg'uga solar, ul o'zi tushunib, o'ylab turib, oh tortib yig'lar. Bu hasratlarni o'z ichiga sig'dirolmas. Birovga aytsa, «voy, bechora» dermukin deb, albatta, o'z qayg'usini birovga aytmakka tilar. Tub to'g'ri aytganda ul qadar ta'sir qilmas. Adabiyot ila aytganda, albatta ta'sir qilar. Mening bir oshnamning o'ldigi xabari kelar. Men hech xafalanmayman. Bir vaqtda maktub kelar, maktubda alarning ko'rgan kunlari adabiyot ila bunday yozilur:

Gullar bila pok qayg'uli mahzun boqurdi,

Ko'z yoshlarimiz to'xtamay tun-kun oqurdi.

Mana shuni o'qib albatta, bir ta'sir ila alarning qayg'usiga qo'shilurmiz».

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsam, tilni sevish, uni ardoqlash, millatni sevish va uni qadrlash bilan teng hisoblanadi. Har qaysi xalqning turmush tarzi, urf-odatlarini, madaniyati uning tilida o'z ifodasini topadi. Til – millat ko'zguisi, deb bejiz aytilmagan. Xalqimizning necha asrlik boy tarixi, ko'hna va serqirra madaniyati o'zbek tili ta'sirida shakllangan. Ulug' shoirimiz Alisher Navoiy shu tilda bebaho asarlar yaratib, dunyoni lol qoldirgan. Bugungi kunda jahonning barcha mamlakatlarida davlatimiz delegatsiyalari tashrifi, yoshlarimiz yutuqlari, sportchilarimiz g'alabalari sharafiga o'zbek tilida madhiyamiz kuylanayotir. Biz o'z ona-tilimizni asrab-avaylashimiz, uning nufuzini oshirishimiz, go'zal va sofligini avlodlarga meros sifatida qoldirishimiz, dunyoga tanitishda o'z hissamizni qo'shishimiz kerak. “Til yashasa, millat yashaydi”. Agar biz o'z tilimizning ko'rkamligi, boyligini dunyoga tarannum etsak, millatimiz yanada charog'on bo'ladi va birligimiz mustahkam

bo'ladi. Zero rus tarixchisi Shobelev aytganidek "Millatni yo'q qilish uchun u yerga qurol ko

'tarib borish shart emas, uning tilini, ma'naviyatini, adabiyotini yo'q qilish kerak, shunda millatning o'zi yo'q bo'lib ketadi" degan fikri naqadar to'g'ri ekanligini ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARLAR RO'YXATI

1. Sh.M.Mirziyoyev 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yichaharakatlar strategiyasi.
2. N. N. Azizxodjayeva. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat Toshkent 2006 y.
3. B.To'xliyev. Adabiyot o'qitish metodikasi.T.: 2010 y.
- 4.С.А. Хайдаров. (2020). Ўзбекистон тарихини ўқитишда “Зафарнома”дан фойдаланишни имкониятлари. Science and Education. 1(7). 192-198
5. С.А. Хайдаров. (2020). Педагог-ўқитувчиларда ахборот-коммуникация кўникмасини шакллантириш асослари. "Science and Education." Scientific journal. 1(7). 610-617
6. Сулаймон Амиркулович Хайдаров. (2020). Тарих дарсларида интеграциялашган технологиялардан фойдаланиш. Science and Education. 1(8). 666-671
7. Хайдаров С. (2020). Ўзбекистон тарихи дарсларида педагогик технологияларни уйғунлашган ҳолда қўллашнинг методик талаблари. Academic Research in Educational Sciences. 1 (3). 1313-1321.

ГОЛУБИКА КЎЧАТЛАРИНИ ЕТИШТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ОММАЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИДА.

Мамадалиева Собира Баходир кизи
Фанлар академияси хузуридаги
Тошкент Ботаника боғи
«Табиий флора ўсимликлари интродукция»си
лабораторияси кичик илмий ходими
E-mail: sobirabahodirzoda@gmail.com

Аннотация: Ушбу илмий-амалий лойиҳа ишида голубика кўчатларини етиштириш технологияси ва уни оммалаштириш ҳақида сўз боради.

Калит сўз: Кўчат етиштириш, парваришlash техникаси, иқтисодий самарадорлик.

Дунё миқёсида аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда аграр соҳанинг ўрни ва аҳамияти кундан-кунга ошиб бормоқда. Жумладан, мамлакатимизда ҳам мавжуд ресурс ва имкониятлардан оқилона фойдаланиб, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан кафолатли таъминлаш, ҳосилдорлик ва манфаатдорликни янада ошириш, соҳага илм-фан ютуқлари ҳамда замонавий ёндашувларни жорий этиш долзарб масаладир. Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2020 йил 29 декабрь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида, камбағалликни қисқартириш ва қишлоқ аҳолиси даромадларини кўпайтиришда энг тез натижа берадиган омил бу – қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик ва самарадорликни кескин ошириш эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йилдаги ПҚ-4549-сон, «Мева-сабзавотчилик ва узумчилик тармоғини янада ривожлантириш, соҳада кўшилган қиймат занжирини яратишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорида мамлакат қишлоқ хўжалиги экинлари таркибини диверсификация қилиш, фермер ва деҳқон хўжаликлари, томорқа эгаларининг даромадини ошириш, рақобатбардош ва сифатли маҳсулот етиштириш ҳамда экспорт ҳажмини кўпайтириш, аҳоли саломатлигини муҳофазалаш мақсадида сабзавотлар турини кўпайтириш ва етиштириш технологияларини жорий этиш вазифалари белгиланган. [1]. Оддий голубика (*Vaccinium uliginosum*) Верескдошлар (*Ericaceae*)

оиласи, Вакциниум туркумига киритилган баргини тўқувчи бута ўсимлик хисобланади. Бу ўсимлик биологик хусусиятларига кўра черника ва брусника ўсимликларига яқин ўсимликдир. Бу ўсимлик шимолий ярим шарнинг мўътадил ва совуқ иқлимли минтақаларида кенг тарқалган. Асосан ўрмон худудида ботқоқланган майдонларда, тоғларнинг юқори қисмида ўсади. Голубика ареали Исландия ва Буюк Британиядан бошлаб Узоқ Шарқ ва Япониягача бўлган бепоён кенгликларни қамраб олган. Голубика ареали Испания, Италия, Туркия ва Болқон ярим ороли мамлакатларигача чўзилган. Шимолий Америкада голубика ареали Аляскадан токи Ньюфаундлендгача (Калифорния жануби) чўзилган. Голубика табиатда дарё ва жилғалар ёнида алоҳида бута шаклида, баъзан бир неча квадрат километр майдонда бутазорлар кўринишида ўсиши мумкин. Табиатда баландлиги 30-50 см ли сершоҳ бута, баъзан ер бағирлаб ўсувчи шохлари бўлади. Голубиканинг черника ўсимлигидан фарқи, унинг новдалари учки қисмигача ёғочлашуви кузатилади. Черникага жуда ўхшаш, ундан оч тусдаги новдалари ва мевасидаги гулўрин шакли билан фарқланади. Голубика мева шарбати рангсиз, черника шарбати бўлса қизғиш-бинафша рангда. Илдиз тизими попуксимон. Қизиқарли томони шундаки, илдиз тукчалари йўқ, тупроқдаги озик моддалари микориза усулида (бактериялар ёрдамида) ўзлаштирилади. Барглари 3 см узунликда, тескари тухумсимон, чўзинчоқ. Кузда барглари қизғиш рангга киради ва тўкилиб кетади. Мевалари узоқ вақт қиш даврида новдаларида тўкилмасдан сақланади. Меваси кўк-зангори, мовий, 1,2 см диаметрга эга мева эти бинафша рангда. Голубика кўчатлари вегетатив усулда қаламча, пархиш ва она илдиздан ажратиб олиш усулларида кўпайтирилади. [1]. Голубика кўчатини етиштиришнинг ушбу усуллари билан бутанинг илдиз ва илдизпояли новдалари, ҳамда бир ёшли янги новдаларидан фойдаланилади. Голубика кўчатларига қаламча тайёрлаш учун новдалар декабрь ва март ойларида кесиб олинади. Бунинг учун бир йиллик, яхши пишган новдаларни кесиб олиш керак бўлади. [3]. Декабрь ойида кесилганда новдаларнинг қотган қисмини кесиб олиб табиий мато билан ўраш ва музлатгичда +3 +5 °С ҳароратда ёки қорда сақлаш керак. Февраль ойи охири—март ойининг бошларида ҳам бир йиллик, яхши пишган новдаларини кесиб, қаламча тайёрласа бўлади. Март

ойида янги йиғиб олинган ва декабрь ойида йиғилган новдалардан қаламча тайёрлашни бошласа бўлади. Новдалардан ниш урган куртаклари билан 10-15 сантиметр узунликдаги қаламчалар есилиши керак (ниш урган куртаклари кўп новдалар 7-10 сантиметр узунликда кесилса бўлади). Пастки қисми бурчак ҳолда қия кесилади, юқори кесма горизонтал ҳолатда, пастки қия кесилган бурчаги 1,5-2 сантиметр узунликда бўлиши керак. Голубика –бу жуда қийин илдиз отадиган ўсимлик, шу сабабли экишдан олдин қаламчаларнинг илдиз ҳосил қилиш қобилиятини ошириш учун уларнинг пастки қисмига ишлов бериш учун махсус илдиз отиш воситаларидан (стимуляторлардан) фойдаланилса фойдали бўлади. Қаламчалар иссиқхонада махсус тайёрланган тупроқда илдиз отади. Иссиқхонада тахталардан эни бир метр бўлган тўртбурчак рамкалар яшаш керак ва уни тоза чиринди, чириган гўнг (имкони бўлса чириган торф), тайёр компост ва қум аралашмаси билан тўлдириш керак. Голубиканинг қаламчаларини иссиқхонада махсус тайёрланган жойга схемага кўра 5×5, 5×7, 5×10 ёки 10×10 сантиметрга экилади. Схемадаги қаламчалар орасидаги масофа, илдиз отган. қаламчаларни тувакларга кўчириб ўтқазилгача вақт давомийлигига боғлиқ. Қаламчалар экилиши билан субстрат қондириб суғорилади. [6]. Ушбу махсус жойларга симли ёйларни ўрнатиб плёнка ва қуёш нуридан сақлаш учун спондбонд (махсус тўр) билан ўраб, термос ҳосил қилиш керак. Голубика қаламчаларининг илдиз отиш жараёни камида 2 ой давом этади. Шу вақт ичида қаламчалар суғоришни, шамоллатишни, касаллик ва зараркунандаларга қарши курашишни талаб қилади. Бундан ташқари, қизиқ кетиш ва кучли совушнинг олдини олиш учун иссиқхонада ҳарорат режимини кузатиб бориш керак. [3] Қаламчалар илдиз отгандан сўнг сим ёйлар, устидаги плёнка ҳамда спанбонд олиб ташланиши ва ёш ўсимликлар мунтазам равишда суғорилиши ҳамда озиклантирилиши керак. Май ойининг охири–июнь ойининг бошларида ёзги яшил новдалардан ҳам қаламчалар тайёрланади. Жорий йил давомида ўсиб шаклланган янги новдалари кескин ҳаракат билан новданинг ўтган йилги қисми билан бурчак кўринишида пастга қараб кесилади. [2]. Тайёрланган қаламчанинг пастки қисмидаги барглари кесиб ташланади (новданинг узунлигига қараб 1/4 дан 1/2 гача), шундан сўнг баҳорда экилган қаламчалар каби

каламчанинг тупроққа экиладиган қисми экишдан олдин махсус илдиз оттириш стимуляторларга ботириб олинса фойдали бўлади. Мамлакатимизда узум, анор кўчатларини кўпайтириш ва янгилашда ишлатиладиган пархиш усулини ҳамма кишлоқ фуқаролари билса керак. Хориж махсус адабиётида пархиш усулини “америка усули” деб ҳам аталади. Бу жараён узок давом этади ва сизга бир нечта янги кўчатларни олиш имконини беради. Бу усул билан ерга бутанинг алоҳида шохларини ётқизиш ва уни учки новдасини очикда қолдирган ҳолда аралашмали тупроқ билан яхшилаб кўмиш ва доимий намлаб туриш керак. Пархиш қилинган кўчатларда 1-2 йилдан кейин илдиз пайдо бўлиши мумкин. Шундан сўнг, илдизли новдалардан бир нечтасини оналик тупидан ажратиб, янги жойга экиб парваришlash мумкин.[6].

Фойдаланилган адабиётлар

1. Хаитов А.А. Ўзбекистон иқлим шароитида аҳоли томорқалари ва саноат даражасида голубика кўчатларини етиштиришни йўлга қўйиш, буталарини парваришlash ва резавор мевалар етиштириш бўйича қўлланма. Тошкент. 2020, 36-б.
2. Сачивко Т.В. “Оценка сортов голубики в коллекционном питомнике ботанического сада УОБГСХА” УО “Белорусская государственная сельскохозяйственная академия”. 2018.
3. Туркия Республикаси “Озиқ-овқат кишлоқ хўжалиги вазирлиги” ҳамда “Denizbank” ҳамкорлигида тайёрланган "100 та китоб"дан иборат тўплами.
4. Кожевников Ю.П. Семейство вересковые (Ericaceae) // Жизнь растений. В 6-ти т. / Под ред. А. Л. Тахтаджяна. – М.: Просвещение, 1981. – Т. 5. Ч. 2. Цветковые растения. – с. 88 – 95.
5. Мазуренко М. Т. Голубика // Вересковые кустарнички Дальнего Востока (структура и морфогенез) / Отв. ред. А. П. Хохряков. – М.: Наука, 1982. – с. 120-127.

6. Морозов О.В. “Культивирование голубики узколистной (*Vaccinium angustifolium* Ait.) в Белорусском Поозерье” – Минск: БГТУ, 2016.

7. Курлович Т.В. “Голубика: многообразие видов” [и др.]. – Минск: Красико – Принт, 2010.

Интернет сайты

1. East-fruit.com

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ КЕТОАЦИДОТИЧЕСКОЙ КОМЫ

Турсунова Дилнура Акрам кизи – студентка 245 группы лечебного факультета;

Саидмуродов Махмудали Суратзода – студент 246 группы лечебного факультета;

Давроний Дилфуза Фуркатзода - студентка 211 группы факультета медицинской педагогике

Самаркандский Государственный Медицинский Университет

Аннотация: Диабет — это серьезное хроническое заболевание, которое развивается, когда поджелудочная железа не вырабатывает достаточно инсулина (это гормон, регулирующий содержание сахара в крови, или глюкозы) или когда организм не может эффективно использовать выработанный им инсулин. Диабетическая кетоацидотическая кома является грозным осложнением сахарного диабета, следствием абсолютной или относительной инсулиновой недостаточности и резкого снижения утилизации глюкозы тканями организма. Во многих случаях она развивается у больных с сахарным диабетом 1го типа, который характеризуется тяжелым лабильным течением. Активное расщепление и включение в обмен веществ свободных жирных кислот приводит к образованию кетоновых тел. Их синтез повышается до 1000 ммоль в сутки, что значительно превышает возможности почек по выведению кетонов с мочой. [5].

Ключевые слова: этиология, патогенез, лабораторная диагностика, лечение.

Актуальность: Коматозные состояния являются нередкими и чрезвычайно грозными осложнениями, которые приводят к летальному исходу. При этом необходимо уметь оказать квалифицированную медицинскую помощь, от которого зависит прогноз для жизни пациента. Среди диабетических ком кетоацидотические регистрируются с наибольшей частотой. Летальность бывает существенно выше и составляет 10 – 20% случаев. Доля смертей в результате высокого содержания глюкозы в крови, выше в

странах с низким и средним уровнем дохода, чем в странах с высоким уровнем дохода. Отягощающими факторами риска являются пожилой возраст, гипоксия, прием алкоголя, избыточный вес, ожирение, выраженное снижение функции почек.

Материалы и методы исследования. В базах данных Umedp, Cyberleninka, справочник MSD по ключевым словам был проведен поиск среди англо и русскоязычных работ, опубликованных в период с 2013 года до нынешнего времени.

Результаты исследования: Тяжелым осложнением сахарного диабета являются коматозные состояния. Провоцирующими факторами, которые способствуют развитию кетоацидоза являются: неправильный расчет дозы или неравномерное ее распределение в течение суток; нарушение техники введения инсулина, временное прекращение инсулинотерапии, смена препарата инсулина без предварительного определения чувствительности больного к новому препарату. Эти стрессовые экзогенные факторы чаще всего вызывают коматозное состояние у больных с несвоевременно распознанным диабетом. [1].

В основе механизма развития диабетической кетоацидотической комы лежит абсолютный дефицит инсулина в сочетании с повышением продукции контринсулярных гормонов (катехоламины, глюкагон, кортизол). В результате происходит значительное усиление продукции глюкозы печенью и нарушение ее утилизации тканями организма, нарастание гипергликемии в крови и нарушение осмолярности внеклеточного пространства. Недостаток инсулина в сочетании с относительным избытком контринсулярных гормонов приводит к высвобождению в циркуляции свободных жирных кислот (процессы липолиза) и их несдерживаемому окислению в печени до кетоновых тел (ацетоацетат, ацетон). В результате чего развивается гиперкетонемия, а в дальнейшем метаболический ацидоз. В результате выраженной глюкозурии развивается осмотический диурез, обезвоживание, потеря натрия, калия и других электролитов. [2].

При лабораторной диагностике основными параметрами являются: глюкоза, кетоновые тела, электролиты.

Глюкоза.

1. Уровень глюкозы в плазме обычно $> 16,7$ ммоль/л, но может колебаться от почти нормального до очень высокого. Очень высокий уровень глюкозы характерен для гиперосмолярной комы.
2. Степень гипергликемии зависит от степени уменьшения объема внеклеточной жидкости. Быстрое падение объема внеклеточной жидкости приводит к снижению почечного кровотока и уменьшению экскреции глюкозы.
3. Осмотический диурез, обусловленный гипергликемией, сопровождается большими потерями жидкости и электролитов, дегидратацией и гиперосмоляльностью плазмы. При нормальном уровне глюкозы ее вклад в осмоляльность плазмы невелик. Однако при той степени гипергликемии, которая обычно наблюдается при диабетическом кетоацидозе, глюкоза в значительной мере определяет повышение осмоляльности плазмы (как правило, до 340 мосмоль/кг). При гиперосмолярной коме осмоляльность плазмы гораздо выше (до 450 мосмоль/кг).

Кетоновые тела. Общая концентрация ацетона, бета-оксимасляной кислоты и ацетоуксусной кислоты в сыворотке превышает 3 ммоль/л, а иногда достигает 30 ммоль/л (норма – до 0,15 ммоль/л).

1. Уровень ацетона (образуется путем неферментативного декарбоксилирования ацетоуксусной кислоты) в сыворотке повышен и обычно в 3-4 раза превышает уровень ацетоуксусной кислоты. В отличие от других кетоновых тел, ацетон не играет роли в развитии ацидоза.
2. Соотношение бета-оксимасляной кислоты и ацетоуксусной кислоты при легком диабетическом кетоацидозе составляет 3:1, а при тяжелом диабетическом кетоацидозе достигает 15:1.

3. При измерении уровня кетоновых тел в сыворотке и моче с помощью тест - полосок надо помнить, что нитропруссид натрия реагирует с ацетоуксусной кислотой, не реагирует с бета-оксимасляной кислотой и слабо реагирует с ацетоном. Поэтому невысокие значения концентрации кетоновых тел, полученные с помощью этих тест-полосок, не означают отсутствия диабетического кетоацидоза.

4. По мере устранения диабетического кетоацидоза бета-оксимасляная кислота превращается в ацетоуксусную кислоту. Поэтому концентрация кетоновых тел, измеренная с помощью тест-полосок, увеличивается. Однако это не означает, что диабетический кетоацидоз усиливается.

Метаболический ацидоз характеризуется концентрацией бикарбоната в сыворотке < 15 мэкв/л и рН артериальной крови $< 7,35$. При тяжелом диабетическом кетоацидозе рН $< 7,0$. Ацидоз обусловлен главным образом накоплением в плазме бета-оксимасляной и ацетоуксусной кислот. Недостаточное кровоснабжение тканей вызывает лактацидоз. Гиперхлоремический ацидоз может развиваться на фоне инфузионной терапии и некоторое время сохраняться после устранения диабетического кетоацидоза из-за введения избытка хлорида.

Электролиты.

1. Концентрация натрия в сыворотке может быть сниженной, нормальной или повышенной. Гипергликемия обязательно сопровождается переходом воды из внутриклеточного пространства во внеклеточное. Такое перераспределение воды, несмотря на гиперосмоляльность плазмы и дегидратацию, может быть причиной кажущейся гипонатриемии. Гипертриглицеридемия также вносит вклад в кажущееся снижение концентрации натрия.

2. Уровень калия в сыворотке тоже может быть низким, нормальным или высоким. Уровень калия зависит как от выхода этого катиона из клеток вследствие ацидоза, так и от степени уменьшения объема внеклеточной жидкости. Поэтому нормальный или высокий уровень калия в сыворотке не отражает существующего дефицита калия

(этот дефицит обусловлен осмотическим диурезом). Исходно низкая концентрация калия свидетельствует о значительной его потере и требует быстрого восполнения.

3. Уровень фосфата в сыворотке может быть нормальным, но, как и в случае с калием, это не отражает реального дефицита фосфора. Этот дефицит всегда имеет место на фоне усиления катаболизма, поскольку фосфат переходит из внутклеточного пространства во внеклеточное и теряется с мочой при осмотическом диурез

Другие лабораторные показатели

1. АМК обычно находится в пределах 20-30 мг%, что отражает умеренное уменьшение объема внеклеточной жидкости.
2. Лейкоцитоз при диабетическом кетоацидозе (15 000-20 000 мкл⁻¹) не обязательно вызван инфекцией или воспалением.
3. Уровень амилазы в сыворотке иногда повышен. Причина неизвестна. Амилаза может попадать в кровь из поджелудочной железы (но это не свидетельствует о панкреатите) или из слюнных желез.
4. Иногда возрастает уровень АлАТ и АсАТ, но диагностическая значимость этого показателя не установлена.
5. При диабетическом кетоацидозе наблюдается псевдодисфункция щитовидной железы. [3].

Лечение гипергликемических ком строится на одних принципах и включает в себя:

- инфузионную терапию,
- инсулинотерапию,
- коррекцию электролитных расстройств,
- лечение состояний, приведших к гипергликемии.

Проводя инфузионную терапию больным с диабетической комой, необходимо определить её состав, объём и скорость инфузии растворов. Во избежание ошибок и ятрогенных осложнений (таких, как отек легких, отёк мозга, острая недостаточность кровообращения) при регидратационном лечении обязателен мониторинг основных параметров, отражающих степень волемии организма (часовая диурез, концентрационные показатели крови), а также осмолярности и электролитного баланса плазмы. В качестве основного компонента инфузионной программы необходимо использовать изотонические кристаллоидные растворы. Поскольку 0,9% раствор натрия хлорида вызывает гиперхлоремический ацидоз, предпочтение следует отдавать полиионным изотоническим растворам с буфером. Инфузионную терапию проводят со скоростью 500 мл/ч; её объём в первые 12 ч может достигать 5 л. Важный критерий адекватности инфузионного лечения – часовая диурез, объём которого не должен быть ниже 40 мл/ч. После снижения уровня глюкозы в крови до 14 ммоль/л интенсивную инфузионную терапию прекращают и регидратацию осуществляют с помощью приёма жидкости внутрь и введения 150-200 мл/ч 5% раствора глюкозы.

Затем одновременно начинают инсулинотерапию. Первоначально внутривенно вводят болюс – 10-20 ЕД простого инсулина (0,2-0,3 ЕД/кг) (некоторые авторы рекомендуют при подборе дозы инсулина придерживаться правила: болюсная доза инсулина = уровень гликемии (ммоль/л)/2). Затем проводят постоянную внутривенную инфузию инсулина в дозе 0,1 ЕД/ч. Если через 3-4 ч гликемия не снижается на 30%, дозу удваивают; если ещё через 4-5 ч гликемия не снижается на 50% – дозу инсулина ещё раз удваивают. С другой стороны, нецелесообразно снижать уровень глюкозы в крови быстрее 5-6 ммоль/ч, а в первые 10 ч – ниже 14 ммоль/л. После достижения уровня гликемии ниже 14 ммоль/л инсулин вводят подкожно в дозе 0,05-0,1 ЕД/кг каждые 3 ч. Лечение инсулином требует адекватной коррекции гипокалиемии, состоящей в добавлении 40 ммоль калия (3 г хлорида калия) к каждому литру переливаемых растворов. Во избежание кардиальных осложнений

скорость инфузии калий содержащих растворов не должна превышать 20 ммоль калия в час. [4].

Выводы: Диабет - это хроническое прогрессирующее заболевание, которое характеризуется повышением содержания глюкозы в крови. При неудовлетворительном контроле диабета возникают угрожающие здоровью и жизни осложнения. Острые осложнения вносят существенный вклад в смертность, повышают затраты и снижают качество жизни людей, живущих диабетом. Чрезмерно высокие показатели глюкозы в крови могут быть опасны для жизни, если они вызывают развитие диабетической комы. Гипергликемическая кома требует экстренной медицинской помощи, включая быструю правильную дифференциальную диагностику и немедленные ответные мероприятия. В противном случае угроза жизни резко возрастает; летальность, связанная с гипергликемическими комами, в настоящее время оценивается на уровне 10-20% и существенно зависит от возраста (среди пожилых больных этот показатель значительно выше).

Литература

1. Диагностика и лечение коматозных состояний у больных сахарным диабетом. Гипогликемический синдром : метод. пособие для студентов лечебного и медико-психологического факультетов / Л.В. Никонова, С.В. Тишковский. – 4-е изд. – Гродно : ГрГМУ, 2014. С. 36
2. И.И. Дедов, Г.А. Мельниченко, В.Ф. Фадеев Д 26 Эндокринология. - М.: ГЭОТАР-Медиа, 2017. – С.432
3. ДИАБЕТОЛОГИЯ. Учебное пособие. – Майкоп: изд-во МГТУ, 2015. – 92 с
4. Коматозные состояния: учеб. пособие / сост.: Р. Х. Гизатуллин, И. И. Лутфарахманов, Р. Р. Гизатуллин, Р.Ф. Рахимова. – Уфа: ФГБОУ ВО БГМУ Минздрава России, 2018. – 63 с.

5. Definition, diagnosis and classification of diabetes mellitus and its complications. Part 1: Diagnosis and classification of diabetes mellitus. WHO/NCD/NCS/99.2. Geneva: World Health Organization; 2015

BOSHLANG'ICH MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI (“FIKRIY HUJUM” METODI)

Sirdaryo viloyati Guliston tumani 1 - IDUMning
matematika fani o'qituvchisi Qo'ziboeva Malika

Annotatsiya:

Ushbu maqolada boshlang'ich matematika o'qitish metodikasi ya'ni “Fikriy hujum” metodi Mazkur metod o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inertsiasidan ozod etish, muayyan mazvu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rganish kabi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar:

Pedagogika, psixologiya, boshlang'ich matematika, fikriy hujum, kasblarni ongli, interfaol metodlar.

Matematika o'qitish metodikasi eng avvalo kichik yoshdagi o'quvchilarni umumiy tizimda o'qitish va tarbiyalash vazifasini qo'yadi. Umumiy metodika boshlang'ich sinf matematikasining mazmunini va tizimlilikini aks ettiradi, har bir bo'limni o'qitishning o'ziga xos xususiy metodlarini o'rgatadi. Xususiy metodika matematika o'qitishning asoslangan metodlarini va o'qitish formalarini, shuningdek o'quv faoliyatini tashkil qilish yo'llarini ko'rsatadi.

Ma'lumki o'qitish tarbiyalash bilan o'zaro mustahkam bog'liqdir. Ushbu metodika o'qitishni tarbiyalash bilan qo'shib olib borish yo'llarini o'rgatadi. Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasi bir necha fanlar bilan chambarchas bog'liqdir.

- 1) O'qitish asosi bo'lgan matematika bilan;
- 2) Pedagogika;
- 3) Psixologiya;

4) Boshqa o'qitish metodikalari bilan (ona tili, mehnat ...).

Boshlang'ich matematika o'qitish kursi o'quv predmetiga aylangan.

Boshlang'ich matematika kursining vazifasi maktab oldiga qo'yilgan "o'quvchilarga fan asoslaridan puxta bilim berishda yangi texnologiyadan foydalanish, ularga hozirgi zamon ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarni berish, turmushga, kasb-hunarga yo'naltirish, kasblarni ongli tanlashga o'rgatish" kabi vazifalarni hal qilishda yordam berishdan iborat. Shunday qilib, boshqa har qanday o'quv predmeti kabi matematika boshlang'ich kursi matematika o'qitishning maqsadi quyidagi uch omil bilan belgilanadi:

1. Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi.
2. Matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi.
3. Matematika o'qitishning amaliy maqsadi.

Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi: a) o'quvchilarga ma'lum bir dastur asosida matematik bilimlar berish. Bu bilimlar matematika fani to'g'risida o'quvchilarga yetarli darajada ma'lumot berishi, ularni matematika fanining yuqori bo'limlarini o'rganishga tayyorlashi kerak. Bundan tashqari, dastur asosida o'quvchilar o'qish jarayonida olgan bilimlarning ishonchli ekanligini tekshira bilishga o'rganishlari, nazorat qilishning asosiy metodlarini egallashlari lozim. b) o'quvchilarning og'zaki va yozma matematik bilimlarni tarkib toptirish lozim bo'ladi; Matematikani o'rganish o'quvchilarning o'z ona tillarida nutq madaniyatini to'g'rishakllantirish, o'z fikrini aniq, ravshan va lo'nda qilib bayon eta bilish malakalarini o'zlashtirishlariga yordam berishi kerak. d) o'quvchilarni matematik qonuniyatlar asosida real haqiqatlarni bilishga o'rgatish. Bunday bilimlar berish orqali esa o'quvchilarning fazoviy tasavvur qilish xususiyatlari shakllanadi hamda mantiqiy tafakkur qilishlari yanada rivojlanadi.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba

asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritiladi. Quyida amaliyotida foydalaniladigan interfaol metodlardan bir nechtasining mohiyati va ulardan foydalanish borasida soʻz yuritamiz. “Fikriy hujum” metodi Mazkur metod oʻquvchilarning mashgʻulotlar jarayonidagi faolliklarini taʼminlash, ularni erkin fikr yuritishga ragʻbatlantirish hamda bir xil fikrlash inertsiyasidan ozod etish, muayyan mazvu yuzasidan rang-barang gʻoyalarni toʻplash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo boʻlgan fikrlarni yengishga oʻrganish uchun xizmat qiladi. “Fikriy hujum” metodi A.F.Osborn tomonidan tavsiya etilgan boʻlib, uning asosiy tamoyili va sharti mashgʻulotning har bir ishtirokchisi tomonidan oʻrtaga tashlanayotgan fikrga nisbatan tanqidni mutlaqo taʼqiqlash, har qanday luqma va hazil-mutoyibalarni ragʻbatlantirishdan iboratdir. Bundan koʻzlangan maqsad oʻquvchilarning mashgʻulot jarayonidagi erkin ishtirokini taʼminlashdir. Taʼlim jarayonida ushbu metoddan foydalanish oʻqituvchining pedagogik mahorati va tafakkur koʻlamining kengligiga bogʻliq boʻladi. “Fikriy hujum” metodidan foydalanish chogʻida oʻquvchilarning soni 15 nafardan oshmasligi maqsadga muvofiqdir.

Ushbu metodga asoslangan mashgʻulot bir saotga qadar tashkil etilishi mumkin. “Yalpiy fikriy hujum” metodi Ushbu metod J.Donald Filips tomonidan ishlab chiqilgan boʻlib, uni bir necha oʻn (20-60) nafar oʻquvchilardan iborat sinflarda qoʻllash mumkin. Metod oʻquvchilar tomonidan yangi gʻoyalarning oʻrtaga tashlanishi uchun sharoit yaratib berishga xizmat qiladi. Har bir 5 yoki 6 nafar oʻquvchilarni oʻz ichiga olgan guruhlariga 15 daqiqa ichida ijobiy hal etilishi lozim boʻlgan turli xil topshiriq yoki ijodiy vazifalar belgilangan vaqt ichida ijobiy hal etilgach, bu haqida guruh aʼzolaridan biri axborot beradi. Guruh tomonidan berilgan axborot (topshiriq yoki ijodiy vazifaning yechimi) oʻqituvchi va boshqa guruhlar aʼzolari tomonidan muhokama qilinadi va unga baho beriladi. Mashgʻulot yakunida oʻqituvchi berilgan topshiriq yoki ijodiy vazifalarning yechimlari orasida eng yaxshi va oʻziga xos deb topilgan javoblarni eʼlon qiladi. Mashgʻulot jarayonida guruhlar aʼzolarining faoliyatlari ularning ishtiroklari darajasiga koʻra baholab boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" / Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa kontserni. 1997.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (1997 yil 29 avgustda qabul qilingan) /Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa kontserni. 1997.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori (1999 yil 16 avgust)/Xalq ta'limi j. 1999. № 5

MAKTABDA “TASVIRIY SAN’AT” DARSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO’LLARI

Shakirova Lola Axatovna

Buxoro ixtisoslashtirilgan san’at maktabi

Badiiy bezash studiyalari rahbari bo’limi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ixtisoslashtirilgan san’at maktablarida o’qitiladigan tasviriy san’at darslarning samaradorligini oshirishda axborot va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo’l – yo’riqlari haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so’zlar: Tasviriy san’at, pedagogik texnologiya, axborot texnologiyalari, jismoniy, aqliy ruhiy, estetik.

Mamlakatimiz va jamiyatimizning zamon talablari darajasida rivojlanishini ilm-fansiz tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun yurtimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma’naviyat va madaniyat egasi qilib tarbiyalash borasida amaliy ishlar olib borilmoqda. Darhaqiqat, bugungi olib borilayotgan islohotlarda ta’lim sohasiga juda katta e’tibor berilmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev Oliy Majlisga – murojatnomasida maktab o’quv dasturlarini ilg’or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish o’quv yuklamalari va fanlarni qaytadan ko’rib chiqish, darslik va adabiyotlarning sifatini oshirish haqida to’xtalib o’tgan. Hozirgi kunda kechayotgan murakkab jarayonlar yoshlar tarbiyasiga yanada katta e’tibor berishni talab etadi. Farzandlarimizni yetuk, ma’naviy va jismoniy jihatdan barkamol qilib tarbiyalashda “Tasviriy san’at” ning o’ziga xos o’rni bor. Zero ta’lim jarayoni bir – biriga bog’liq bo’lgan ma’naviy, iqtisodiy, psixologik, texnologik taraqqiyot ta’siriga bo’ysingan. Bu jarayon bolaning dunyoqarashi, keng iqtidori, erkin sog’lom fikrlovchi shaxslarni yoyaga yetkazishning bosh omilidir. Xuddi shuningdek, o’quvchi yoshlarga tasviriy san’at

darslarini axborot kommunikasion texnologiyalaridan foydalangan holda olib borish ham katta ahamiyat kasb etadi.

Umumiy o'rta ta'lim tizimida "Tasviriy san'at" fanining o'qitilishi o'quvchilarning jismoniy, aqliy, axloqiy, ruhiy, ma'naviy – ma'rifiy, estetik jihatdan tarbiyalanishining bosh omili hisoblanadi. O'quvchilarga "Tasviriy san'at" darslarida faqatgina rasm solish sir – asrorlari o'rgatilibgina qolmasdan, ularga milliy qadriyatlar, ma'naviy me'roslar, milliy bayramlar, milliy ma'rosimlar, tarixiy voqealar, hodisalar, me'morchilik obidalari, ulardagi bitiklar, yozuvlar, sharq allomalarining ma'naviy me'rosi haqida ham tushunchalar berib boriladi.

Yoshlar tarbiyasiga jiddiy e'tibor kerak bo'layotgan bir davrda har bir fanning o'qitilishi va darsdan keyingi mashg'ulotlarni samaralari tashkil etishga alohida e'tibor qaratish zarur bo'lmoqda. Chunki maktab o'quvchilarning eng sevimli maskani, bola uyidan chiqqach maktabga boradi, o'rtoqlar orttiradi, sevimli ustozi bilan suhbatlashadi. Dars jarayonida har xil fanlarni o'rganish orqali hayotda bo'layotgan voqea va hodisalarga nisbatan qiziqishi ortadi. O'quvchini ilk maktabga borgan chog'idanoq har bir fan o'qituvchisi uning qiziqishlarini, imkoniyatini, iqtidorini, har bir fanga bo'lgan qiziqishini inobatga olib mashg'ulotlarni olib boradi.

"Tasviriy san'at" darslarida o'quvchiga tasviriy san'at, san'atga bo'lgan ilk uyg'onishlar tarbiyalanadi, o'quvchilardagi iqtidor, qobiliyat shakllantiriladi va rivojlantiriladi. O'quvchilarga tasviriy san'at darslarida, tasviriy san'atning turlari (grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik, dekorativ amaliy san'at), janrlari (natyurmort, manzara, portret, tarixiy, batal, animal, maishiy, turmush, morinistik, afsonaviy), o'zbek milliy amaliy san'ati turlari (kashtachilik, kulolchilik, o'ymakorlik, zardo'zlik, zargarlik, pichoqchilik, beshiksozlik, to'qish san'ati, misgarlik, kandakorlik, toshtaroshlik) haqida, uning ustalari ijodi haqida va shu san'atlarni amalda bajarish ishlari haqida tushunchalar berib boriladi. Ushbu san'at turlari va janrlari haqida tushuncha berishda axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish juda katta yordam beradi.

Mamlakatimizda o'quv mashg'ulotlarni tashkil etish uchun zamonaviy sinfxonalari, jihozlar, kompyuter sinflar hamda juda ko'plab sharoitlar yaratilmoqda. Buning barchasi ta'lim samaradorligini oshirish, yoshlar tarbiyasiga e'tiborni oshirish va ularning har xil oqimlarga kirib ketmasligi oldini olish uchun xizmat qiladi. "Tasviriy san'at" darslarini olib borishda ham kompyuter texnologiyasidan foydalanish darslar mazmundorligini oshirishda ko'maklashadi.

Tasviriy san'at ta'limi mashg'ulotlarini olib borish uchun ta'lim resurslari yetarlimi degan savol tug'iladi. "Tasviriy san'at" fanidan dars va darsdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishiga xizmat qiladi. Aynan "Tasviriy san'at" fanidan mashg'ulotlar uchun elektron versiyalar alohida ishlab chiqilishi kerak. Umumta'lim maktablarida mashg'ulotlarni olib borish uchun rassomlar ijodi, ko'rgazma zallari, ko'rgazmalar haqida elektron tasvirlar, videolar bor, lekin hozirgi globallashuv jarayonida bu jihozlar mashg'ulotlarni olib borish uchun kamlik qiladi.

"Tasviriy san'at" darslarini mazmunli olib borish uchun uning turlari, janrlari, yo'nalishlaridan kelib chiqib elektron ovozli tasvirlar yaratilsa, tasviriy san'at ta'limi sohasining o'qitilishiga katta yordam bo'lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhammedov R, Abduqodirov A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, -Fan, 2008 – yil.
2. www.ziyonet.uz
3. www.arxiv.uz

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ В СФЕРЕ ШЕЛКОВОДСТВА

Мамбетова Рамуза Парахатовна
ведущий специалист отдела контроля плодоовощных
и зернобобовых насаждений агентства по карантину
и защите растений Республики Каракалпакстан

Аннотация: в статье рассматриваются пути повышения эффективности и управления инновационных процессах в шелководстве.

Ключевые слова: отрасли шелководства, ресурсы, эффективность, договорные отношение, инвестиция, экспорт, инновация.

Шелководство в условиях Узбекистана - одна из древнейших отраслей сельского хозяйства. Оно дает текстильное сырье - шелковую нить, которая высоко ценится из-за особых качеств, определяющих трюков применение шелка в быту и в технике. Узбекистан занимает четвертое место после КНР, Индии и Японии. В настоящее время осуществляется переход: к рыночным отношениям, ведется совершенствование форм производства в сельском хозяйстве, в том числе и в шелководстве. К сожалению, для шелководства характерны сезонность и кратковременность. Инкубация грены занимает 15 дней, выкормка гусениц тутового шелкопряда — 35-40 дней, а при скоростной выкормке этот срок уменьшается. Проведение повторных выкормок позволяет продлить рабочий сезон и получить дополнительный урожай коконов. Снижение себестоимости коконов тутового шелкопряда - важное условие повышения рентабельности шелководства. Себестоимость коконов, как и любой продукции, складывается из полной стоимости производственных затрат: грены, ядохимикатов, удобрений, листа шелковицы, амортизации оборудования. Эффективность шелководства может быть значительно повышена за счет совершенствования организации заготовок и повышения качества продукции. Из всего многообразия, факторов повышения эффективности производства шелковичных коконов особое значение имеют ускорение научно-технического прогресса и всесторонняя индустриализация производства, совершенствование механизма хозяйствования.

В мировом шелководстве также много проблем. Это периодические подъемы и спады спроса на изделия из натурального шелка, также низкий уровень механизации трудоемких процессов. Основной производитель коконного сырья - Китай, не имеет серьезных технических средств на основных технологических процессах. Однако, уникальное трудолюбие китайцев, качественное, строгое выполнение технологических требований, позволяет им удерживать мировое лидерство в объеме производства коконов и шелка-сырца. Такое же положение с механизацией в Кореи, Вьетнаме, Индии, Болгарии и др. Это еще одна предпосылка необходимости широкого внедрения созданной у нас техники и усовершенствовать технологии, управление инновационных процессов в шелководстве, что позволит выгодно конкурировать с другими странами.

Работы направленные на усовершенствование технологии шелководческих процессов путем широкого внедрения комплексной механизации и автоматизации позволят снизить трудозатраты, повысить качество продукции. Более привлекательный механизированный труд уменьшит текучесть кадров и даст толчок к более эффективному использованию достижений ученых в шелководстве. Естественно, на начальном этапе разведение тутового шелкопряда потребует значительных затрат. Но только в этом случае фермер может получить и значительную прибыль. В первый год работы она будет меньше, однако со временем средства, вложенные в дело, окупятся. При этом необходимо помнить, что чем точнее проведены все необходимые операции по разведению тутового шелкопряда, тем лучше результат, тем больше гусениц завяли кокон, тем выше его сорт и больше урожайность. Поскольку немаловажное значение играет корм, а именно листья шелковицы, то снижение количества затраченного корма на единицу продукции способствует существенному снижению себестоимости коконов. Умелая раздача листа позволяет уменьшить его количество, а соблюдение правил его заготовки — сохранить кормовую ценность. Внесение удобрений, проведение дезинфекции — это не только дополнительные затраты, но и реальная возможность увеличить урожайность коконов тутового шелкопряда, повысить рентабельность производства.

Естественно, необходимо умение, которое приходит с опытом. Аккуратность, старательность могут частично восполнить недостаток опыта у начинающего шелковод. На современном этапе развития шелководства разведение шелкопряда становится преимущественно занятием фермеров. Семья из трех-четырех человек, имея переоборудованное помещение площадью 80 м² и 2 га плантаций шелковицы, в состоянии без посторонней помощи получить за пять выкормок 500 кг коконов тутового шелкопряда. Если же для заготовки корма прибегнуть к труду наемных рабочих, то урожайность возрастет. Увеличит рентабельность производства и использование помещений (например, пленочной червоводни) для иных целей в тот период, когда сезон разведения тутового шелкопряда прошел.

Интеграция сельского хозяйства с перерабатывающей промышленностью имеет не только экономическое, но и социальное значение. Она способствует более полному использованию потенциальных возможностей, увеличению занятости населения, появлению дополнительных источников дохода, резкому снижению потерь продукции, которое составляет постоянно более 20-35/2 от общего количества производимой продукции.

Узбекистан располагает значительными потенциальными возможностями для выкармливания коконов, производства шелка-сырца и шелковых тканей; для полноценного оживления гусениц шелкопряда нужно обеспечить необходимое количество высококачественного корма. Для укрепления кормовой базы шелководства необходимо:

- реконструировать старые насаждения и закладывать только плантации интенсивного типа;
- соблюдать агротехнику выращивания, что возможно только на плантациях и уже с применением механизации;
- установить срок эксплуатации линейных насаждений до 40 лет, плантаций - до 20 лет, нормы амортизации - соответственно 2,5 и 5 %.
- максимальной эффективности материальный стимул достигает, во-первых, когда он по своему уровню соответствует ресурсному потенциалу хозяйства, во-

вторых, когда он тесно связан с конечными результатами производства. В области материального стимулирования важно обеспечить зависимость оплаты труда от результата работы и тем самым создать реальные преимущества тем, кто лучше работает;

- чтобы хозяйства, реализующие свои коконы шелкомотальным комбинатам, все расчеты должны осуществлять сами. Для этого им необходимо в начале года составлять договор по оптовым ценам с шелкомотальным предприятием и на этой основе осуществлять продажу коконов;

- успешное достижение стратегических целей и задач по обеспечению эффективности в шелководстве в целом требует реализации ряда организационно-правовых мероприятий по управлению инновационных процессов в этой сфере;

- формирование эффективной нормативной базы для ускорения модернизации и повышения качества шелководства;

- стимулирование роста инновационного уровня производителей для модернизации и повышения качества шелкового производства;

- формирование инвестиционной системы;

- совершенствование сертификации технологий, по стандартам мирового рынка. В целях повышения эффективности шелководства необходим переход от экстенсивных к нормальным, интенсивным и высоким технологиям, которые дадут возможность повышать качество и прибыль производителям.

Список литературы:

1. Н.А.Ахмедов, У.Т.Данияров. Пиллачиликни ривожлантиришда янги технологиялар. Учебное пособие. Ташкент-2014год.

2. Муродов С. Ипакчилик асослари . Учебное пособие. Ташкент- 2018год.

O'QUVCHILARNI DARSGA QIZIQTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALRNING O'RNI

Karimova Dildora G'afurovna

Yunusobod tumani 88- maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamon uchun yosh avlodni munosib ravishda tayyorlab borish, tarbiyalash, zamonaviylik tushunchasi bilan, insoniylik xususiyatlarini chambarchaslikda ular ongiga singdira olish ota-ona bilan teng qatorda o'qituvchilardan ham ko'p mehnat talab qilinishi va ta'limda innovatsiyalardan, AKTlardan unumli foydalanish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: texnologiya, donishmand, interaktiv metodlar, innovatsion texnologiya, rag'batlantirish, ilm-fan.

KIRISH

Bugungi kunda ta'limning o'smir yoshidagi o'quvchilarni fanga qiziqtirish, qolaversa, ularda mavzu yuzasidan kerakli bilim, ko'nikma hamda malakalarini shakllantirish ta'limda muhim vazifalardan biridir. Agar biz o'quvchilarning qiziqishlari, yosh xususiyatlari bilan hisoblashmas ekanmiz, ular o'z qobig'iga o'ralib qolaveradi. Bunday muammolar kelib chiqmasligi uchun har bir pedagog o'z ustida mukammal shug'ullanmog'i hamda har bir darsga o'zini qayta- qayta tayyorlab, mavzu yuzasidan ularni qiziqtiruvchi yangiliklarni olib kirishi zarur. Zero, donishmandlardan biri muvaffaqiyatning muhim qoidasi haqida shunday deydi: "Sen har kuni xuddi tarozi pallasiga qo'yilgandek mehnat qilishing lozim. O'zingga buyurilgan ishni ortig'i bilan bajar, Shunda ortig'i bilan olasan. Bilib qo'y, muvaffaqiyatga erishishning eng mashhur usuli-tinimsiz mehnat qilmoqlikdir". Yurtimizda o'tkazilgan o'qituvchilar milliy forumi bu kabi masalalarning zamonaviy yechimi bo'lib xizmat qilishi kutilmoqda. Ta'lim sifatini oshirish uchun o'quvchilarga nafaqat bugun, balki ertaga zarur bo'ladigan bilim va ko'nikmalarni berish talab etilmoqda. Shu nuqtayi nazardan Xalq ta'limi tizimida bosqichma-bosqich tatbiq

etilayotgan Milliy o'quv dasturini joriy etish, shu asosida yangi zamon darsliklarini yaratish ustida 441 nafar mahalliy va 20 nafardan ortiq xalqaro fan ekspertlari, 200 nafarga yaqin muharrir, musahhih, rassom va dizaynerlar ish olib bordi. "Olim – o'qituvchi – metodist – xalqaro ekspert" tamoyili asosida Xalq ta'limi tizimida darslik yaratishning milliy modeli yuzaga keldi.

Xalq ta'limi tizimida bosqichma-bosqich tatbiq etilayotgan Milliy o'quv dasturiga 500 dan ziyod yangi mavzular kiritildi. "50 ga 50" tamoyili asosida amaliy mavzular ulushi 10 foizdan 50 foizga yetkazildi.

Milliy o'quv dasturi asosida 296 nomdagi yangi avlod darsliklari, mashq daftarlari, o'qituvchi metodika kitoblari yaratildi. Shu jumladan, 189 ta darslik, 50 ta mashq daftari, 57 ta metodik qo'llanmalar va darsliklarning mobil ilovalari yaratildi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Shu o'rinda yana bir savol tug'iladi: Aynan o'smir yoshidagi o'quvchilarda nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda qanday usullardan foydalanish mumkin? Albatta bunday hollarda o'quvchilarni darsga qiziqtirish va ularda tinglay olish qobiliyatini shakllantirishda turli xil metodik o'yinlar va usullar yaxshi samara beradi. Darhaqiqat, millionlab farzandlarimiz qalbiga ilm-fan ziyosini singdirib, ularni el-yurtga munosib insonlar etib tarbiyalayotgan zahmatkash va olijanob ustozlarimizga har qancha tahsinlar aytsek, arziydi. Yuqoridagi aytilgan fikrlarda hulosa qiladigan bo'lsak, hozirgi kunda o'qituvchi shunday imkoniyatlardan foydalanib o'z ustida ishlashi va o'quvchilarga to'g'ri yo'l tanlashda yo'lchi yulduz vazifasini bajarish uchun harakat qilishi kerak.

Shuni aytish lozim, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev —Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi, degan fikrlari asnosida biz o'qituvchilar o'z ustimizda ishlashimiz lozim. Yosh avlodning tarbiyasida asosiy bosh bo'g'in bo'lishimizni hech qachon esdan chiqarmasligimiz kerak. Mamlakat kelajagi, uning go'zal istiqboli saloyihatli yoshlarning ilg'or va innovatsion g'oyalari asosida yuksaladi. Bunaqangi taraqqiy topgan davlat barpo etish uchun esa, bugungi kun juda ham mas'uliyatli va shijoatli pedagog

xodimlarimizdan intiluvchan, bilimga chanqoq o'quvchilarni voyaga yetkazishimizni talab qiladi. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamon uchun yosh avlodni munosib ravishda tayyorlab borish, tarbiyalash, zamonaviylik tushunchasi bilan, insoniylik xususiyatlarini chambarchaslikda ular ongiga singdira olish ota-ona bilan teng qatorda o'qituvchilardan ham ko'p mehnat talab qiladi. Izlanish, intilish va xohish bo'lsagina bu kabi vaziyatlar ijobiy tus oladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Bugungi kunga kelib o'qituvchi pedagoglarga yana jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida qarala boshladi. Bu esa o'z o'rnida ulardan yuqori malaka, sifatli bilim berish ko'nikmalarini talab qiladi. Sinfda o'qituvchi o'quvchilarga nisbatan jamiyki jabhalarning ko'zgusi sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilar oldida turgan ustozlari orqali dunyoni ko'radi, angelaydi tahlil qiladi. Mana shu boisdan, pedagog o'z ta'lim olguvchisining qalbiga kirib bora olishi, qo'llaridan tutib jamiyki olamni anglashga, insoniylik xususiyatlarini yurakka jo qilishga, samimiylikka chorlashi zarur. Qarab turgan qora ko'zlarning bizdan nimani so'rayotganini, nima istashini bilganimizdagina ularga to'g'ri yo'lni ko'rsata olamiz. Kerak paytida rag'batlantirishni, kerak paytida kamchiliklarini asta- sekinlik bilan bartaraf qilib borishni bilish haqiqiy pedagogning eng katta yutug'i. O'zini tutish, to'g'ri gapirish madaniyati o'qituvchiga hurmatni oshiradi. Nutq ravon, har bir berilgan ma'lumot aniq dalillar asosida, ishonarli qilib aytilsa ,albatta, o'zlashtirish sifati yaxshi bo'ladi. Shunchaki, metodlarni mavzuga moslagan holda tashkil qilish o'qituvchining epchilligiga bog'liq. Muhimi, darsni yangi usullarni yaratgan holda samarali tashkil qilish o'qituvchining mohirligiga bog'liq. Biz o'zimizdan shunday bir pedagog yaratishimiz lozimki, bizga kelajakda uchrab qolgan o'quvchi buyuk bir shaxsni, ulug' insonni ko'rgan kabi munosabatda bo'lsin. Yosh avlod dunyoga bizning ko'zlarimiz bilan qarashni o'rganar ekan, ularga qanday tasavvur yaratib berish va o'sha tasavvurida

yashashga o'rgatish o'zimizga bog'liq. Shijoat va tinimsiz mehnat asosida qilingan har bir ish o'z mevasini albatta beradi!⁴⁷

Har bitta ta'lim jarayoni o'zining zamonaviy texnologiyalarga boyligi va yangicha yondashuvlari bilan o'z sifat darajasini ko'taradi. Bu yo'lda davlat ham, pedagoglar ham shu o'rinda yosh avlod ham bir xilda mas'uldirlar. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, extibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri shu vaqtgacha anxnaviy taxlimda o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilganligidir. Zamonaviy texnologiyalar esa ularni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlari, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi⁴⁸. Ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini taxminlashda zamonaviy o'qitish metodlari - interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli benihoya kattadir. Innovatsiya so'zi inglizcha innovation so'zidan olingan bo'lib, yangilik kiritish, yangilik degan ma'nolarni anglatadi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlash demakdir. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchilarning hamkorlikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- o'quvchining dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va

⁴⁷ Tolipov O., No'monova N. Ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. G'G' Xalq ta'limi.- Toshkent, 2018.- N 3.23-29b.

⁴⁸ Rajapova Malika Ahmadali qizi, Allegorical Means Specific to Oral Speech. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 2 | Issue 2 | ISSN: 2795-8612 Hosting by Innovatus Publishing Co. All rights reserved. © 2022. www.innovatus.es

izlanishga majbur etishi;

o'quvchilarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini taxminlanishi.

XULOSA VA MUNOZARA

O'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirishi; hamisha pedagog va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi. Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalarga bog'liq. O'qitish jarayonida qo'yilgan maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, ularning har ikkalasi ham ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida o'quvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlari xulosa chiqara olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsa, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsagina samara berishi mumkin⁴⁹. Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya – bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u o'quvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Kitob mahsulotlarini chop etish va rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini targ'ib qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida. / —Xalq so'zil gazetasi, 2017-yil 13-yanvar
2. Tolipov O'.,No'monova N.Ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar.G'G' Xalq ta'limi.-Toshkent,2018.-N 3.23-29b.
3. Rajapova Malika Ahmadali qizi, Allegorical Means Specific to Oral Speech.

⁴⁹ Xasanov J, Saribaev H, Niyozov G, Hasanbaeva O, Usmonboeva M. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnika, 2019

European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 2 | Issue 2 | ISSN: 2795-8612 Hosting by Innovatus Publishing Co. All rights reserved. © 2022.
www.innovatus.es

4. Xasanov J, Saribaev H, Niyozov G, Hasanbaeva O, Usmonboeva M. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnika, 2019

5. Kurbanov Sh.Ye, Seytxalilov Ye. A. Ta'lim sifatini boshqarish. – T.: Sharq.2018

6. Malika Rajapova. Allegorical Means Specific to Oral Speech. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE).2019

MUNDARIJA

1	ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ТЕЗКОР БЎЛИНМАЛАРИНИНГ ИНТЕРНЕТ ТАРМОҚЛАРИ ОРҚАЛИ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИ ФОШ ЭТИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА МУВОФИҚЛАШТИРИШ Хайдаров Миродилжон Мамиржонович	4
2	Пайзиқулов Лазиз Пайзиқул ўғли ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ ЖАМОАТ ХАВСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДАГИ ҲАМКОРЛИГИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ ЖИХАТЛАРИ	10
3	IQVOL MIRZO SHE'RIYATIDA DUNYO OBRAZI Yoqubboyeva Shoxista To'raxon qizi	18
4	Терроризм ва диний экстремизмнинг олдини олишга салбий таъсир этувчи омиллар Алишер МУРОДОВ	22
5	Терроризм тушунчаси ва моҳиятининг илмий таҳлили Алишер МУРОДОВ	30
6	Терроризмни олдини олиш тактикаси тушунчасининг илмий таҳлили Алишер МУРОДОВ	39
7	UMUMTA'LIM MAKTABLARINING BOSHLANG'ICH SINFLARIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI Turdiyeva Dilnavoz va Dusanboyeva Zirohat	44
8	O'QITISHNI O'RGATISHDA BADIY ASARLARNING ROLI VA ULAR USTIDA ISHLASH JARAYONI	49
9	O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILARNI NUTQINI O'STIRISH USULLARI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR Saribayeva Muattar Karimberdiyevna	53
10	O'QITISHNI O'RGATISHDA BADIY ASARLARNING ROLI VA ULAR USTIDA ISHLASH JARAYONI Kenjayeva Barno Abdig'aniyevna	59
11	Саипов Одилжон Токтабаевич Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси фаолияти объектлари билан боғлиқ масалалар таҳлили	63
12	Translation of Political literature and terms Gulimkhan Baltabaeva	72
13	Развиваем речь дошкольников с помощью игр Ахмедова Муаттар Абдувахитовна	78
14	Каримов Руслан Хажимаевич Ўзгалар мулкани талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятларини тергов қилишда қонунийликни таъминлаш ҳамда тергов самарадорлигини ошириш истиқболлари	83
15	Профилактика инспекторларининг патруль-пост хизмати нарядлари билан ҳамкорлигини бошқариш Хусанов Шухратилла Артикбаевич	87
16	FACTORS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL PROFICIENCY OF TEACHERS OF PRIMARY EDUCATION IN EDUCATION SYSTEM Kamalova Umid	96

17	БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМДА ЎҚУВЧИЛАР ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОТА-ОНАЛАРНИ РЎЛИ Худойкулова Дилфуза	100
18	QUR'ONI KARIM – ISLOM DININING MUQADDAS KITOBİ Xolmuxamedov Baxtiyor	105
19	JISMONIY VA YURIDIK SHAXSLARNING HUQUQ VA MANFAATLARIGA DAXLDOR BO'LGAN HUJJATLAR BILAN ISHLASHNING KONSTITUTSIYAVIY KAFOLATLARI Nabiyev Dilmurod To'rayevich	110
20	PQ-112-SON O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING QARORI O'RTA TA'LIM MAKTABLARDA BITIRUVCHILARI 1 TADAN CHOLG'U ASBOBINI O'RGANIB VA UNI IJROSINI QILISH Xoliqova Sevvara Baxodirovna	114
21	MAKTABLARDA ONA TIJI VA ADABIYET FANINI RIVOJLANTIRISH Mingboeva Sohiba	120
22	EMBRIONAL RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ULARNING DAVRLARI Aliyeva Durdonaxon Shukurullo qizi	124
23	BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O'QITISH METODIKASIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH Yusupova Ozoda Otaboyevna Davletova Gulnora Quranboyevna	128
24	BOSHLANG'ICH SINFLARDA IFODALI O'QISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH Davletova Zumrad Quranboyevna Shonazarova Nigora	136
25	BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI Hadjiyeva Muyassar Ro'zumovna	140
26	MNEMONIKA - ESLAB QOLISH SAN'ATI Ermatov Muxridin Murtozaqulovich	147
27	Маъмурий суд ишларини юритишда “Суднинг фаол иштироки”ни таъминлаш суд-хуқук соҳасидаги ислохотларнинг демократик белгиси Уринбоева Дилноза Усмон қизи	156
28	EXPANDING MODERN METHODS OF CORPORATE MANAGEMENT IN THE COMPLIANCE CONTROL SYSTEM M.I. Kutbitdinova D.Yu.Matrizaeva	163
29	BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARINI IFODALI O'QISHGA O'RGATISH Farangiz Xolmumammadova Rashidovna	170
30	AMIR TEMUR DAVLATI BOSHQARUV TIZIMI Mardonov Muhiddin Farhod o'g'li Mamajonov Ibrohim Olimjon o'g'li	173
31	ADABIYOT MILLAT KELAJAGI Umurqulova Sharifa	178
32	ГОЛУБИКА КЎЧАТЛАРИНИ ЕТИШТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ОММАЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИДА Мамадалиева Собира Баходир қизи	182
33	АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ КЕТОАЦИДОТИЧЕСКОЙ КОМЫ Турсунова Дилнура Акрам қизи Саидмуродов Махмудали Суратзода Давроний Дилфуза Фуркатзода	187

34	BOSHLANG'ICH MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI ("FIKRIY HUJUM" METODI) Qo'ziboeva Malika	195
35	MAKTABDA "TASVIRIY SAN'AT" DARSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI Shakirova Lola Axatovna	199
36	ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ В СФЕРЕ ШЕЛКОВОДСТВА Мамбетова Рамуза Парахатовна	202
37	O'QUVCHILARNI DARSGA QIZIQTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI Karimova Dildora G'afurovna	206